

जर्मनीचे महत्वाकांक्षी कैसर !

दुसरा, जर्मन राणी व राजकन्या.

कैसरचें मनाश्वित्र !

१ कैसरचा परिचय.

सुमारे चार वर्षे झालीं असतील, एका विद्वान इंग्रजाने एके ठिकाणी लिहिले होते कीं, ' इंग्लंड व जर्मनी यांच्यामध्ये युद्ध होईल अशी जी शंका माणसे प्रदर्शित करतात, ती त्यांची चूक आहे. कारण सूर्याचा उदय पश्चिमेस होण्याइतकीच असंभवनीय ही गोष्ट आहे. ' पहिल्या पहिल्याने जर्मनीचे शिक्षण, सम्यता, प्रीति, सहृदयता, प्रतिष्ठा आणि स्नेहसंबंध यांकडे पाहतांना वरील विचार मनांत येत असे यांत संदेह नाही. जर्मनीचा इतका वेळ, इतके चातुर्य आणि इतके द्रव्य, वास्तविक, आमचे सम्राट व आम्ही यांच्याबरोबर लढण्यांत नष्ट केले जाईल ही गोष्ट त्यावेळीं कोणाच्याही ध्यानांत सहजासहजी येण्यासारखी नव्हती. इतके मात्र खरे कीं, अनुभाविक सैनिक या भयंकर प्रयत्नांकडे संशययुक्त दृष्टीने पहात होते; व आपापली सेना या भावि युद्धांसाठी तयार ठेवण्याची तजवीज करीत होते; परंतु साधारणतः असे वाटत होते कीं, जर्मनी शांतता स्थापित करणें हेच आपले पवित्र कर्तव्य मानील ! जर्मनी देश अशा रीतीने आपल्या शिक्षणाचा उपहास, सम्यतेचा अनादर, प्रीतीची अवहेलना, सहृदयतेचा संहार, प्रतिष्ठेचा नाश

कैसरचे मनश्चित्र !

आणि स्नेह संबंधाची उपेक्षा करून, स्वतः होऊन रणक्षेत्रांत येऊन उभा ठाकेल अशी शंका सुद्धा त्यावेळीं येत नव्हती. तथापि इतक्या गोष्टी झाल्याने जरी कांहीं भय वाटले तरी ते जर्मनीला आपल्या गौरवाने ते दूर करितां आले असते. कारण आम्हां सर्व सामान्य जनांची अशी समजूत होती कीं, एखादा मनुष्य अगर देश जितका मोठा व जितका बलवान असेल तितकाच तो विचारीही असेल. या समजूतीच्या-तत्वाच्या-जोरावर आम्हीं आपल्या मनाचे समाधान करित असूं; पण मोठी खेदाची गोष्ट ही कीं, शक्तिमान मनुष्य किंवा देश विवेकपूर्ण नसेल तर तो बसल्याबसल्यासुद्धां मोठमोठे अर्थ करूं शकतो. या तत्वानुसार, युरोपांतिल चालू महायुद्धाने आमची उपरोक्त समजूत अंशतः तरी खोटी करून टाकून, यावेळीं सर्व जनतेला जर्मनीच्या दुष्कृत्यांकडे साश्चर्य पहावयास लाविले आहे ! अशा प्रकारचे विलक्षण अपवाद साध्या कारणाने कधीं वडून येत नाहींत. सर्वव्यापक अशी समजूत-विश्वास-नाहीसा कारणार्थ कारणे नेहमीं असाधारण व अद्भुत शक्तिने परिपूर्ण असतात. जेव्हां ही अद्भुत शक्तिने परिपूर्ण असतात; जेव्हां ही अद्भुतशक्ति सौम्य स्वरूपाची असते, तेव्हां सुखपरिणामी होते. पण उलटपक्षीं नीघार आपत्तीचे मूल कारण होऊन बसते. जर्मन जातीच्या स्वाभाविक उग्रतेला हल्लीच्या कैसरच्या कुटिल नीतिने भडकवून दिले ! मग काय ? जिकडे ते चालले तिकडेच, त्यांना आपला नेता मानणारे

जर्मन ही षळले; आणि आज युरोपची भूमि लाखों निरपरार्थ सैनिक आणि प्रजा यांच्या रक्ताने रंगून राहिली आहे ! ! या सर्व गोष्टींचे मूल कारण जी कैसरची कुटिल नीति, तिचे जनक-हल्लींचे जर्मनीचे कैसर होत. आपल्या विलक्षण बुद्धीच्या आधीन होऊन यांनी जर्मनीचे शिक्षण, तिची सभ्यता, प्रीति सहृदयता, प्रतिष्ठा आणि तिचा स्नेहसंबंध यांना वेगळेच स्वरूप धारण करण्यास लावले. इतकेच नाही तर सर्व देशांचे रूपांतर करून टाकले. प्रथमतः तेथील सर्व शक्ति उग्र आणि भयानक बनली गेली; व तिच्या संसर्गाने सर्व युरोपांत भयंकर सांसारिक ज्वाळा उठू लागल्या आहेत ! अशा या विलक्षण बुद्धिशाली कैसरचे-जर्मनीच्या बादशहाचे नांव-विलियम आहे. यांच्याविषयी मराठींत आजपर्यंत कोणासच वाचावयास न मिळालेली विश्वासनीय व निवडक अशीच माहिती प्रस्तुत पुस्तकांत देण्याचे योजिले आहे.

कैसर-दुनरे विलियम-यांचा जन्म जर्मनीची राजधानी बर्लिन येथे ता. २७ जानेवारी सन १८५९ साली झाला. हे स्वगवासी लोकप्रिय व्हिक्टोरिया महाराणी यांचे सख्खे नातू आणि हल्लीचे सम्राट पंचमजॉर्ज यांचे आतेभाऊ होत. जेव्हां इंग्लंडांत एखाद्या राजकुमाराचा जन्म होतो तेव्हां तेथे काउंटरचरीचे मुख्य धर्माध्यक्ष व राज्यांतले अनेक उच्च पदाधिकारी त्या समारंभास तेथे हजर असतात; आणि नंतर त्या राजकुमारासाठी अनेक लश्कर-थोर सेवक, दुय पाजगाऱ्या व मुलाला खेळविणाऱ्या दाया तसेच

कैसरचे मनाश्वित्र !

कित्येक आणखी नोकर चाकर नेमण्यांत येतात. परंतु दुसरे विलियमच्या जन्माचे वेळीं केवळ एक दाई व एक डाक्टर हजर होता. जरी ते राजकुमार होते तरी त्यांचें पालनपोषण, अगदीं साभाव्यपणानेंच झालें !

जेव्हां हे दहा वर्षांच्या वयाचे झाले तेव्हां यांना सैन्यांत दुसऱ्या प्रतिच्या एका पदावर नेमण्यांत आलें. सप्टेंबर १८७४ तें १८७७ पावेतो यांनीं क्यासल शहरीं लष्करी शिक्षण संपादन केलें. नंतर दोन वर्षेपर्यंत हे 'बोन' विश्वविद्यालयांत शिक्षण घेत होते. नंतर कांहीं प्रसंगामुळे हें पुनः आपल्या लष्करी खात्यांत येऊन मिळाले. विद्यालयांत शिक्षण घेत असतां साहित्यविषयक शिक्षणसंबंधीं यांची अभिरुची बरीच कमी दिसून येत होती. हें मुख्य राजपुत्र असल्यामुळे तेथील अध्यापक यांच्या मेहेनतीबद्दल कांहींसा संतोषही प्रगट करीत. यांच्या जागीं दुसरा कोणी विद्यार्थी असता तर त्याला त्या थोड्या अवधीत आपल्या शिक्षणाकडे लक्ष्य देण्यास बरेंच कठीण पडून आपण त्या शिक्षणास सर्वथैव अयोग्य असें वाटून त्याला शाळा सोडणेंच भाग पडलें असतें यांत संशय नाही. सन १८८५ सालीं यांना एका पथकाचें सेनापति नेमण्यांत आलें. सन १८८८ सालच्या मार्च महिन्यांत यांचे वडील परलोकवासी झाल्यानंतर हे जर्मनीचे महाराज बनले. हे तेथील मुख्य राज्य जे प्रशिया त्याचे नवे राजे आणि जर्मनीचे तिसरे कैसर झाले.

कैसरचा परिचय !

लहानपणापासून कैसरचे आयुष्याचा बराचसा भाग सैन्य आणि सैनिकाचा प्रभाव यांत खर्च झाल्यामुळे राजनिती आणि राजकारण यांच्यापेक्षा सैन्यबलाचे कामी यांची अभिरुची विशेष आहे. यांचे जे काय आहे ते सैन्य व त्यालाच ते आपले सर्वस्व मानितात. प्राशिया आणि जर्मनीतील सर्व सेना यांची सर्वांहून अधिक आवडती आहे. याशिवाय इंग्लंड, रशिया, स्वीडन, आस्ट्रिया, रुमानिया, टर्की इत्यादि देशांतही त्यांनी आणले येथील सैनिकापैकी कांहीं कांहीं उच्च व सन्मानसूचक अशा पदव्या, कित्येकांना देऊन ठेवलेल्या आहेत. आपल्या व दुसऱ्या देशांतल्या सर्व सैनिक अधिकाऱ्यांना देण्याकरिता नानाप्रकारचे किताब व शिळे आणि वस्त्रे ते आपल्याजवळ नेहमी तयार ठेवीत असतात. चालू महायुद्धाच्या अगोदर, जेव्हां हे एखाद्या देशांत जात तेव्हां तेथील सैनिकांच्या वेषांत हे त्या सेनेत जाऊन मिसळत. त्याप्रमाणे सैन्याबरोबर संबंध ठेवणाऱ्या नांवा चालविणे, कुस्त्या लावणे वगैरे दुसऱ्या नानाप्रकारच्या खेळाच्या जितक्या मंडळ्या जर्मनीत आहेत त्या सर्व यांच्यांच नोकर आहेत. या सर्वांच्यासाठी यांच्याजवळ वेगवेगळीं वस्त्रे आहेत. कोठेही गेले असतां अशीं मूल्यवान वस्त्रे, चिन्हे व रत्नजडित पदके बरोबर नेण्यासाठी तयार करण्यांत यांच्या पैशांचा बराच व्यय होत असतो; आणि राजवाड्यांतलि कित्येक विस्तीर्ण खोल्या या जिनसांनी परिपूर्ण भरलेल्या असतात.

कैसरचे मनश्चित्र !

ही सैन्यविषयक आवड यांच्या मिळकतीचा व उमेदीचा किती भाग सफा करित आहे याची कल्पना आपणास करता येणे अशक्य आहे. तथापि लक्ष्यांत ठेवण्यासारखी जर एखादी गोष्ट असेल तर ती ही की, सैन्यत्रलाच्या कामाकडे कैसर आपले लक्ष्य जितके देतात तितके दुसऱ्या कोणत्याहि गोष्टीकडे देत नाहीत.

कैसर हे गर्विष्ठ व अतुल पराक्रमी आहेत. यांचा अहंभाव इतका अतिरेकाला जाऊन पोहोचलेला आहे की, ज्याप्रमाणे एखादा मनुष्य सहजपणे ' माझी टोपी ' ' माझे बूक ' ' माझे घड्याळ ' असे म्हणतो त्याचप्रमाणे हे ' माझी सेना ' ' माझे किल्ले ' ' माझा खजिना ' ' माझे सैनिक मंत्री ' ' माझे मुख्य प्रधान ' वगैरे उद्गार, अगदीं विन दिकतपणे, गप्पासप्पांत व आपल्या व्याख्यानांत काढतात. जोंपर्यंत हे जर्मनीचे कैसर आहेत तोंपर्यंत तेथील महाजन तसेच न्यायाशाी संबंध ठेवणारे सर्व जण आणि सर्व पदार्थ प्रायः यांचेच ताब्यांत आहेत. हे खरे आहे; परंतु प्रत्येक बाबतींत बोलण्याची कांहीं ठराविक पद्धत आहे, त्यांत थोडीशी जरी चूक झाली तरी त्या योगाने फार मोठे अंतर पडते.

राजघानींत असताना हे बहुधा प्रातःकाळी स्नान करून सव्वा नऊ वाजतां राजकीय कामास सुरुवात करीतात. एखादे वेळेस कांहीं जरूरीचे काम असल्यामुळे सकाळीं स्नान करण्यास काबले नाही तर दुपारी किंवा संध्याकाळी, भोजन होण्याच्या

कैसरचा परिचय !

किंचित अगोदर अगर मागाहून स्नान करितात. पहिल्याने गरम पाण्याने अगर त्यासारख्या क्षारयुक्त थंड पाण्याने हे आपले शरीर स्वच्छ करितात. स्नानाचे वेळेस सावणाची एक संवंध वढी उपर योगांत आणिली जाते. तसेच बरेचसे स्पंज व ब्रश उपयोगांत आणण्यासाठी स्नानगृहांत ठेवलेले असतात. स्नानाकरिता यांना कित्येक घागरी पाणी लागते. स्नानानंतर शरीराला किंवा केंसांना लावण्यासाठी कोणत्याच प्रकारची साधी अगर सुवासिक तेले स्नानगृहांत ठेवण्यांत येत नसतात. लहानपणापासूनच शरीराची मेहनत घेतल्यामुळे त्यांनी एक प्रकारचा सावणच वापरल्यासारखी यांची शरीरक्रांति नेहमी सतेज असते. शिवाय कधी काळी कांहीं विवक्षित कारणांमुळे कमी अधिक अस्वस्थता उत्पन्न झाल्याने यांच्या चेहऱ्यावर एक प्रकारचे असाधारण तेज चकमक असते.

हमेशा आपले शरीर अगदी स्वच्छ ठेवण्याची यांना संवय आहे. कोणतीहि गोष्ट झाली तरी आपले हात धुऊन स्वच्छ करण्यास हे तयार असतात. एखाद्या वस्तुला हात लावण्याची त्यांची इच्छा नसतांना तिचा चुकून हाताला स्पर्श झाला तर हे ताबडतोब आपले हात धुऊन स्वच्छ करितात. यांचा हा क्रम दिवसा बरात्री सारखाच चालू असतो. लहानसहान गोष्टीवरून व थोडक्याच वेळांत सुद्धा आपले शरीर अगदी स्वच्छ ठेवण्याचा यांचा हा विलक्षण प्रयत्न पाहून राजवाड्यांतले श्री पुरुष व नोकर चाकर

कैसरचे मनश्चित्र !

यांस कंटाळा येतो; पण त्याने यांना कोणतीच अडचण वाटत नाही. हे आपल्या खटाटोपीतच नेहमी मग्न असतात !

हे सकाळी ९ वाजता सेनासचिव व १० वाजता मुख्य प्रधान यांची मुलाखत घेऊन त्यांच्या हकीकती ऐकतात. नंतर १२ वाजता नवीन सैनिकांची मुलाखत घेऊन त्यांना त्यांच्या कामासंबंधी आवश्यक उपदेश करितात. दुपारी १ वाजता जेवण-खाण करून शिकारीकरिता निघून जातात. कधी कधी सेनासचिव व मुख्य प्रधान यांची मुलाखत न घेतां हे ८ वाजताच कोणती ना कोणती तरी सेना पहावयास निघून जातात. तेथून येऊन १ वाजता थोडेसे भोजन करून, नंतर साधारतः असल्या निजवाक्याच्या खोलीत जाऊन सुमारे दीड तास झोप घेतात. त्यानंतर मग गरम पाण्याने स्नान करून समुद्र जैलाने आपले शरीर स्वच्छ करितात. हे संध्याकाळी ६ वाजता उपहार करितात रात्रीचे यांचे जेवण राजवाड्यांत होईल किंवा बाहेर कोठे एखाद्या सैन्याच्या तळावर अगर एखाद्या सभ्य गृहस्थांच्या घरी होईल याचा नेम नसतो. जेव्हां या राजवाड्यांत भोजन करितात तेव्हां कधी कधी जेवण झाल्यानंतर कांहीं मंडळीसह हे विलियर्ड खेळण्याच्या जागी जातात व तेथे स्वतः एक पाय मेजावर आणि दुसरा खाली लटकत ठेवून बसतात. हे आल्याबरोबर यांचे स्नेही सोबती नानाप्रकारच्या उचितानुचित गोष्टी, उपहास, सोंगे आणणे, प्रहसन अगर हास्यवि-

कैसरचा परिचय !

जोद सुरुं करितात, आणि कैसर ते मोठ्या आवडीने ऐकत व यशात असतात. या वाग्विलासांत यांचे कृपापात्र असेच सैनिक मिसळतात; आणि ते कैसरना प्रसन्न करण्याकरितां वाटेल ते बोलण्यास व सर्व कांहीं करण्यास तयार असतात. त्यांच्या देशांतल्या अगर परदेशांतल्या स्त्रिया व पुरुष हे यांच्या टीकेला अगर उपहासाला विषय झालेले असतात.

कैसरना आपल्याच तोंडाने आपली प्रशंसा करण्यांत मुर्खीच संकोच वाटत नाही. 'मी असा साहसी आहे', 'मी असा बुद्धिमान आहे', 'मी पुरुषार्थी आहे', वगैरे वाक्ये त्यांच्या तोंडांतून नेहमी निघत असतात. कधीं कधीं हे म्हणत असतात कीं; 'पहा, अमका सैनिक थोड्याशा परिश्रमाने कसा अगदीं घामाघूम होऊन गेला ! परंतु मी सतत अर्धा तास सकत मेहनत घेऊन ही अगदीं तजावतवाना असतो.' ज्या दिवशीं हे एखादे असाधारण काम करितात त्या दिवशीं हे त्या वाचतात, प्रायः आपल्या सर्व स्नेह्याशीं बोलत असतात. त्यांत त्यांना, यांची उदारता, वीरता आणि यत्नशीलता यांचा पूर्ण परिचय होतो. एकदां फ्रान्सची राजधानी पारिस येथे बाजारांत आग लागली होती त्या आगीमुळे ज्यांचे नुकसान झाले अशांच्या सहाय्यार्थ फंड गोळा करण्यासाठी तेथे एक मंडळी स्थापन झाली होती. त्या फंडास कैसरनी सुमारे ६००० रु. मदत म्हणून पाठविले होते. व त्या गोष्टीने

कैसरचें मनश्चित्र !

त्यांचे मन त्या दिवशी सुप्रसन्न झालें होतें. ते सांगत होतें कीं, 'पहा, या जर्मनीचा शत्रु जो फ्रान्स त्याला इतके रुपये दिले ! कोणी दुसऱ्या आपल्या शत्रूला अशी इतकी मदत करील काय ? अशा प्रकारें लहानसहान वावर्तीतसुद्धां हे आपल्या निराळ्याच मौजेत गंडलेले असतात !!

यांची अशी इच्छा असते कीं, त्यांचे येथले सर्व स्त्रीपुरुष किंवा स्वतः त्यांचे नोकर, मंत्री व त्यांचे नोकर, न्यायखात्यांतले नोकर, वर्तमानपत्रांचे संपादक अथवा जर्मनीतले अन्य राहिवारी यांनी आमच्या सर्व कामांची प्रशंसाच करावी. हे आपल्या सम-जुतीप्रमाणें कोणतेंच अनुचित काम करित नाहीत; व कदाचित् झालेंच तरी तें योग्यच असें सर्वांनीं समजावें अशी यांची इच्छा असते. याप्रमाणें यांनीं एखादें बरे वाईट काम केलें तर त्या कामाची प्रशंसा होणें अवश्यक असतें. त्याप्रमाणें जर प्रशंसा झाली नाही तर यांना वाईट वाटतें. या कारणामुळे हे व यांचे मंत्री, जर्मनीतिलि सर्व वर्तमानपत्राकडे डोळ्यांत तेल घालून पहात असतात. त्यांत जर त्यांना कोणत्या ना कोणत्या तरी प्रकारें विरुद्ध मजकूर दिसला कीं त्या वर्तमानपत्राचा अवतार संपलाच समजावा. साधारणतः तेथील संपादक यांची मिथ्या प्रशंसा करून आपले काम निभावून घेतात; परंतु त्यांत जो प्रतिभाशाली, स्पष्टवक्ता आणि प्रतापी लेखक असतो तो यांच्या या कृत्याला दाद न देतं

मोठ्या चातुर्याने आपला रोंख कायम ठेवून खुबीदार लिहितो-
तसे पाहिले तर यांना आरंभापासून आपली व आपल्या कामांची
प्रशंसा आवडत आहे. एकदां यांच्या प्रवासांत फिरण्याचे बाबतीत
एका जर्मन वर्तमानपत्राने यांच्यावर बरीच कडक टीका केली होती.
त्यांत म्हटले होते की, हे 'कैसर फक्त प्रवास करण्यांतच आपल्या
बळेचा अपव्यय करितात.' त्यावर त्यांनी आपल्या एका भाषणांत
या दोषारोपाला प्रत्युत्तर दिले होते. याच बळेस कोणा 'चापलूस'
पत्राचे संपादकाने यांच्या प्रवासाच्या बाबतीत प्रशंसापर लेख लिहून
यांना शिखरापर्यंत चढविले; आणि लिहिले की, "आमचे सम्राट
वास्तविक मोठे राजनीति जाणणारे असून केवळ परस्पर स्नेहसंबंध
वाढविण्याकरितांच ते प्रवासाचे अत्यंत कष्ट सहन करीत आहेत."
अशा घटनेने त्यांच्या त्या दुर्बलतेवर पांघरूण घालून आपला
स्वार्थ साधला व आपल्या 'चापलूस' पत्रावर कैसरचा विश्वास वसून
त्यांचा व्यापार सुरळीत चालू झाला. तेव्हापासून खुशामती लोकांची
प्रवृत्ति दिवसेंदिवस अधिकाधिक वाढत चालली.

कैसर आपलीं सर्व कामे राजनीतिपूर्ण व गौरवपूर्ण समजतात.
हे आपल्या अनर्थकारक व विनोदी कृत्यांसही बरील कोटीतच
सामील करून घेतात. प्रवास करणे, सेनेकडून असंभाव्य कार्ये
करविणे, दुसऱ्या कोणाला सहज तयार करता येणार नाहीत अशा
किल्ल्यांची अगर जहाजांची रचना करणे वगैरे शकडों साधारण

कैसरचे मनाश्वित्र !

अथवा असाध्य कार्ये, यांच्या मताने केवळ मनरंजनाची व गौरव-युक्त अशी आहेत. यांपासून देश अगर जात यांचा कोणत्याच प्रकारचा फायदा होवो वा न होवो, यांच्या मते ह्या सर्व महत्वाच्याच गोष्टी आहेत ! यांची अशी इच्छा असते की; आपली प्रजा देखील त्या तशाच समजून तिने आपल्या अध्यवसायीपणाची प्रशंसा करावी. हे आपली बुद्धिमत्ता व योग्यता दाखविण्यासाठी कधी कधी लहान मोठी पुस्तके लिहितात; चित्रे काढतात व नवी नवी नाटके आणि कविता रचून व त्यांचा प्रसार होण्याचीहि खटपट करितात. चापलूस लोक ती घेऊन आनंदाने फुलून जाऊन वान्याबरोबर सुद्धा गप्पा मारावयास लागतात. वास्तविकरित्या कैसरच्या ह्या रचना बहुधा सामान्य असतात; परंतु त्या सर्व उत्तम कोटीपैकीच समजल्या जाव्यात अशी यांची इच्छा असते.

ज्यांच्यावर लक्ष्मीची अवकृपा आहे असे लोक आपले भाग्य सुधारण्यासाठी यांच्या अनुरोधानेच बोलतात, चालतात पण अनेक लक्ष्मीपुत्र, यांनाच, आपला कर्ता, हर्ता व संरक्षणकर्ता मानून सर्व प्रकारे यांची मिथ्या प्रशंसा करण्यास तयार असतात. त्यांच्यापैकी काही तर अपसात या वाचतात अगदी चढाओढ करीत असतात. त्यांना अंगांत घालण्यास कोट पुढे करण्यांत व त्यांचे जोडे काढून ठेवण्यांत सुद्धा कित्येक लक्ष्मीपुत्रांची चढाओढ लागलेली असते. एकदां एका थिएटरांत कैसरनी तयार केलेल्या नाट-

कैसरचा परिचय !

काचा प्रयोग होत होता. तो पाहण्यास कैसर स्वतः तेथे आले होते. यांच्या जवळच ५० वर्षांच्या उमरीचे एक लक्षाधीश गृहस्थ बसले होते. हे स्वतः प्रतिष्ठित व सज्जन होते. शिवाय यांची बहीण रुमानियाची राणी व पुतणी हालंडची राणी होती. नाटक चालू असतां जेव्हां एखाद्या चांगल्या प्रसंगाला पाहून प्रेक्षक लोक हर्षित होऊन टाळ्या वाजवीत तेव्हां हे सभ्यगृहस्थ—एका राणीचे बंधु व दुसरीचे चुलते—खुर्चीवरून प्रत्येक वेळेस उठून, कैसरकडे तोंड फिरवून त्यांना नम्रतेनें सलाम करीत, या लक्षाधीशांचा हा क्रम त्या रात्री सर्व नाटक संपेपावेतो सारखा चालू होता ! त्यांचे ते शुभ्र केस व त्यांची ती बटकोघटकीं लवून सलाम करण्याची तऱ्हा पाहून प्रेक्षक लोक मनांतल्या मनांत हंसत. परंतु कैसर तेथे प्रत्यक्ष असल्यामुळे त्यासंबंधीं कोणी हू कीं चूं केले नाही.

कैसरना दुसऱ्याला हंसणे फार आवडते. गप्पा गोष्टी गुंग असतांना हे कधीं कधीं तर राजघराण्यांतील स्त्रिया, पुरुष, उच्च-पदाधिकारी व सामान्य लोकांवरसुद्धां, कसलाही संकोच न बाळगतां, खुशाल टीका करितात. जेवण्याच्या वेळेस आपल्या पाहुण्याचा उपहास करणे यांना साधारण गोष्ट वाटते. अशा वेळीं यांच्या मनाला जें येईल तें बोलत असतात. यांच्या स्वतांच्या हंसण्यानें इतर लोक ही क्षुल्लक गोष्टीवरूनसुद्धां सारखे हंसत अस-

कैसरचे मनश्चित्र !

तात. खरोखरी जेव्हां हे एखादी हास्योत्पादक गोष्ट सांगतात त्यावेळीं हंसणें स्वाभाविक आहे; परंतु केवळ कैसरचा अपमान हाऊं नये येवढ्याचकरितां भीतीनें त्यांना कधीं कधीं हंसून आपला आनंद व्यक्त करणें भाग पडतें. ज्यावेळीं हे पूर्ण विनोदीवृत्तीत असतात तेव्हां हे ज्यांच्या विचित्र गोष्टीनें यांना प्रसन्नता वाटते अशा लोकांना आपल्या बैठकींत ते अवश्य बोलावितात. अशा प्रकारच्या रंगेल वृत्तीच्या मनुष्यांपैकीं जो यांच्या मनास पटतो त्याचा लवकरच भाग्यदेय होऊन त्याला लवकरच कांहींना कांहीं तरी पदवी मिळते.

कैसर आपल्या भाषणांत कधीं कधीं मोठ्या हास्यास्पद चुका करितात. थोडेसें लक्ष्य देण्यानें त्यांना हा दोष सुधारतां येण्यासारखा आहे; परंतु हे बहुधा त्या गोष्टीची पर्वा करीत नसतात. एरुदां तर तेथील कोणी पत्रकारानें गुप्तारित्या या गोष्टीची चौकशी करून कैसरीन यांच्याकडे एक निनांवी पत्र पाठविलें. त्यांत त्यांना लिहिलें होते कीं; आपण आपल्या पतिकरितं कांहीं पुस्तकें विकत आणून ठेवार्वीत म्हणजे तीं वाचून मग व्याख्यान देतील तर त्यांच्या हातून अशा ढोबळ चुका तरी होणार नाहीं; व या चुकांमुळे त्यांना नेहमीं लज्जित होण्याचा प्रसंग तरी येणार नाहीं. अशा प्रकारचे अनेक प्रयत्न झाले तरी हे चुका करण्याचे कांहीं सोडीत नाहीं; व जें वाटेल तें विनदिकृत

कैसरचा परिचय !

चोलून टाकतात. सेनाविषयक वाचतात चुका करणे म्हणजे यांना कांहींच वाटत नाही. एकदां यांनी कैसराने यांना एका सैन्याचे मुख्य नेमले होते; परंतु त्यांना पदक देतेवेळेस त्यांनी अविचाराने त्यांना एका छोट्या सैनिकाचेच पदक अर्पण केले ! सन १८९० सालीं एकदां यांनी आझियाचे राजांना आपली प्रचंड सेना दाखविण्यासाठी तिचे नेतृत्व आपणांकडे घेतले होते; परंतु हुकूम सोडतांना यांच्या हातून कांहीं चुका झाल्यामुळे सर्व सैन्यांत मोठी गडबड उडून गेली. त्याचा परिणाम असा झाला की; यांच्या करड्या अमलाला भिऊन त्या सैन्याच्या मुख्याला आपल्या जागेचा राजीनामा द्यावा लागला !

सैन्यविषयक वाचतात हे आपली उग्रता पूर्णपणे प्रदर्शित करितात. हे स्वतः प्रथमपासून सैनिक असल्यामुळे बहुधा नेहमी सैनिकांच्या वेषांतच असतात. हे राजकीय अथवा सामान्य वर्गें क्वचितच अंगावर घालितात. ज्याच्या रोमरोमीं सैनिकता भरून राहिली त्याचे सैन्यविषयक कर्तव्याचे हुकूमही तसेच भीतिप्रद असतात. एकदां एका सेनेच्या तुकडीसमोर भाषण करतांना हे ह्मणाले— 'रँगरूटानों, तुझाला नेहमी आपल्या देशाच्या शत्रुबरोबर लढलेच पाहिजे..... कधीं असाही प्रसंग येण्याचा संभव आहे की, त्यावेळीं तुम्हांस तुमच आई, बाप, बहीण, भाऊ यांजवर गोळ्या घालण्याचा हुकूम द्यावा लागेल आणि अशा स्थितींत तुम्हांस तो हुकूम अवश्य

कैसरचें मनश्चित्र !

पाळावा लागेल.....तुमचें मन तुम्हांला कांहीं जरी सांगत असलें तर ती तुम्ही आमचा हुकूम क्षणार्थांत अमलांत आणलाच पाहिजे.'

कैसरना बुद्धिबळें खेळण्याचा विशेष नाद आहे. ह्या खेळांत ते फार निष्णात आहेत. एखादे वेळेस खेळतांना प्रतिपक्षी हरला तर त्याबद्दल यांना फार खेद् वाटतो; परंतु त्यानें जर यांना जिंकले तर त्याची हे अवश्य प्रशंसा करितात. नव्या नव्या कोट्या करून दुसऱ्याला चकित करण्यांत यांना फार मौज वाटते. हा विनोद् यांना इतका आवडतो कीं, त्याला त्यांनीं सैन्यांतसुद्धां प्रचलित करून टाकलें आहे ! कधीं कधीं स्पष्टवक्त्या स्त्रिया व पुरुष स्वतः या विचित्र कोट्यांचें उत्तर देण्याचें साहस करितात; परंतु हे साहस ज्यांच्या बरोबर कैसर आपला स्नेहभाव समजतात व ज्यांच्या विनोदानें हे प्रसन्न होतात ते लोकच करितात. एकदां एका सैनिकाच्या यथें भोजनास यांना निमंत्रण देण्यांत आलें होतें. भोजनविधी आटोपल्यानंतर बुद्धिबळांचा डाव सुरू झाला. तेथें कैसरनीं घड्याळाच्या लंबकावर रूपक बनवून कोटी रचली. त्यांनीं त्याच्या एका बाजूस 'कैसर' व दुसऱ्या बाजूस 'विलीयम' असें लिहिलें व त्याचा अर्थ सांगण्यास सर्वास फर्माविलें. त्यावेळीं तेथें ५०-६० सैनिक हजर होते; परंतु कोणीच उत्तर देत नाही असें पाहून यांनीं स्वतः त्याचा अर्थ 'महाराज विलीयमचा निर्णय' असें सांगितलें. जर्मन भाषेंत घड्याळाचा लंबक आणि निर्णय

या अर्थाचे शब्द सारख्याच स्वरूपाचे आहेत हे आठवल्यावरून त्यांनी ही मजेदार कोटी केली होती. त्यांचे ते उपरोक्त उत्तर ऐकून सर्वांना मोठी प्रसन्नता वाटली. फक्त एक गृहस्थ जो यांच्यासमोर बसला होता तो मात्र स्तब्ध होता. त्याची ती स्तब्धता पाहून कैसरनी त्यास म्हटले ' काय ? माझ्या उत्तराने तुम्हांला समाधान वाटले नाही ? ' त्याने ' नाही ' म्हटल्यावर यांनी त्यास ' ठीक तर मग तुम्हीच याचा खुलासा करा ' असे सांगितले. त्याने पहिल्याने पुष्कळ कांकू केले व म्हटले ' महाराज, क्षमा असावी. आपणच जर याचा अर्थ एकदां सागून टाकला आहे तर आतां माझे सांगणे कोण ऐकेल ? ' पण कैसरनी आग्रहच धरिला की, ' तुम्ही या कोड्याचा अवश्य उलगडा कराच ' इतका आग्रह पडल्यावर विचान्याला बोलावेच लागले. तो म्हणाला ' याचा अर्थ 'महाराजांचा निर्णय' असा तर कांहीं होत नाही; पण असा मात्र होईल की; महाराजांची स्थिती या लंबकाप्रमाणे " इकडे जावे, तिकडे जावे; स्थिर रहाणे त्यास न ठावे. " या समर्पक उत्तराने तेथील सर्व सैनिकांना राग आला. परंतु कैसरनी हंसून म्हटले ' जर तुम्ही आमच्या परिभ्रमणशीलतेचा असाच अर्थ करित असाल तर तुमचे उत्तर खरोखरच ठीक आहे. आपल्या या समर्पक उत्तराचे आम्हांला आजन्म आठवण राहील !

कैसरचें मनश्चित्र !

यांना शिकारीचा फार नाद आहे. शिकारीसाठी एकदां बाहेर पडले म्हणजे दोन दोन दिवस हे बाहेर रहातात आणि त्या अवधीत यांचा १०-१२ हजार रुपयांपर्यंत खर्च होतो. निघण्याच्या अगोदर ठराविलेल्या ठिकाणी यांच्या सर्व सोयी करण्यांत येतात. राहणें, भोजन, विश्रान्ति वगैरे वाचतात आपण राजवाड्यांतच आहों असें यांस वाटावें म्हणून हुबेहुब राजवाड्यांतल्या प्रमाणें सर्व सोयी करण्याचा तजवीज करावी लागते. शिकारीस गेल्यावर हे एखाद्या महालकच्या कडे किंवा जमीनदाराच्या येथें उतरतात; आणि त्याच्या राखून ठेविल्या जंगलांतच बहुधा हे शिकार करितात ! अशा वेळीं यांच्या पैसाचा सर्व खर्च त्या भल्या माणसाला सोसावा लागतो, यांच्या राजकीय थाटाला साजेसा सर्व वेत करण्यांत त्यांच्या हजारों रुपयांचा फडशा उडतो. बरें, यांच्या पुरताच जरी खर्च कराव लागता तर एक असो; पण यांच्या बरोबरचे सर्व अधिकारी, नोकर व वाकर यांचीही तरतुद त्यालाच करावी लागते. हें सर्व करितांना त्याचे नाकीनव येतात; पण करतो काय ? इतर ठिकाणी उतरावयाच्या वेळीं कित्येक जण आगाऊ पुढें जाऊन तेथें कोण-कोणत्या गंधाची उगीव आहे हें पाहून जरूर ती सर्व पूर्तता करून घेतात. त्याप्रमाणें सर्व पूर्तता झाली म्हणजे कैसरना सूचना पाठविण्यांत येत; नंतर कैसर आपल्या परिवारासह तेथें येऊन उतरतात. एकदां हे अशाच रीतीनें एका जमीनदाराच्या येथें शिकारीसाठीं

कैसरची परिचय !

जाऊन उतरले. त्यांचे घर रेल्वेस्टेशनपासून ५-५ मैल दूर होते. इतक्या लांबचा रस्ता, कैसरची गाडी नीट यावी म्हणून त्याला स्वतःच्या खर्चाने करावा लागला !! प्रवासात यांना कंजुषपणा व अस्वच्छता दिसून आल्यास यांचे मन अप्रसन्न होते. यासाठी हे शिकारीस जाणाऱ्या रस्त्याने वाटेंतलीं गांवे व घरे अगदीं स्वच्छ करवून घऊन त्यांना रंगसफेदी देवयावी लागते. त्यांना शोभिवंत करविण्यासाठी लागणारा खर्च त्या गरीब विचाऱ्या घरवाल्यांना करावा लागतो ! कोणा गरीब घरवाल्याजवळ खर्च करण्यास पैसे नसतील तर ते घर शोभिवंत करण्यासाठी लागणारा खर्च, कैसर ज्याच्या येथे उतरण्यास जाणार असतील त्या जमीनदारास द्यावा लागतो !! जो भला इनामदार यांच्या ह्या शिकारीच्या नादाची शिकार बनतो—ह्मणजे ज्याच्या येथे हे शिकारीसाठी जाऊन रहाण्याचे ठरवितात—त्या विचाऱ्यावर ही एक मोठी आपत्तीच येऊन कोसळते. जेव्हां कैसर त्याला शेवटचा रामराम करून जावयास निघतात तेव्हां ते त्याला ह्मणत असतात “ आम्ही आपल्या आदरसत्काराने फार खूब झालो आहोत. आम्ही आपले घर हे आमचेच घर समजतो. अशाच रीतीने वरचेवर साध्या वेषाने घेऊन आपला पाहुणचार घेण्याचा योग नेहमीं येवो अशी आमची इच्छा आहे. तसेच आमच्या या येण्याजाण्याने आपणांला श्रम न पडावेत व विशेष खर्चही न यावा हीही इच्छा आम्ही बाळ-

कैसरचें मनश्चित्र !

गतो. ” (!) ही झाली तबियत खूष असल्यावेळची गोष्ट. याच्या उलट हाणजे जेव्हां यांच्या मनाप्रमाणे व्यवस्था झालेली नसते तेव्हां हे एखाद्या क्षुल्लक गोष्टीवरूनसुद्धां एकदम रागावतात. कधीं कधीं तर गाडीघोड्याची पर्वा न ठेवितां पायांनींच चालून तडक राजवाड्यांत येऊन आपल्या निजण्याच्या खोलीत निजून रहातात. येवढ्या गोष्टीनें यांचें सर्व ठीक होतें; पण हजारों रुपये खर्च करून यांच्यासाठीं तरतूद करणाऱ्या भल्या गृहस्थास, यांच्या केवळ एका लहरीनें तीं सर्व व्यर्थ गेल्याचें पाहून, मनांत काय वाटत असेल हें त्यांचें त्यालाच ठाऊक !!

कैसरच्या अंगीं प्रबलता आणि निर्वलता; स्थीरता आणि वैषम्य यांचा विचित्र संयोग झालेला आहे. त्यांच्या अंगीं योग्यता आहे यांत शंकां नाही; पण एकाग्रचित्त होणें व विचारांना कार्यांत परिणत करणें यांना साधत नाही. यामुळे त्यांना आपल्या आयुष्यांत अनेक महत्कार्ये घडवून आणण्याचा योगायोग आला तरी त्यांत हे काचितच यशस्वी होत असतात. यांचें जीवनसूत्र व आदर्शवचन हें आहे कीं; “मी आपल्या देशाला व जगाला ज्या स्थितीत पाहत आहे त्याहून उच्च स्थितीला नेऊन पोहचवीन. ” परंतु वास्तविक पहातां यांना आपल्या सिद्धांताच्या अनुरोधानें कधींच एखादें काम करत नाहीं. यांच्यांत अधीरता बऱ्याच अधिक

प्रमाणांत आहे. जेव्हां हे अधीर होतात तेव्हां विवेक यांना अजि-
बात सोडून जातो; आणि मग अविचाराने यांच्या हातून भलतेच
कांहीं तरी घडून येते. तसेच उतावीळपणा हाही एक मोठा दुर्गुण
यांच्यांत आहे. उतावळें होण्याने यांचा समजसपणा पार नाहीसा
होतो व मग यांच्या अनुभविक मंत्र्यांच्या सल्ल्यालासुद्धां हे लाथने
नुडविण्यास तयार होतात.

साधारणतः यांच्या जे कांहीं मनांत येते ते हे कसे तरी
चच्या वाईट रीतीने करून टाकतात. आपल्या अमक्या विचा-
राच्या परिस्फुटतेने जनतेच्या मनावर काय परिणाम होईल व भवि-
ष्यतत्काळीं कोणकोणत्या अडचणी उत्पन्न होतील याचा हे आपल्या
मनाशीं काचितच विचार करतात. आपल्या गौरवावर व राजकीय
सामर्थ्यावर विश्वास ठेवून, आपल्याविषयींचे दुसऱ्यांचे दोषविवेचना,
पर्यालोचन आणि निंदा यांची हे रातिभरसुद्धां चिंता करित नाहीत.
वाढेल ते होवो; हे आपल्याच तोऱ्यांत राहून स्वतंत्रतेने वाढेल ते
करितात. हे स्वतः आपल्यालांच मूर्तिमंत राज्य समजतात.
आपल्याला जे बरे दिसते ते राज्यांतल्या सर्व प्रजेला बरेच
दिसणार अशी यांच्या मनाची कोती समजत आहे. आणि
याच समजुतीने आपल्या हुकुमांत कोणीसुद्धां हात धालतों
कामा नये अशी यांची इच्छा असते. आम्ही जे म्हणूं तेच आमचे

कैसरचे मनश्चित्र !

कायदे आहेत व सर्व जर्मन जात आमची प्रजा आहे हा यांचा वृढ समज आहे !!

यांच्यांत स्वाभाविक चपलता आहे; आणि बहुधा सर्व गोष्टी व कामे यांचे ज्ञान होण्यासाठी हे यत्न करीत असतात. तत्वज्ञानी, वेदान्ती, नैयायिक संगीतशास्त्री, वाटिकाविज्ञानवेत्ता; गृहनिर्माण-कुशल आदी मनुष्यांबरोबर अशा प्रकारे गप्पागोष्टी करीत असतात की, जणू काय यांना या सर्व शास्त्रांचे पूर्णज्ञान आहे. या सर्व प्रकारच्या ज्ञानांतल्या आपल्या निपुणतेचे प्रदर्शन करण्याकरिता हे आपल्या गप्पागोष्टीत अगर भाषणांत कधी कधी विलक्षण चुटके सोडून देत असतात !

ज्या बाबतीत यांच्या हातून भलत्याच मोठमोठ्या चुका होतात व यांच्या समजुतीने जगण्या मारण्यापर्यंत ज्याच्या परिणामाचा पला पोहोचतो अशी ज्ञानाची गोष्ट राजनीति होय; परंतु त्यांतसुद्धा हे फार दुर्लक्ष करितात. शिवाय यांची उतावळी व अधीरता, यांची साहिली साहिली योग्यता पार नाहीशी करून टाकतात. यांच्या मनांत वाटते की; माझे म्हणणे सर्वांनी ऐकावे व माझ्याच साहाय्याने सर्व जग चालावे ! या आढ्यतेने जेव्हां इतर राजांबरोबर संमेलनांत बसून उपदेशाच्या गोष्टी सांगू लागतात तेव्हां ते यांच्याकडे लक्ष्य न देता आपले काम करून टाकतात.

मग यांना लज्जित होऊन मुकाट्याने उठून वरवीं यावे लागते. या सर्व चुकांचे मुख्य कारण म्हणजे हे राजनीतिज्ञ नसून केवळ सैनिक आहेत हेच, वर्तमान युरोपीय महाभारताने यांचे खरे स्वरूप उघडकीस आले. तसे पाहिले तर 'मी शांततेच्या पक्षपाती आहे' असे हे जोराने सांगत असतात. ह्या गोष्टीचा दुसऱ्याला हे जितका विश्वास पटवून देत तितकाच दुसरे लोक यांचा अविश्वास मानीत होते आणि यांच्या खऱ्या अशा स्थितीतसुद्धां स्वरूपाविषयी संशय मानीत होते. हे दुसऱ्याला धोक्यांत घालण्याचा प्रयत्न करित होते. पण त्याबरोबर युद्धाच्या पूर्वीसुद्धां जेव्हां जेव्हां हे वरकांती शांततेचे देवदूत बनत त्या त्या वेळीं यांचा हात तरवारीवरच रहात असे ! !

यांना आपल्या आयुष्यांत फार कमी सुख मिळते. बहुतांशी हे काळजीतच असतात. यामुळे यांच्या तोंडावर नेहमी उदासीनेतेची छाया पसरलेली दिसत असते व कपाळावर चितेच्या रेषा दिसून येतात. यांना पहातांच मनुष्याच्या मनांत एकाएकी असे येते की, संसारसुखापेक्षां अधिकतर दुःखच यांना मिळाले असावे; यशापेक्षां विशेषतर अपेशच यांना घेरीत आहे आणि आशेपेक्षां प्रबलतर निराशाच यांच्या आयुष्याच्या मुख्यांश आहे. इतके असून हीं एक प्रकारचे अद्भुत तेज यांच्या नेत्रांत भरलेले आहे. साधारणतः हे

कैसरचें मनाश्रित्र !

आपल्या तीव्र दृष्टीतापानें दुसरें लोकांस कांहींसे भयभीत ही करि-
तात. आपल्या या विशेष गुणानें त्यांनीं कित्येक वेळां जर्मनीच्या
शत्रूंनाही वश करून घेतलेलें आहे. यांना पहातांच नेत्रांतल्या
अद्भुत तेजाच्या प्रभावानें त्यांच्या मनास्थितीचें परिवर्तन होत असे !

ज्या गोष्टींत यांना स्वतःला विशेष आनंद वाटतो त्यांना
ते फार महत्वाच्या समजतात. न्यायसभेत जो यांच्या मनाप्रमाणें
अनुकूलतेनें चालतो तोच यांचा मित्र. आपल्या विरुद्ध असलेल्यांची
हे अतिशय निंदा करितात व त्याजवर आपली छाप ऋशी बसवावी
याविषयी हे मनांतल्या मनांत योजीत असतात. बळ, विद्या,
विज्ञान व शिल्प इत्यादि गोष्टींत जर्मनी सर्वांच्या पुढें असावा अशी
यांची नेहमीं इच्छा असते. यासाठीं हे आपल्या विचित्र विश्वा-
साच्या भरंवशावर नेहमीं यत्न करण्यांत चूर असतात. परंतु जेव्हां
कधीं यांच्यांत व जर्मन लोकांत एखाद्या गोष्टींत मतभेद उत्पन्न
होतो तेव्हां त्या गोष्टीस भलतेंच स्वरूप येऊन यांची सर्व खटपट
व्यर्थ जाते !!

पदार्थ विज्ञान शास्त्राचा जर्मनींत अतिशय प्रसार झाल्यामुळे
धार्मिकता नष्ट होत चालली आहे; हा विचार मनांत येऊन हे कधीं
कधीं धर्मोपदेशांच्या उन्नति प्रीत्यर्थ झटण्यास तयार होतात. ईश्व-

कैसरचा परिचय !

राचा आपणावर कोप होईल अशी यांना भीति वाटते (!) यामुळे हे कधी कधी स्वतः फार पवित्र व धार्मिक बनण्याचा आव घालितात पण मधुनच आपल्या एखाद्या उद्दामपणाच्या कृत्याने सर्वांना आश्चर्यचकित करून सोडितात. केवळ या एकाच गोष्टीत नाही तर दुसऱ्या अनेक गोष्टीत हे आपलाच हेका धरून बसतात व त्यांत चूक झाल्याचे दिसून आले तरीसुद्धा यांना त्यांबद्दल पश्चात्ताप वाटत नाही.

२ कैसरचे स्वास्थ्य आणि त्यांची रोगभीति.

कैसरचा जन्म झाला त्यावेळीं तें अशक्त होते. शरीर अगदीं रोड व वर्ण पिंगट होता. जन्म झाल्यावर बराच वेळपावेतो हे निपचित पडले होते; त्यामुळे त्यांच्या जीवतपणाबद्दल त्या दाईला शंकासुद्धां वाटली, परंतु तिने जेव्हां यांना हालवून थोपटले तेव्हां हे रडावयास लागले. तेथील रिवाजाप्रमाणें यांच्या जन्माच्या वेळेस प्रत्येकीं दहा दहा तोफांच्या १०१ फैरी झडल्या; त्यांपैकी ६० व्या फैरीच्या वेळेस हे रडावयास लागले ! नंतर हे जीवत असल्याबद्दल तेथे हजार असलेल्या लोकांची खात्री होऊन ते आपापल्या घरीं निघून गेले !!

जन्मल्याच्या तिसरेच दिवशीं असें आढळून आले कीं; यांना आपला डावा हात हालवितां येत नाहीं. यांच्यासारख्या अशक्त मुलाच्या बाबतींत असला दोष विशेष काळजी उत्पन्न करणारा होता. शोधांतीं असें आढळून आले कीं; डाव्या हाताचे हाड निखळले गेले आहे. प्रयत्नांतीं या स्थितींत कांहीं सुधारणा झाली; परंतु यांच्या उजव्या हाताप्रमाणें डाव्या हातानें काम होत नाहीं. या दोषाच्या वास्तविक कारणांसंबंधीं मतभेद होता. त्यावेळेस तेथे हजार असलेल्या डॉक्टरांपैकीं कांहींचे मत हाडांचा सांधा निखळल्यामुळे हे झाले असें होते तर दुसरे कित्येक म्हणत होते कीं, जन्म-

कैसरचें स्वास्थ्य आणि त्यांची रोगभीति.

तःच यांचें सर्व हावें अंग निर्बल व दूषित आहे. असें सांगतात कीं; यांचा हावा हात उजव्या हातापेक्षां ६ इंच आंखूड आहे. जेव्हां हे घोड्यावर बसतात त्यावेळेस हे आपला हावा हात कमरे-वर ठेवितात. अथवा दुसरी एखादी वस्तु त्यांत धरून ठेवितात. तसें न करितां तो हात तसाच लोंबकळत ठेविला तर यांना फार त्रास होतो. कधीं कधीं हे आपला हावा हात आपल्या छातीवर ठेवितात. हे त्या हातानें घोड्यांचा लगाम धरितात पण घोड्याला उजवीडावीकडे वळविण्याच्या वेळेस यांना उजव्या हातानें लगाम धरावा लागतो. या हातानें त्यांना वजनदार वस्तु उचलवत नाही. पोषाक करतेवेळेस, हाव्या पायाच्या निर्बलपणामुळे हे फार सावध-गिरीनें उभे राहतात. थोड्याशा देखिल गैरसावधपणानें हे ताब-दतोब जमिनीवर पडतात. पायजमा घालण्याच्या वेळेस यांना जमिनीवर सपशेल निजावें लागतें. कधीं कधीं हे मोठ्या कष्टानें आपल्या हाव्या अंगावर भार देऊन उभे राहतात; पण अशा वेळीं हे कधीं अचानकपणें खाली पडतील याचा नेम नसल्यामुळे, नोकर लोकां फार दक्षता ठेवीत असतात. सैनिकांच्या वेषांत अनेक प्रकारचे पायजमे, पाटलूनस, विजारी, त्रिचेस वगैरे घालावयाचा प्रसंग येतो तेव्हां मोठें कठीण काम असतें. सैन्याची देखरेख कर-तांना हे एखाद्या वेळेस रागावले तर त्यावेळेस हाव्या अंगाकडे यत्किंचित् दुर्लक्ष्य होताच हे शिथील होऊन कांपावयास लागून

कैसरचें मनश्चित्र !

कधीं जमिनीवर लोळण घेतील याचा नेम नसतो. कांहीं शारीरिक व्याधी किंवा फोड उत्पन्न झाले तर ते बहुधा यांच्या डोव्या अंगावरच उठतात. या सर्व गोष्टींवरून यांचा हा दोष जन्माच्या वेळच्या कांहीं चुकीने उत्पन्न झालेला नसून तो प्रकृतिविषयक आहे हे उघड दिसते.

वर सांगितलेल्या दोषाशिवाय कैसरला मूर्च्छारोगही आहे. हा जरी विशेष नाही तरी बराच चिंताजनक आहे. हा रोग कधीं कधीं यांना पछाडतो व हे त्यावेळेस बेशुद्ध होतात. या रोगामुळे हे दोन वेळां सुर्चीवरून खाली पडले व यांच्या त्या पडण्याने त्यांना इजाही झाली होती. प्रथम प्रथम कोगालाच यांच्या रोगाची फारशी माहिती नव्हती पण हळुहळु सर्वांना माहिती झाल्यामुळे, एखाद्या वेळेस भलताच प्रसंग न यावा म्हणून यांचे संरक्षक विशेष सावधगिरी बाळगितात. एकदां हे पोषाक करीत असतांना यांना मूर्च्छा आली व सुर्चीवरून खाली पडून बेशुद्ध झाले. ते पाहून सव नोकर लोक घाबरून गेले व यांचा प्राण निघून गेला कीं काय या संशययुक्त भीतिने राजवाड्यांत मोठा हाहाःकार उडाला. कैसरान व डॉक्टर तेथे धांवतच आले. योग्य उपचार झाल्यानंतर वऱ्याच वेळां हे शुद्धीत आले, तेव्हां सर्वांच्या जीवांत जीव आला !

अशी स्थिती होण्याचे कारण पाहूं गेलें असतां, कैसरच्या अंगां कांहीं तरी मानसिक दुर्बलता असली पाहिजे असे स्वाभाविक

कैसरचे स्वस्थ आणि त्यांची रोगभीति

वाटते. या मानसिक दुर्बलतेचा असा एक परिणाम यांच्यावर झाला आहे की; मला कांहीं तरी एखादा रोग अवश्य जडेल अशी भीति यांना नेहमी वाटते. ज्या मनुष्याला आजन्म स्वस्थ नाही तो वास्तविकपणे सदोदित शारीरिक व्याधीने पिडीतच असावयाचा. स्वस्थ मानस असलेल्या मनुष्याला या प्रकारची कोणतीच भीति वाटत नसते. त्याची खात्री असते की, माझे धष्टपुष्ट शरीर कोणत्याच प्रकारच्या रोगजंतुंना आंत शिरकाव करून घर करून बसण्यास वाव मिळू देणार नाही. कैसरनी या भीतिने आपला राजवाडा, वस्तीपासून दूर अंतरावर गांवांतली घाणेरडी हवा व रोगजंतु जेथे न येतील अशा टिकाणी, अगदीं अलग बांधलां आहे. त्यातली प्रत्येक खोली, प्रत्येक दरवाजा व खिडक्या इतक्या बंदोबस्ताने बांधल्या आहेत की; त्यांत बाहेरची कसलीच घाणेरडी हवा अगर कोणत्याही प्रकारचे रोगोत्पादक जंतु त्यांत येणे मुळीच शक्य नाही. या रीतीने रोगभयापासून दूर राहण्याचा हे अहर्निश प्रयत्न करितात. रोगविषयक गप्पागोष्टीनेसुद्धा रोग जडेल की काय अशीं यांना भीति वाटत असते.

कसरना सर्वच रोगाची भीति वाटते पण त्यांतले त्यांत गळ्याच्या रोगाची यांना विशेष भीति वाटते. त्या रोगाच्या मनुष्यास पहातांच, भूत वृष्टीस पडल्याप्रमाणे वाचरून जाऊन, हे तेथून

कैसरचें मनश्चित्र !

झटकन नाहीसे होतात. या रोगाच्या नुसत्या गोष्टीनेसुद्धा हे घाबरून जाऊन देहभान विसरून जातात. हे आरंभी ज्या राजवाड्यांत रहात होते त्यांच्या शेजारीच एका महालकऱ्याचें घर होतें. हा महालकरी या गळ्याच्या रोगानें मयत झाला. ही बातमी ह्यांना कळतांच यांनी घाबरून जाऊन ताबडतोब हुकूम दिला की, 'मी याच वेळेस येथून निघून जात आहे माझे सर्व सामान ताबडतोब बलिनला पाठवून द्या,' त्यावेळेस बलिनचा राजवाडा बांधण्याचें काम चालू होतें; व त्यांत रहाण्याची सोय पण नव्हती. तथापि हे म्हणाले की, 'पला त्याची मुळीच पर्वा नाही. त्यांत एखादी अर्धी तरी खोली तयार असेल. अथवा जशी असेल तशाच खोलींत मी दिवस काढीन. वस्त, माझा हुकूम आहे की; सर्व सामान ताबडतोब तिकडे रवाना झालेंच पाहिजे; आणि मी पण निघालोंच !' राजाज्ञा कोण मोडील ? त्याच दिवशीं सर्व सामान तेथें जाऊन पोहचलें. त्या दिवसापासून त्या अर्धवट तयार झालेल्या राजवाड्याचें भाग्य उदयास आलें व कैसरनीं आपल्या रहाण्यानें त्यास पावन करून टाकलें ! कैसरचे बरेच निकटसंबंधी व स्वतः त्यांचे वडील याच-गळ्याच्या-रोगानें मरण पावले असल्यामुळे त्यांना त्या रोगाची अतिशय भीति वाटते.

एरुदां जनानखान्यांतल्या एका दासीचा गळा एका प्रकारच्या रोगानें सुजला होता. त्या वेळीं महाराज विलियम कांहीं

कैसरचें स्वास्थ्य आणि त्याची रोगभीति.

जखरीच्या कामामाठीं कोठे बाहेरगांवीं गेले होते; तेथेंच त्यांना ही बातमी लागली. ही दासी जनानखान्यापासून अगदीं निराळी रहात होती तरी वण यांना असा संशय आला कीं; कैसरीन त्या दासीला अवश्य भेटावयास गेल्या असल्या पाहिजेत आणि त्या दासीचा व त्यांचा कांहीं तरी स्पर्श झाला असला पाहिजे. येवढ्यावरूनच हे त्या दिवशीं बाहेर राहिले व राजवाड्यांत जाण्याची टाळाटाळ करूं लागले ! त्या दिवशीं हे कैसरीनबाईंच्या जवळसुद्धां गेले नाहींत. यांना भीति वाटूं लागली कीं; त्यांना त्या दासीचा संसर्ग झाला असेल व त्या स्पर्शजन्य रोगाचा आपणांसही उपद्रव होईल ! इकडे कैसरीनबाईं मोठ्या काळजींत पडल्या. जेव्हां एका मुख्य दासीनें गुप्त रीतीनें यांजकडे जाऊन यांची खात्री करून दिली कीं; कैसरीनबाईं त्या दासीकडे मुळींच गेल्या देखील नाहींत तर तिचा स्पर्श कसा होणार ? नंतर बऱ्याच वेळानें हे राजवाड्यांत येऊन कैसरीनबाईंना भेटले !

कोणी मंत्री, पदाधिकारी अगर नोकरचाकर यांच्या घरचें कोणी मनुष्य आजारी आहे अशा बातमी यांना लागली पुरें कीं, कामकाजासंबंधी कितोहि अडचण येवो, केवढेंही नुकसान होवो, हे त्यांना समोर येऊं देत नाहींत. कधीं कधीं यांच्या या करण्यानें राज-

कैसरचें मनश्चित्र !

7

कीय कामकाजाची भलतीच नुकसान होते; पण हे त्या गोष्टीची मुळीच पर्वा करीत नाहींत. राजवाड्याशी व महाराणीशी ज्यांचा संबंध आहे अशा सर्व नेकरांना असा सक्त हुकूम देण्यांत आलेला आहे की; त्यांच्या घरीं कोणी मनुष्य आजारी झाल्यास त्याची ताबडतोब बातमी देण्यांत येऊन रजा द्यावी. यांत कोणी कसूर केल्यास त्याला देहान्त शासन केलें जाईल ! ह्या विचित्र हुकुमाचा गैरफायदा नेकर लोक कधीं कधीं घेतात. ज्याला खासगी कामाकरितां रजा पाहिजे असेल तो खुशाल, आपल्या घरीं अमुक मनुष्ये अमुक रोगानें आजारी आहे अशाचद्वलचें खोटेंच, डॉक्टरचें सर्टिफिकेट हजर करून रजा मागतो; व तेवढ्यावरून त्याला रजा मिळून त्या मुदतींत तो आनंदानें घरीं खासगी कामें करून घेतो.

एकदां कैसरीनबाईंच्या कुपेंतल्या एका दासीच्या गळ्याची शीर कशानेंशी सुजली होती. तिनें डॉक्टरच्या सल्ल्यानें ती कापून टाकली होती. इकडे कैसरना ती गोष्ट कळतांच त्यांना गळ्याच्या रोगाच्या भीतीनें पछाडलें. त्यांनीं कैसरीनबाईंच्या सोयीगैरसोयी-कडे मुळीच लक्ष्य न देतां, तिला राजवाड्यांतून ताबडतोब बाहेर घालवून देण्याचा हुकूम फर्माविला ! हा हुकूम रात्री ११ वाजतां सुटला. त्यावेळीं ती विचारी दासी गाढ झोपेंत होती; तथापि तिला ताबडतोब जागें करण्यांत येऊन वीस मिनिटांच्या आंत तिची गाढी सर्व सामनासह इस्पितळाकडे निघाली, यावेळीं त्या

कैसरचें स्वास्थ्य आणि त्यांची रोगभीति.

दासीचें दैव ही तिला प्रतिकूलच होतें. इस्पितळांतल्या जमादारानें सांगितलें कीं; येथील सर्व जागा भरून गेल्या आहेत; त्या बाईची सोय होणें शक्य नाहीं. नंतर त्याला बाई स्वतः कैसरीनबाईंची मुख्य दासी आहे; असें कळल्यावर त्यानें मोठ्या कष्टानें तिच्यासाठीं एक अडगळीची कोठडी साफसूफ करून दिली; आणि त्या अभागी स्त्रीनें ती रात्र त्या खोलीस तळमळत काढली ! !

कधीं कधीं उत्सव, नाच अगर भोजन समारंभाच्या वेळीं कैसरना या रोगभयाच्या संशयापिशाच्चापासून फार वास होतो. दुसऱ्या बरोबर गप्पागोष्टी करीत असतांना, त्याच्या घरचें कोणी मनुष्य आजारी आहे असें कळतांच हे लागलीच नाखूष होतात ! एकदां एका उत्सव प्रसंगीं हे एका ओळखीच्या स्त्रीबरोबर बोलत बसले होते. तिच्या बोलण्यांत सहजगत्या तिच्या मुलाच्या आजारीपणाबद्दल गोष्ट निघाली. त्यासरशीं यांची मर्जी खपा होऊन तिला यांनीं खडकावलें कीं; ' अशी स्थिति होती तर तुम्हीं माझ्या येथें आलांत कशाला ? ' विचारीच्या डोळ्यांतून घळकन अश्रु गळलें व ती निमुटपणें आपल्या घरीं परत गेली ! !

कसलें विलक्षण रोग भय ! आणि केवढीही देहावरची अनावर आस्था ! ! !

३ कैसरचा विलक्षणपणा.

एकदां कैसरचे कांहीं निकटसंबंधीं मंडळीनीं इंग्लंडला जाण्याचा वेत केला. हें ऐकून यांच्या पोटांत मोठी खळबळ उडून गेली. ते म्हणाले; 'अरे हे खरोखरच आपल्या बायकांमुलांसह इंग्लंडला जात आहेत काय ? या प्रवासांत प्रत्येकाला कमीत कमी ७॥ रु. रोजीं खर्च येईल ना !' यांच्या दुसऱ्याच दिवशीं यांनीं आपल्या राजवाड्यांत कांहीं सुधारणा करण्याविषयीं सूचना काढली व त्यासंबंधीं नकाशा स्वतः करून दिला. तो पाहून यांच्या मंत्र्यांपैकीं एकानें ह्मटलें 'महाराज ! या सुधारणांप्रीत्यर्थ कोटी रुपयांहून अधिक खर्च होईल' तें ऐकून कैसर म्हणाले 'ओहो ! या गोष्टीची आह्मांला मुळींच पर्वा नाही. खजिन्यांत रुपये शिल्लक नसतील तर सरकार कर्ज काढील; परंतु माझ्या नकाशावरहुकूम सर्व सुधारणा अवश्य झाल्याच पाहिजेत !' धन्य कैसर महाराज ! एकीकडे ७॥ रु. रोजीं खर्च करण्यासाठीं विलक्षण कासाविशीं तर दुसऱ्या बाजूस कोटो रुपये नाश करण्यास एका पायावर तयारी !!

२

ज्याप्रमाणें आपल्या इकडे होळी अगर दिपवाळीच्या सणाच्या वेळेस नौकर लोकांना कांहीं तरी इनाम वावयाची चाल

आहे; त्याप्रमाणे इंग्लंड लोकांतही मोठ्या सणाच्या दिवशीं नोकर लोकांना मालकांकडून कांहीं तरी पारितोषिक मिळण्याची आशा असते. युरोपांत बहुधा सर्व ठिकाणी ही चाल आहे. या बाबतीत राजेरजवाडे व संस्थानिक यांचे बाबतीत तर लिहिणे व्यर्थच आहे; परंतु एकदां एका मोठ्या सणाच्या वेळेस कैसरनी आपल्या खजानजीस बोलावून हुकूम दिला कीं; 'हे पहा, जेवढे माझे खास नोकर आहेत तेवढ्यांनाच फक्त प्रत्येकीं सात रुपये द्यावयाचे, इतरांना कोणालाही कांहीं द्यावयाचें नाहीं. नाही तर राजवाड्यांतल्या हजारों नोकरांना बक्षिंस वाटतां वाटतां नाकीनव द्यावयाचे.' हे आपल्या सनजुतीप्रमाणे बरोबर वागले पण नोकर लोक कसले वस्ताद ! त्यांनीं तंटाभांडण करून मुख्य नोकरांपैकीं ३५ रुपये व बाकी सरसकट सर्वांनीं ७-७ रुपये इनाम घेतले ! निरुपाय होऊन कैसरनाही पण त्यांचा हट्ट पुरविणे भाग पडले ! अशा रीतीने यांची चतुराई व्यर्थ गेली !!

३

बहुधा सणाच्या दिवशीं पायदळ सैन्याची पहाणी करण्यास निघतांना कैसर, अनाथ दुबळ्यांना वाटण्यासाठीं आपले स्विस अशरफियांनीं (एक प्रकारचे नाणे) भरून घेऊन बाहेर पडतात. पण एका सणाच्या दिवशीं त्यांनीं आपल्या खजानजीला हुकूम

कैसरचें मनश्चित्र !

केला की; ' आजपासून माझ्या विशांत फक्त रुपयेच भरून देत जा.' आणि कैसरीनवाईकडे वळून म्हणाले ' पहा मी आतापर्यंत अशरफियां घेऊन जात होतो; परंतु मी दिलेल्या अशरफियां भिकाऱ्यांजवळ पाहून त्यांच्यावर शिक्याचें नाणें चोरल्याचा कोणी आरोप करूं नये म्हणून मी आजपासून अशरफिया ऐवजीं रुपयेच वांटण्याचें ठरविलें आहे.

अशरफियांचे रुपयेच झाले असते तर हरकत नव्हती, पण निघण्याच्या वेळेस कैसर रुपयांच्या ऐवजीं चार आण्यांच्या किंमतीचें नाणेंच बरोबर घेऊन गेले. कारण काय तर जे काय रुपये न्यावयाचे होते ते सर्व त्याच सालीं नवीन पाडलेले होते; व ते खूप चमकत होते. या येवढ्या सवर्षांवर त्या रुपयांना खजिन्यांतच राहवें लागलें !!

४

एकदां कैसरच्या सासूनें मुख्य प्रधान मि. होहेनलोह यांच्यापासून खाजगी खर्चाकरितां कांहीं रुपये उसने घेतले. ही गोष्ट कैसरच्या कार्नी ज्ञातांच त्यांना फार राग आला. कारण त्यायोगें यांची चोहोंकडे बदनामी झाली. यांनीं त्यावेळेस बोलून दाखविलें कीं; मी ह्या अपकीर्तीचा कलंक शक्य तितक्या लवकर धुवून काढण्याचा प्रयत्न करीन. मी आपल्या खाजगीतून मि. होहेनलोह

कैसरचा विलक्षणपणा.

यांस रक्कम देऊन टाकून. ' नंतर कैसरनीं राजकीय खजिन्यापैकीं घायाळ सैनिक आणि सैनिकांच्या विधवा व मुलें यांना मदत करण्याच्या फंडांतून सदरहु मुख्य प्रधानास नव्वद् हजार रुपये देण्याचा हुकूम फर्माविला ! या औदार्याच्या वाचतीत कांहीं समीष्टवाद्यांनीं मोठा गोंधळ माजविला; पण कोण कोणाचें ऐकतो ! कांहीं काळ लोटल्यावर हें उठलेलें वादळ शांत झालें; व अशा रीतीनें सासूच्या योगानें झालेल्या अपकीर्तीचा कलंक घुऊन टाकण्यास हे समर्थ झाले !

५

कैसरचा स्वभाव सर्वस्वीं सैनिक बनला आहे; यामुळे हे स्वभावतःच आपल्या सैनिकांवर नेहमीं कृपा करीत असतात. पण हे ज्या गोष्टीला कृपा समजतात ती गोष्ट त्या विचान्यांना आपत्ति भासते ! जेव्हां कधीं हे संतुष्ट होऊन एखाद्या सैन्याच्या तुकडींत आपल्या भोजनास येण्याचा लाभ देतात तेव्हां यांचा भोजनाचा असाधारण खर्च त्या विचान्या सैनिकांच्या पगारांतून कापून घेऊन पुरा केला जातो. कैसरची सगळीत अशी असते कीं; आपल्या जेवणास खर्च साधारणपणें ७-८ रुपये खर्च होत असेल व त्या सम-जुतीप्रमाणें ते मोठ्या औदार्यानें ते ७-८ रुपये आगाऊ पाठवून देतात. एक पैसुद्धां अधिक पाठवीत नाहींत. पण वास्तविक

कैसरचें मनश्चित्र !

खर्च हजारों रुपये होत असतो याची कोणाला दाव आहे ? कैसर जेवावयास यावयाचे असले म्हणजे त्यांच्या इतमामापमाणें त्यांचा योग्य सत्कार करण्यासाठी त्या विचान्या सैनिकांना किती तरी अधिक सोयी करावयाच्या असतात. चांगल्या चांगल्या उत्तम प्रकारच्या फुलांचे हार; आणि पुष्पगुच्छ, दिवे, हंड्याझुंबरे वगैरे सर्व प्रकारचे शोभेचे पदार्थ; आणि उत्तम उत्तम भोजनपदार्थ अशा एक ना दोन हजारों गोष्टी मुद्दाम तयार ठेवावयाच्या असतात. शिवाय कैसरचा असा एक हुकूम असतो की; भोजनाच्या वेळीं प्रत्येक सैनिकानें विषक्षित प्रकारच्या पोशाकांत हजार राहिलें पाहिजे. तेव्हां पोशाकासाठी त्यांना बराच खर्च येतो. या उंची पोशाकासाठी त्या विचान्यांचा राहिला साहिला पगारही पार खलास होऊन जातो व त्यामुळे कधी कधी त्यांना आपला खाजगी खर्च चालविण्यास मोठा त्रास पडतो. अशा प्रकारच्या आपत्तींत सांपडलेल्या एका सैनिकाची आई आपलें दुःख खालीलप्रमाणें एकाजबळ सांगत होती:—

“ माझ्या मुलाचा पगार अवघा शंभर रुपये. त्यांपैकी सुमारे ७० रुपये कपडे, भाडे व खाण्यापिण्याबद्दल व सरकारी दानावैरणीबद्दल कापण्यांत येतात. बाकी राहिलेल्या ३० रुपयांत त्याला आपला किरकोळ खर्च चालवावयाचा असतो. म्हणून मी त्यास सुमारे १५ रु. दरमहा आणखी पाठवीत असे. अशा रीतीने मिळालेल्या ४५ रुपयांत तो आपला किरकोळ खर्च कसा तरी

चालवीत होता; परंतु जेव्हांपासून कैसर महाराज आपल्या पंक्तिचा लाभ देऊं लागले तेव्हांपासून तो मोठ्या संकटांत आला आहे. गेल्या महिन्यांत या खर्चाकरितां म्हणून आणखी पंधरा रुपये त्याच्या पगारांतून कापले गेले ! पण पुनः महाराजांनीं आपला पंक्तिलाभ दिल्यामुळे माझ्या मुलाचे आणखी १५ रुपये कापले गेले व त्यामुळे तो मोठ्या अडचणींत येऊन पडला आहे. त्याला किरकोळ खर्चासाठीं उसनवारी करणे भाग पडलें. हे उसनवार रुपये व त्यांचे व्याज हीं वेळेवर त्याला परत देतां न आल्याकारणाने वर्तमानपत्रांतून त्याजवर टीका व्हावयास लागली. हाय ! हाय ! ! मी आतां काय करावे ? माझ्या मुलाचा सत्यानाश व्हावयाची वेळ आली आहे ! एका बाजूनें कैसरचा भोजनखर्च त्याला मारीत आहे, तर दुसऱ्या बाजूनें तो कैसरबरोबर उठूं वसूं लागल्यानें उधळ्या बनत चालला आहे ! ! ”

ही दुःखी स्त्री आपली ही दुर्दशेची कहाणी कैसरीनबाईं-जवळ सांगून कांहीं तरी सोय करावयास इच्छित होता; पण तिचा तेथवर प्रवेश न झाल्यामुळे तिला मुकाट्यानें परतावे लागले ! !

६

कैसर बलिनमध्ये असतांना त्यांना भेटण्यासाठीं राजवाड्यांत जाण्याची परवानगी नाही. त्या राजवाड्यांतल्या ज्या ५७-५८

कैसरचे मनश्चित्र !

खोल्या यांच्या खास स्वतःच्या उपयोगासाठी आहेत, त्यांत तर त्यांच्या समक्ष अगर पश्चात कोणालाही जातां येत नाही. त्याशिवाय बाकीच्या खोल्यांत मात्र कैसरच्या समक्ष, ओळखीचे मनुष्यास जाण्याची परवानगी मिळते.

एकदां अमेरिकेचे एक प्रख्यात लक्षावीश मि. वॅडरविल्ड यांची गाडी राजवाड्याच्या बाहेरच्या कांपाउंडांत येतांच तेथील पहारेकऱ्याने त्या गाडीवानाजवळ नेहमीप्रमाणे पास मागितला. तसा पास त्याजवळ नसल्यामुळे त्या पहारेवाल्याने गाडी तेथेच अटकवून ठेविली. नंतर त्या गृहस्थाचरोबरच्या स्वतः कैसरच्या स्नेह्यांनी त्या पहारेकऱ्यास पुष्कळ समजावून सांगितले की; मि. वॅडरविल्ड यांची व महाराजांची दाट ओळख आहे; परंतु त्याने त्यांचे कांहीं न ऐकतां एकदम सांगितले की, ' यावेळीं तुम्ही आपली गाडी ताबडतोब परत फिरवावी यांतच तुमचे कल्याण आहे नाहीपेक्षां आपणां सर्वांस गोळी घालणे मला भाग पडेल ! '

निरुपाय होऊन ते अमेरिकन गृहस्थ परत फिरले. पहारेकऱ्याच्या अशा उर्मटपणाला वर्तणुकीचा बहुधा सर्वांना तिरस्कार वाटणे साहजिकच आहे; परंतु कैसरच स्वतः जर अशा उर्मटपणाला उत्तेजन देतात तर ते लोक जे करतील ते थोडेच आहे ! येवढ्या तेवढ्या वरून सुद्धां एखाद्यावर गोळी घालण्यास तयार होणाऱ्या

पहारेक-यास अशी आशा असते कीं, माझी दक्षता पाहून कैसर स्वतः मशीं हस्तांदोलन करून दोन गोष्टी बोलतील. मला शाबासकी देतील; आणि या आशेनें तें सैनिक व पहारेवाले अगदीं बेफामपणाने वागतात. एखाद्या सभ्य गृहस्थाचा योग्य सत्कार कर-
ण्याचे तें पार विसरून जातात.

७

एकदां एका वर्तमानपत्रांत असें प्रसिद्ध झालें होतें कीं; कैसरचा मुख्य एक नोकर ज्या एका सुंदर तरुण मुलीशीं लग्न लावण्याच्या विचारांत आहे; ती जरी धनवान आहे तरी तिची आई ही फ्रान्समधील एका शिंप्याच्या कुळांतली आहे. कैसरीनबाईनीं हें वाचताच आपल्या मुख्य परिचारिकेस तें वर्तमानपत्र कैसरच्या वाचनाच्या टेबलावर नेऊन ठेवण्यास सांगितलें. ती बाई ह्मणाली 'महाराज, ही बातमी वाचून त्या अयोग्य संबधाला आतांच हरकत घेतील. कारण ती मुलगी एका नीच कुलोत्पन्न आईची मुलगी असून तिच्याशीं महाराजांच्या खास नोकरानें लग्न लागल्यास त्याची मानहानी होऊन त्याला पुढें मार्गें मिळणारी एखादी पदवी देतां यावयाची नाही. तेव्हां अशा अनुचित विवाहाला मोडता घातलाच पाहिजे.' तें वर्तमानपत्र पाहून कैसरनीं ताबडतोब त्या मुख्य सेवकास हाक मारून म्हटलें:--

कैसरचे मनश्चित्र !

‘ तू त्या सुंदर मुलीबरोबर लग्न कां करीत नाहीस ? ती धनवान आहे व तिच्या घनाचा तू सदुपयोग करशील याची मला खात्री आहे. ’

‘ क्षमा करा महाराज. ’ तो सेवक म्हणाला, ‘ हा संबंध जडणे शक्य नाही. ’

‘ कां ? मी स्वतः हुकूम करीत असतांनासुद्धां तू लग्न करणार नाहीस ? ’

‘ महाराज, तिची आई फार भांडखोर आहे. मेयर नांवाच्या नीच बाईशी माझा संबंध असल्याचा खोटाच आरोप मजबर करून ती नेहमीं भांडत असते. ’

‘ कांहीं हरकत नाही. तू माझा वीर व भावी कर्मचारी आहेस. खरें बोल, तुला ती सुंदरी आवडते कीं नाही ? ’

‘ जर कैसर मला परवानगी देतील तर अन्य कोणताहि एखाद्या कुरूप मुलीशीं मी आनंदानें लग्न करीन. ’

‘ ठीक तर मग माझा हुकूम आहे कीं; तुला त्या सुंदरीबरोबर आजच लग्न लाविलें पाहिजे. ’

नंतर कैसरनी महाराणीस निरोप पाठविला कीं, मी या दोघांचा लग्नसंबंध कायम करून टाकला आहे; आणि लवकरच विवाह होणार आहे. या विपरीत निरोपानें कैसरानेघाईना काय

वाटले असेल बरें ? ती स्वतः त्या विवाहाच्या विरुद्ध होती; पण कैसरनी वाटेल तशी खटपट करून त्याच दिवशी त्या दोघांचे लग्न लावून टाकले ! !

८

कैसरची विनोदीवृत्ति कधी कधी दरबारांतसुद्धा त्यांना पछाडते अनेक प्रकारच्या राजकीय गोष्टी करित असतांना यांना विनोदाची लहर येते. त्यांचे नेहमी म्हणणे असते की, अशा रीतीने मधुन मधुन विनोद करावयास न सांपडला तर आपल्यास बरें वाटत नाही.

एकदां दरबार भरला असतां अनेक स्त्रिया व पुरुष यांना प्रणाम करण्यासाठी क्रमाक्रमाने येत होते व प्रणामकरून परत आपापल्या जागी जाऊन बसत होते. त्यांत एक जहागीरदारीणबाईची पाळी आली. कैसर कोठे तरी पुढेच बसले असावेत अशा प्रामाणिक समजुतीने ती चुकून यांच्यापासून पुढे—पलिकडे—दोन पावले गेली. तोच यांच्या विनोदवृत्तीस उसळी येऊन हे त्या बाईस म्हणाले:—
' नमस्कार, बाईसाहेब ! हरकत नाही. आपण मजपासून चारच पावले पुढे गेलांत ! ! ' बिचारी इनामदारीणबाई लज्जेने अर्धमेली झाली व भीतीने घाबरून गेली. दुसरे दिवशी क्षमा मागण्यासाठी ती कैसरकडे गेली. त्यावेळेस कैसरच्या वर्तनांत असंतुष्टता

कैसरचे मनश्चित्र !

अगर राग तर दिसला नाहींच; पण स्वारी फार खूब असल्यांचे दिसून आले. कारण आदल्या दिवशीं ते दरबारांत बसून बसून कंटाळून गेले होते; पण इनामदारणीच्या ह्या विनोदानें त्यांचें मनास सुप्रसन्नता आली होती. त्या रात्रीं कैसरनीं त्या बाईला तिच्या रूपवती मुलीसह भोजनास निमंत्रण देऊन त्यांचा सन्मान केला.

९

एकदां राजवाड्यांत परत येत असतां कैसरच्या चर्चेवरून असे दिसत होतें कीं; ते कोणतें तरी एखादें महत्वाचें काम पार पडून आले असावेत. अति येतांच त्यांनीं बोलण्यास आरंभ केला:—

— काय सांगावें ? लोक मोठमोठ्या विलक्षण चुका करितात.—शहरामधील नाले कसे असावेत याबद्दलचा नकाशा असा कांहीं चमत्कारिक बनविण्यांत आला होता कीं, साऱ्या वस्तीचें बाणेरडें पाणी नेमके न्हावयाचा खोलींतल्या मोरींत येऊन पडत होतें ! ! चार तासपावेतो सारखें डोकें शिणवून एकाचा तो नकाशा ठीकठाक तयार करून टाकला. '

हे वरील भाषण तींतील गोष्टीपेक्षां हजारपटीनें अधिक महत्वाचें असें काम जें एका मुख्य प्रधानाच्या जागीं—कैपिवीच्या जागीं—एका नवीन इसमाची नेमणूक करण्याविषयीं दरबारांत त्या

दिवशीं झालेल्या वाटाघाटीसंबंधीं होते; व तिचा त्यांनीं आपल्या समजुतीप्रमाणें अगदीं उत्तम असा निकाल करून टाकला होता.

१०

एकदां राजवाड्यांत असा प्रश्न निघाला कीं, कैसर टर्कीच्या सुलतानाशीं वृढ स्नेहभाव ठेवण्याचा इतका अड्डहास कां करितात ? वादविवादा अंतीं असें ठरलें कीं, तेथील स्त्रिया अतिशय सुंदर असल्यामुळे त्या अड्डहासाचें मुळाशीं कामदेव आहेत. दुसरें एक असें कारण आहे कीं, ह्या उभयतांचे स्वभाव अगदीं एकसारखें असल्यानें परस्परावर प्रेम आहे. या उभयतांची अशी इच्छा असते कीं, आम्ही केलेला कोणताहि हुकूम, तो बरा वाईट असल्याबद्दल किंचित्सुद्धां कुरकुर न करितां सर्व प्रजेनें पाळला पाहिजे. मग त्यासाठीं तें न पाळणाऱ्यांच्या रक्तानें राजमार्ग रंगविण्यास सुद्धां मागे घ्यावयाचे नाहींत !

११

१८९७ मध्ये टर्कीच्या सुलतानांनीं अर्मिनियन लोकांतील कांहीं इसाई मतावलंबी रहिवाशांचे खून करविले. त्यानंतर दुसऱ्याच वर्षीं कैसरनीं त्या सुलतानाकडे आपले कुटुंबांतले माणसांचे फोटो प्रेमाची भेट म्हणून पाठविले. ही भेट दरबारांत देण्याचें काम तेथील जर्मन वकिलाकडे सोंपविण्यांत आलें होतें. वरील

कैसरचें मनश्चित्र !

खुनांच्या कारणामुळे त्या वकिलाला सुलतानाचा फार राग आला होता. अशा स्थितीत ही वरील कामगिरी त्याजवर सोंपविण्यांत आली; तेव्हां त्यानें मुख्य प्रधानास उलट कळविलें कीं; ' ही कामगिरी करण्यापेक्षां मी आपल्या जागेचा राजीनामा खुशीनें देईन. ' मुख्य प्रधानाला कैसरच्या विचित्रपणाचा अति धाक वाटत होता. त्याला अशी भीति येऊन पडली कीं; ही कामगिरी न झाल्यास कैसर काय करतील याचा नेमच नाही. यामुळे त्यांनीं त्या वकिलास पुढकळ प्रकारें समजावून त्या कामास प्रवृत्त केलें. इतका आग्रह पडल्यावर त्यानें लाचार होऊन ती ' प्रेम व सनातन सौहार्द-सूचक चित्रमय भेट ' सुलतानास नजर केली. अशा प्रकारें त्या दोघांच्या प्रगट व अप्रगट प्रेमांत आणखी भर पडली !!

१२

कैसर आपल्या सेनेसंबंधीं अतिशय काळजी घेतात; पण ती कोणत्या बाबतीत ? युद्धविषयक शिक्षण, व्यवस्थितपणा, शौर्य अथवा सर्व विषयनिपुणता यांच्या वृद्धीची ते बहुधा कधींच काळजी घेत नाहींत. यांची काळजी म्हणजे सैनिकांचे वेष, त्या वेषाचा रंग, कोट पाटलुण यांची बटणे व त्यांची तन्हा, कमरेच्या पट्ट्याची रुंदी, पायांतील बुटांची टोके गोल असावीत अगर नोकदार असावीत इ. इ. बाबतीत ते विशेष काळजी घेतात. सैन्यविषयक

जहत्वाच्या चावतीत सेनासचीव अगर सेनापति कांहीं सूचना करीत असले तरी या वरील गोष्टीत त्यांचें मन गुंतल्यामुळे त्यांच्या म्हणण्याकडे यांचें लक्ष्य नसतें ।

एकदां कैसरनीं हुकूम दिला कीं; कारखान्यांत काम करावयास येणाऱ्या सर्व सैनिकांनीं दररोज आपले मोठे जोडे घालून आले पाहिजे. दहा पंधरा दिवस त्यांनीं त्यावरहुकूम केले पण त्यामुळे कारखान्यांत काम करितांना फार त्रास पडतो हे पाहून त्यांनीं पुनः पहिल्याप्रमाणे वागण्यास सुरुवात केली. त्याचप्रमाणे प्रश्यांतल्या सर्व रेल्वेवरील स्टेशनमास्तरांना एकदां असा हुकूम फर्मावण्यांत आला कीं; कैसर रेल्वेपथासांत असतांना एखाद्या स्टेशनवर उतरतील त्यावेळेस तेथील स्टेशनमास्तरनें एक प्रकारच्या उंची पोषाकांत त्यांना भेटले पाहिजे. या पोषाकांत एक उंची कापडाची गोंड्याची टोपी असली पाहिजे. या हुकुमाने प्रत्येक स्टेशनमास्तरला आपल्या पगारापैकीं सुमारे २०० रु. खर्च, पोटाळा टांच देऊन करणे भाग पडले व ज्यांना तितका खर्च करण्याची वेत नव्हती; त्यांना नोकरीला मुकावे लागले !!

१६

राजवाड्यांत उत्सवप्रसंगीं अगर भोजनसमारंभास येणाऱ्या सर्व निमंत्रित स्त्रीपुरुषांनीं एका विवक्षित प्रकारचा पोषाक करून घ्यावे असा सक्त हुकूम आहे. स्वतः कैसरना खर्चासंबंधी कधीच

कैसरचें मनश्चित्र !

संबन्ध नाही. पण ज्या रहिवाशांचें उत्पन्न बेताचेंच आहे त्यांना या कपड्यांप्रीत्यर्थ हजारों रुपयांवर पाणी सोडावें लागतें. ते जर आपल्या घरचे दुसरे उंची कपडे घालून आले तर तें कैसरना खपत नाही. यामुळे निमंत्रित मनुष्य कोणत्या तरी बहाण्यानें घरीं राहण्याचा प्रयत्न करतो. कोणी अचानकपणें गांवास निवून जातो; कोणाची तबियत एकाएकीं बिघडतें; वगैरे अडचणी उपस्थित करून हजर न राहण्याबद्दलची कैसरची क्षमा मागतो. आपल्या समोर येणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीनें आपण सांगू त्या पोषाकांत आलें पाहिजे असें कैसरला वाटत असतें पण असा कोणता शहाणा श्रीमंत मनुष्य एक तासासाठीं हजारों रुपये कपड्यांप्रीत्यर्थ नासून टाकण्यास खुषीनें तयार होईल ! अनेक स्त्रिया व पुरुष कैसरच्या या सन्मानाला दुरूनच हात जोडून कोणत्या ना कोणत्या तरी सबबीनें घरीं निजून राहतात !

१४

सन १८९५ मध्ये इंग्लंडचे एक मोठे प्रतिष्ठित गृहस्थ लॉर्ड ल्यान्सडेन स्वतः कैसरचे पाहुणे म्हणून जर्मनीस गेले. प्रथमतः त्यांच्या राहण्याची सोय राजवाड्यांत करण्यांत आली होती; परंतु ते येतांच त्यांची बर्लिनमधील एका मोठ्या खाणावळींत राहण्याची सोय करण्यांत आली. ते आल्याची खबर मिळतांच कैसरच्या येथील खास गाडी त्यांना घेण्यासाठीं स्टेशनवर पाठविण्याचा मान

कैसरचा विलक्षणपणा.

भात्र त्यांना मिळाला. शिवाय त्यांच्या खाण्यापिण्याच्या बाब-
तीतही कांहीं कमतरता ठेवली नाही; परंतु त्यांची असामान्य प्रतिष्ठा
व स्वतः कैसरशी असलेला त्यांचा स्नेहभाव हे पाहतां त्यांचा
सत्कार ज्या मानाने व्हावयास पाहिजे होता; तसा मुळीच झाला नाही.

सैन्याच्या कवायतीच्या वेळेस सर्व पाहुण्यांना तेथें बोलाव-
ण्यांत आलें होतें; परंतु मोठ्या मुष्कीलीनें लॉर्ड लॅन्सडोनचा पत्ता,
त्यांच्या मित्रानें शोधून काढला. कारण त्यांना दुसऱ्या किंवा
तिसऱ्या मार्गील रांगेंत दूर उभें करण्यांत आलें होतें ! रात्री जेव-
ण्याचे वेळेस त्यांची खुर्ची तेथील साधारण प्रतिच्या सरदारांच्या
रांगेंत ठेवण्यांत आली होती ! रात्रीच्या वेळेस होणाऱ्या नाटकाचे
यांना मिळालेलें टिकिट, दूर जमिनीवर उभें राहण्याचे होतें ! त्या
स्वदेशाभिमानी सज्जन इंग्रज मनुष्यानें हा अपमान निमुटपणें सहन
केला. वरील अप्रतिष्ठेखेरीज बाकी सर्व प्रकारचा सत्कार बरा कर-
ण्यात येत होता; परंतु वरील तिन्ही ठिकाणच्या अपमानानें
एखादा साधारण मनुष्यसुद्धां रागावला असता. पण लॉर्ड ल्यान्स-
डोनच्या बाबतींत काय सांगारें ? पण विशेष आश्चर्याची गोष्ट ही
की; एकच वर्षापूर्वीं हे जर्मनीस आल्यावेळीं कैसरनीं त्यांचा फारच
योग्य आदरसत्कार केला होता !!

या अद्भुत वैपरित्याचे कारण येवढेंच होतें की; लॉर्ड लॅन्स-
डोन जर्मनीत आले तेव्हां राजधानीस पोहचण्याच्या अगोदर, कैस-

कैसरचे मनाश्रित !

रच्या बैठकीतील एका सैनिकाबरोबर बोलतां बोलतां त्यांनीं इंग्लंडच्या रहिवाशांची प्रशंसा केली व म्हटलें 'मी आपणांस येथील वटेम्बर्गच्या राजाइनका प्रतिष्ठित समजतो.' ही गोष्ट ऐकतांच कैसर म्हणाले:—

'हं ! हं ! एक सामान्य इंग्रज, येथील वटेम्बर्गच्या राजाइनका प्रतिष्ठित असतो आं ?'

येवढेच बोलून कैसर स्वस्थ बसले नाहींत. त्यांनीं असे ठरविले की; या गृहस्थाला, त्याचा येथला दूरजा अवश्य समजावून दिला पाहिजे. या त्यांच्या विचारांचे फल आम्ही वर वर्णिलेच आहे !!

११

युरोपांतल्या राजे लोकांत असा प्रवात आहे की; एकजण दुसऱ्याला आपल्या देशाच्या कांहींना कांहीं तरी सन्मानसूचक पदवीनें आलंकृत करित असतो. ह्या पदव्या कधी कधी सैन्यासंबंधीही असतात. या रीतीला अनुसरून कैसरनीं आपली आर्जी महाराणी विक्टोरिया यांना आपल्या येथील एका सैन्याच्या प्रवा-नाची पदवी दिली होती. एकदां कैसर इंग्लंडला गेले. तेथे भोजनप्रसंगी यांनीं आपले वक्तृत्व खाली लिहिल्याप्रमाणें सुरू

केले:—

कैसरचा विलक्षणपणा.

‘मी, इंग्लंडची राणी, भारतवर्षाची महाराणी व आमच्या खास स्वारांच्या सेनेचे प्रधान यांच्या सौख्याची उत्तरोत्तर वृद्धि होण्यासाठी परमेश्वराजवळ प्रार्थना करीत आहे.’

हरएक गोष्टीत आपण दिलेल्या पदवीचा उल्लेख करण्याची काय आवश्यकता आहे ? सर्व जगाला माहित होते की; यांनी आपल्या आज्ञेच्या मार्गे एक उधाधी लावून दिली आहे ! परंतु त्या भोजनप्रसंगी यांना त्यांचे स्मरण दिल्यावांचून रहावले नाही !

१६

एकदां कैसरचा एक मुख्य पदाधिकारी, ज्यांना फाशीची शिक्षा झाली असून त्यांनी महाराजांकडे दयेची प्रार्थना केली होती; त्याची यादी घेऊन त्यांकडे गेला. त्याला यांनी कंटाळून जाऊन सांगितले की; ‘यांपैकी ज्यांना आपल्या प्रतिष्ठेचा बचाव करण्याकरितांच केवळ या शिक्षेला पात्र व्हावे लागले तेवढ्यांचिच नावे यांतून काढून टाका. बाकी दुष्टांच्यासाठी वेळ घालविण्यास मला फुरसद नाही. त्यांना आपल्या कर्मांचे फल भोगू द्या.’

ज्या कामांत कैसर गुंतल्यामुळे त्यांना वरील महत्वाच्या कामासाठी फुरसद नव्हती ते काम कोणते होते म्हणाल तर एका नाटकाचा प्रयोग होण्यासाठी तयारी करावयाची होती !!

१७

एके वेळीं कैसरनीं एका मुख्य सैनिकाला तीन दिवसपर्यंत तुरुंगांत राहण्याची शिक्षा दिली. त्याजवर असा आरोप ठेवण्यांत

कैसरचें मनश्चित्त !

आला कीं; त्याच्या जोड्याला मारलेले खिळे नीट रीतीने ठोकलेले नव्हते ! हे ऐकून कैसरीनबाईंना आश्चर्य वाटलें. कैसरनी त्यांस सांगितलें ' अहो, त्याला शिक्षा करण्याचें वास्तविक कारण असें होतें कीं; त्यानें तुम्हां आम्हांला त्या दिवशीं सलाम केला नव्हता. '

कैसरीन—' परन्तु त्या दिवशीं आपण नवीन तऱ्हेचा पोषाक केला होता. त्यामुळे कदाचित त्यानें आपणाला ओळखलें नसेल. '

कैसर—' मला त्याची इतकी पर्वा नाही. प्रत्येक सैनिकानें व नोकरानें, त्याच्या डोळ्यांवर पट्टी बांधली तरी आपल्या घन्याला ओळखलेंच पाहिजे. '

याचप्रमाणें दुसऱ्या एका सैन्यातील एका सैनिकानें यांना नियमानुसार सलाम केला नव्हता. या अपराधाबद्दल त्याला हुकूम मिळाला कीं; ' तुम्ही आपली सर्व चीजवस्त घेऊन येथून चालतें व्हावें. कारण अशा प्रकारच्या मूर्खांसाठीं माझ्या सैन्यांत जागा नाही ! ! '

१०

थंडीच्या दिवसांत एके दिवशीं संध्याकाळच्या वेळीं हे पार्यांच सहल करावयास जात होते. त्यावेळीं एका साधारण सैनिकानें यांना दुखूनच ओळखून, जरा पुढें होऊन, यांना पद्धतशीर सलाम केला. येवढ्यानेच हे फार खूष झाले आणि म्हणाले—

‘ बेटा, तू कोण आहेस ? ’

सैनिक—(हात जोडून) ' महाराजाधिराज, महाराजांच्या अमुक सैन्यांतील मी साधारण सैनिक आहे.'

कैसर—' काय ! एक साधारण सैनिक ! ठीक. सांगा तुमची कोणी प्रेमिका आहे कां ? '

सैनिक—' महाराजाधिराज, होय. अमुक युवति जी.....'

कैसर—ओहो ! फार उत्तम. मी तुम्हाला कनिष्ठ कप्तानाची पदवी दिली आहे. जा ! आपल्या भावी सासऱ्याला जाऊन सांगा की, तुम्ही माझे खास सार्जेंट आहात ! (सैनिक भाषेत) तोंड फिरवा. चला.

सैनिक—महाराजाधिराज, धन्यवाद ! हजारों धन्यवाद ! परमेश्वर आपणांला सर्वदा सुखी ठेवो !

नंतर कैसर आपल्या राजवाड्याकडे निघून गेले व तो भाग्यशाली नवा सार्जेंट (छोटा कप्तान) आनंदाने (आमच्या सम-जुतीप्रमाणे) आपल्या प्रियकरणीच्या घराकडे निघून गेला.

१९

कांहीं काळापूर्वी कैसर आपल्या मानापमानाकडे फार लक्ष्य देत असत. जर कोणत्याही प्रकारची त्यांचे संबंधाची बरी वाईट गोष्ट कोणाच्या तोंडून निघाली अगर एखाद्या वर्तमानपत्रांत छापली गेली तर अपराध्याला चांगलीच शिक्षा मिळत असे. त्या प्रकारच्या अपराध्यासाठी निराळीच व्यवस्था करण्यांत आली होती व तिजवर कैसरचे सदोदित लक्ष्य असे.

कैसरचे मनश्चित्र !

एकदां एका जमिनदाराच्या स्त्रीचे तोंडून निघाले की, कैसर माझ्या पायांतल्या जोड्यांचेसुद्धां चुंबन घेतात. त्याचप्रमाणे एका वर्तमानपत्रांत असे छापले होते की, काल रोजीं महाराज व त्याचे-बरोबर आणखी ५० जण शिकार करीत असतां एका वृद्ध हुकरीच्या मागे मारखे. दोन तासपर्यंत आपले घोडे पिटवीत होते. आणि याचप्रमाणे आणखी एका स्त्रीने मोठ्या धारिष्टाने असे म्हटले होते की, कैसरनीं रचिलेल्या कविता कवडी मोल आहेत. या तिघांपैकी पहिल्या दोन अपराध्यांना, कैसरनीं, नऊ नऊ महिन्यांची कृतिसन्याला तीन महिन्यांच्या कैदेची शिक्षा दिली !

अशा प्रकारच्या अपराधावरून शेंकडों जण तुरुंगाची सफर करून आले होते. ह्या व्यवस्थेसंबंधी दुसरी एक कौतुक पूर्ण गोष्ट अशी होती की, जर कोणी मनुष्य कैसरच्या बाबतीत कांहीं अपमानकारक गोष्ट बोलला तर त्याजवर त्या गोष्टीचा ५ वर्षेपर्यंत उलट प्रयोग होत असे.

एकदां एका साधारणप्रीतीच्या १६ वर्षांच्या सुंदर किशोरीच्या तोंडांतून असे उद्गार निघाले की; 'जर मला कैसरच्या बरोबर खेळावयाचा सुयोग प्राप्त होईल तर किती उत्तम होईल !' बस येवढ्यावरून त्या विचारीला धरून आणून नऊ महिन्यांची शिक्षा फर्माविण्यांत आली. कैसरना ती गोष्ट कळतांच त्यांनीं सदरहु बाबतीत पूर्ण चौकशी करून त्या मुलीला ताबडतोब क्षमा केली व

सोडून दिले. तिला कैदेतून सोडतांना यांनी आपल्या मिशीवर ताव दिला व तिजकडे वळून म्हटले. 'या सुंदरीने मला केव्हां तरी झोकदार पोषाखांत सजलेले पाहिले असावेसे वाटते. अरेरे !! मी तिला केव्हांही अपराधीच ठरवितां, ती विचारी अशिक्षित आहे ! तिने माझ्यासंबंधी जें काय म्हटले ती एक वेगळ्याच प्रकारची माझी-माझ्या सौंदर्याची-प्रशंसा होती !!'

ज्या युवतींना सौंदर्य अनुकूल होते त्या आपल्या चित्ता-र्षक रूपाच्या जोरावर या शिक्षाविधानापासून आपणाला कधी कधी बचावीत असत; परंतु विचान्या पुरुषांचे मात्र पुरे हाल असत आणि त्यांना निष्कारण कैदखान्यांत रुढत पडावे लागत असे

१९०७ सालीं परमेश्वरास त्यांची दया आली व त्यामुळे या कायद्यांत योग्य सुधारणा करण्याची कित्येकांच्या मनांत प्रेरणा उत्पन्न होऊन त्या कायद्यांत बरेच अवश्य फेरफार करण्यांत आले ही महदानंदाची गोष्ट झाली !!

२०

कैसर आपल्या बायकोला, आणि मुलांना पत्र लिहितात त्यावेळीं ते त्या पत्राखाली अशी सही करितात:-

“ विलियम महाराजा चक्रवर्ती. ”

हे जर्मनीचे कैसर होतांच सर्व जग यांना चांगल्या प्रकारे ओळखीत असतां स्वतः कैसरीन व राजकुमार यांना सुद्धा ह्या

कैसरचें मनश्चित्र !

गोष्ठीचें सतत स्मरण देत राहिल्यानें काय फायदा होत असेल तो त्यांचा त्यांनाच ठाऊक किंवा परमेश्वराला माहीत. तिसऱ्याला मात्र तें एक गहन गूढ आहे ! !

२१

एकदां कैसर आपल्या खास खालीत कांहीं वाचीत बसले होते. त्यावेळीं त्यांनीं साधा पोषाख केला होता. त्यांच्या खोलीचा दरवाजा लागलेला होता; परंतु दारास असलेल्या फटीतून आंतले सहज दिसत होते राणीवंशांतली एक वृद्ध दासी तिकडून जात असतां तिला तेथें कैसर दिसले. तेव्हां ती तेथेंच थन्नकली व हळूच त्या फटीतून आंत पाहूं लागली. तिला मनांत वाटतें कीं, ' आज माझे धन्यभाग्य आहे ! महाराजांना या साध्या पोषाकांत पाहून माझे नेत्र पवित्र झाले.

कैसरचें दर्शन करून ती आपली दासीमंडळांत येऊन आनंदानें आपल्या भाग्याचें वर्णन करीत होती. कांहीं थोडेसें बोलणें झाले नाही तोंच महाराजांचा मुख्य नौकर तेथें येऊन दरडावून विचारूं लागला कीं, ' आतां महाराजांच्या खाजगी खोलीजवळ कोण सी उभी होती ? ' हें ऐकतांच म्हतारीनें वावरून जाऊन ' मी होते ' असें सांगितले. तेव्हां तो म्हणाला ठीक. महाराजांचा हुकूम असा आहे कीं, तूं आतांच्या आंता येथून चालली हो. आपल्या राजवाड्यांत तुझ्या सारख्याला नौकर ठेवूं इच्छित नाही. चल, चालती हो येथून. '

त्या अभागी म्हातारीवर वज्राघात झाला. विचारी रडतच आपल्या सर्व साधनासह राजवाड्यांतून बाहेर पडली ! !

२२

एकदां कैसर रागांत होते व त्यांना पहातांच असें दिसत होतें कीं, आतां कोणावर तरी वीज कडकडणार ! इतक्यांत त्यांनीं बोलण्यास आरंभ केला—

“ काय हा अंधार ! जर माझ्या राजवाड्यांत अशा चोऱ्या होऊं लागल्या तर मग देशांत कोणाची कांहींसुद्धा वस्तु ठिकाणावर रहाणार नाही ! आतांशा येथले लोक फार चोर बनले आहेत. यावरून मला वाटतें कीं, आतां वाड्यांत चांगलाच पक्का बंदोबस्त केला पाहिजे; तरच येथल्या वस्तू चोरीस जाण्याचें बंद पडेल ! ”

हे भाषण ऐकतांच सर्वांच्या अंगावर कांटा उभा राहिला ! कैसरनीचाईनासुद्धां मोठी काळजी पडली. त्यांनीं सुद्धां या गोष्टीचा पुढळ तपास केला कांहीं दिवसानंतर राजवाड्यांतल्या एका नोक-रानें याचा खुलासा खालीलप्रमाणें केला:—

‘ कैसरनीं गेल्या रविवारीं आपला अर्धवट ओढलेला चिरूट आपल्या मेजावर ठेवला होता. नंतर बुधवारीं त्यांना त्याची आठवण झाली तेव्हां पाहिलें तर तेथें तो नव्हता ! सर्व नोकर लोकांना विचारपूस केली पण पत्ता लागला नाही. तेव्हां त्यांचा समज झाला

कैसरचें मनश्चित्र !

कीं, दासींपैकीच कोणी तरी लांबविला असला पाहिजे. म्हणून ताबडतोब त्यांनीं चोरीचा तपास सुरू केला होता. '

ऐकलांत राजवाड्यांतल्या दरोड्याचा वृत्तांत ! तीन दिवसांनीं तो चिरूट कचऱ्याच्या टोपलींत सांपडला. तेव्हां खोली झाडणाऱ्या दासीनें कबूल केलें कीं, " मला वाटलें कीं, आपलें मेज साफ नाही. असें पाहतांच महाराज मजवर रागवतील; म्हणून तो टोपलींत टाकून देऊन मेज साफ केलें. "

विचान्यां नोकरांचे मरण. साफसूफ करावें तरी शिक्षा, आणि न करावें तरी शिक्षा ! त्यांनीं विचान्यांनीं काय करावें तें आपणच सांगा ?

२३

कैसरची अशी समजूत आहे कीं, सार्वजनिक उत्सव अथवा सैन्याच्या खेळाच्या वेळीं स्त्रियांना तेथे बोलावल्यानें व्यवस्थेंत फार घोंटाळा उडतो. येवढ्यासाठीं तें हलके हलके अशा प्रसंगीं बोलावयाच्या स्त्रियांची संख्या कमी करित आहेत. १८९६ मध्ये सैन्याची कवायत झाली, तेव्हां ती पाहण्यासाठीं फक्त १०० निवडक स्त्रियांना निमंत्रण देण्यांत आलें होतें. त्या सर्व जणी कैसरच्या भयानें चांगला पेहराव करून व आपापल्या समजूतीप्रमाणें नटून आल्या होत्या. कवायतीची वेळ ११ वाजता होती. कैसरनी हुकूम

कैसरचा विलक्षणपणा.

दिला की; ' ठरलेल्या वेळेच्या पूर्वी एक दोन मिनिटे मी येईन मी येऊन आपल्या जागेवर बसल्यानंतर बायकांना आंत येऊं द्यावे' अगोदर कोणी आल्यास तिला बाहेरच थांबवून ठेवावे. '

आतां या स्त्रिया मोठ्या अडचणीत सांपडल्या. येऊन तर चुकल्या. आतां परत जाणे बरे दि त नव्हते. सरकारी कामगारांनीं त्या सर्वांना एका लहानशा खोलीत उभे रहावयास सांगितले. त्या खोलीचे दार एका चौथऱ्याकडे होते; व तेथेच त्यांना गंमत पाहण्यासाठी बसण्याकरितां खुर्च्या ठेवलेल्या होत्या. खोलीत हवा विलकूल येत नव्हती. व स्वच्छता तर मुळींच नव्हती. त्यावर कळस म्हणजे तेथे थोडी दुर्गंधि पण येत होती. कसे तरी करून त्या स्त्रियांनीं आपले दोन तास त्या काळ-कोठडीत काढले. नंतर अकराला दोन मिनिटे कमी असतांना यांना आपापल्या जागीं येऊन बसण्याचा हुकूम झाला. त्यावेळेचा देखावा काय वर्णावा ! त्यांतली प्रत्येकजणीं आपल्याला चांगली जागा मिळविण्याविषयीं धांदल करूं लागली. कोणी त्या चवुधऱ्याच्या पायऱ्यावरून घसरून पडल्या, कोणी धांदलीनें दुसरीला घक्का मारून पुढे गेल्या; कोणी आपला झगा वर धरून मागच्या खुर्चीवर जात होत्या, कोणाचीं शाल त्या धांदलीत नाहींशी झाली; तर कोणी घडपडत खाली पडत व पुनः उठत. अशा रीतीत त्यांची एकच धांदल उडून गेल्यामुळे एक चमत्कार पूर्ण खेळच सुरू झाला होता !

कैसरचे मनाश्वित्र !

अशा वेळीं स्वतः कैसर सर्वांच्या पुढच्या खुर्चीवर बसून मनांत काय विचार करीत बसतील यांचा आपणास अंदाज करितां आलाच असेल. ते आपल्या मनाशीं असा विचार होते कीं, माझा पहिलाच विश्वास दृढ होत आहे कीं, या स्त्रियांना अशा सार्वजनिक प्रसंगाला बोलावण्यानें सर्व गोष्टींचा खेळखंडोबा होतो यांत शंका नाही !

२४

साधारणतः कैसरच्या जवळ काचित मनुष्ये जाऊं शकतात. यामुळे जेव्हां हे एखाद्या समारंभास आपल्या राजकीय थाटांत जाण्यास निघतात तेव्हां ह्यांना पाहण्यास हजारों स्त्रीपुरुषांची गर्दी लोटते. हे त्या ठिकाणीं जाऊन पोहचल्यावर सामान्यतः तेथील राहवाशी स्त्रियांची यांच्याभोंवती गर्दी जमते. इकडे यांना जास्त गर्दी झालेली खपत नाही व थोड्याशा जमावाने यांना चैन पडत नाही. एकदां १८९४ सालीं एका मोठ्या जमावांत जाण्याचा यांना प्रसंग आला. तेव्हां यांच्या हुकुमाने स्वार लोकांनी गर्दी मोडण्यास सुरुवात केली व मागून हे डोले झांकून आपला घोडा दौडवीत चालले. या धांदलीत कित्येक स्त्रिया खाली पडल्या व कित्येक तुडवल्या गेल्या ! !

दुसरे दिवशीं राजवाड्यांतल्या मुख्य कारभान्याकडे मोठ्या घराण्यांतल्या स्त्रियांच्या शेंकडों तक्रारी आल्या. त्यांत या स्वा-

रांच्या वाईट वर्तनाविषयी बरीच कागाळी केलेली होती. कैसरनी ती पत्रे पाहिली तेव्हा ते हंसले व म्हणाले:—

‘पहा ना, बायकांच्या घडपडीला कांही मर्यादा आहे कां? मी नेहमी ह्मणत असतो की; या बायका सार्वजनिक उत्सवाच्या वेळेस एक प्रकारे विपत्तिच असतात !’

महाराज विलियम यांचे हे म्हणणे अगदी सोळा आणे खरे आहे ! कारण ते जर खोटे असते तर ‘राजा मारे और रोवे न दे’ ही म्हण प्रचारांत आलीच नसती.

२५

जर्मनींत अनेक मेळे होतात. त्यांपैकी कांही कैसरच्या अध्यक्षतेखाली होतात; व त्यांत साधारणपणे सर्व सामान्य जनांचा जमाव होत असतो. हे मेळे तेथे फार पुरातन काळापासून होत आले आहेत. तथापि इल्लीच्या कैसरना त्यांबद्दल उत्साह वाटत नसतो. तरी हे होतच असतात. या मेळ्यांत घुसून लोकांच्या खांद्याला खांदा भिडवून उभे राहणे अथवा त्यांच्या श्वासोच्छ्वासाने दूषित झालेल्या हवेत रहाणे महाराजांना अगदी नापसंत वाटते. यामुळे त्यांना तसे करण्यांत अगदी उत्साह वाटत नाही. वास्तविक प्रचलित रिवाजानुरूप कांही कांही वेळेस यांना त्या मेळ्यांत प्रविष्ट होणे भाग पडते. राजवंशांत कोणी मरण पावले अगर देशावर एखादे असामान्य संकट येते तेव्हा हे मेळे बंद रहातात. तसे ते नेहमी बंदच रहावेत असे यांना वाटते.

कैसरचें मनश्चित्र !

जानेवारी १८९६ मध्ये प्रश्याचे राजकुमार अलेक्झांडर परलोकवासी झाले. हे कैसरचे आजें लागत होते. महाराजांना त्यांच्या मृत्यूने जरूर दुःख झालें असलें पाहिजे. परंतु यांना खरो-खर एका गोष्टीचा आनंद वाटला कीं; कमींत कमीं एक वर्षपर्यंत या मेळ्याच्या त्रासापासून आपली सुटका झाली !! एका मेळ्याची बहुतेक तयारी होऊन च फली होती व निमंत्रणें पण दिलीं गेली होती. तरी पण यांनीं ताबडतोब आज्ञा दिली कीं; सर्व काम ताबडतोब बंद ठेवावें. आणि सर्वांना सूचना द्यावी कीं; या वर्षींत हा मेळा भरणार नाही. राजाज्ञा ताबडतोब अमलांत आली. त्या वर्षीं मेळे मुळींच झाले नाहीत. मेळे न भरल्यानें जर्मनीतील लोकांना फार वाईट वाटतें. कारण अशा वेळेस परंपरागत स्वत्वाचा उचित आदर होत असतो आणि दुसऱ्यांना आपली निपुणता दाखविण्यास व लाभ करून घेण्यास संधि सांपडते. मेळे न भरण्यानें रहिवाशी व व्यापारी अप्रसन्न होतात; परंतु ते कैसरच्या स्वभावाला पटत नाहीत !!

एकीकडे महाराजांना या मेळ्याबद्दल निरुत्साह वाटतो परंतु ज्यांत यांना पसंत असलेल्या मंडळींचा जमाव असण्याचा संभव असतो ते मेळे, हे कधीं कधीं कारणाशिवायसुद्धां भरवितात; आणि एकेक नवीन मौज करण्यासाठीं कांहीं तरी कारणांचा हे आपल्या मनाशीं विचार करीत असतात. १८९६ मध्ये राजकुमार अले-
क्झांडर यांच्या मृत्युच्या कारणावरून यांनीं मेळे बंद ठेविले परंतु

कांहीं काळानें यांना स्वस्थ वसण्याचा कंटाळा आला तेव्हां राजकीय नाचासाठीं अनेक रंगेल स्त्रिया व पुरुषांना निमंत्रणें गेलीं !! मग काय पहावयाचें ! सर्व राजवाडा नाचरंग, हास्यविनोद आणि आमोद प्रमोद यांनीं दणाणून सोडला !

मनांत ठरविलेल्या एखाद्या उत्सवाची तयारी ते ताबडतोब कोणाचेंही न ऐकतां करितात अगर अगोदर सूचना देऊन लौकरच सुरुवात करितात. अशा स्थितींत नोकर लोकांचे फार हाल होतात. तथापि त्यांतले त्यांत जसें जमेल तसें करून टाकतात. १८९५ सालीं एकदां कैसरनीं अशीच एका उत्सवाची तयारी ताबडतोब करण्याचा हुकूम दिला, व सांगितलें कीं; तीनच दिवसांत एक नाटकाचा प्रयोग करून दाखविण्यांत येणार आहे. त्यांत स्वतः आम्ही महाराणी, त्यांच्या सर्व सुंदर मैत्रिणी आणि कित्येक निवडक सैनिक काम करणार आहेत. सर्व तयारी करण्यास सुरुवात झाली. कैसरनी-बाई वगैरे स्त्रियांनीं त्यासाठीं नवीन मूल्यवान् कपडे तयार करविले. नाटकांतल्या महत्वाच्या कामाकरितां राजवंशीय स्त्रिया व पुरुष आणि बाकी कामाकरितां साधारण प्रतिच्या स्त्रिया व पुरुष यांची योजना करण्यांत आली होती. त्यावेळीं वाद्ये वाजविण्याकरितां उत्तम वादकही बोलावण्यांत आले होते.

नियमित वेळीं नाट्यशाळेंत हे सर्व जमले. हे सर्व कैसरना भीत होते. त्यांपैकीं ज्या स्त्रिया आणि पुरुष राजवाड्यांतले होते

कैसरचें मनश्रित्र !

ते थोडेबहुत धीट होते; आणि त्यांपैकीं जे महाराजाबरोबर नेहमीं बसत उठत असत ते तर मोठे बोलबेवडे होते. सामान्य मनुष्यांना भयभीत करण्याला महाराजांचें वास्तव्यच पुरेसें होतें; परंतु आरंभापासूनच यांनीं जेव्हां नाटकाच्या रंगभूमीची व्यवस्था आपल्या हातीं घेतली तेव्हां तर त्यांपैकीं बहुतेकांना जे कांहीं थोडेसें येत होतें त्याचा देखील विसर पडला ! सर्व नट आणि नटी जमल्यावर कैसरनीं आपलें व्यवस्था करण्याचें काम सुरू केलें.

रंगभूमीची व्यवस्था पहाण्याचें काम सोपें नाहीं. मग कैसरसारख्या सैनिक माणसाला नाटक प्रयोग करविणें व स्वतः त्यांत भाग घेणें म्हणजे सैन्याची कवायतच समजावयाची ! त्यांनीं सुरवातीसच म्हटलें:—

“ अटेंशन. ” नंतर मिस्तर किंवा मिस्, मिसीस शिवायच प्रत्येक पुरुष व स्त्रीचें नांव पुकारावयास आरंभ केला ! प्रत्येक पुढें येणाऱ्या इसमास त्याची जागा व कामगिरी हें सांगत होतें. वाद्ये वाजविणाऱ्यांना त्यांची जागा दाखवून म्हणाले:—

“ ए, सारंगीवाल्या, तूं चांगला नीट बस. ए, पियानोवाल्या, तूं आपलें डोकें डाव्या बाजूस झुकव. ... सर्व लहान सारंगीवाले लोकांनीं आपलीं डोकीं खालीं नमवावीत. (त्याप्रमाणें सर्वांनीं केल्यावर) बस. आतां सर्व ठीक जमलें. ध्यानांत ठेवा ! मी सांगेन त्या बरहुकूम सर्वांनीं आपापलीं वाद्ये वाजवावीत ! ”

नंतर बाकी तिघांना बोलावून त्यांच्या जागेवर त्यांना बसावयास सांगितलें. त्यानंतर सुंदर युवतींची पाळी आली. यांनी त्यांतल्या एका ठसकेबाज तरुणीला म्हटलें:— 'मिसिस बैसेविज लक्ष्यांत ठेवा, तुम्ही ज्या स्त्रीची भूमिका करणार आहांत, ती आपल्या सौंदर्याने व कोमलपणानेच केवळ नाही तर आपल्या हावभावानेसुद्धा प्रसिद्ध होती !'

मिसिस बैसेविजची उमर सुमारे २३ वर्षांची होती. ती रूपवती व कोमल असून विनोदी व चपल होती. शिवाय ही कैसरशी नेहमी बोलणारी बसणारी होती. त्यामुळे वर लिहिलेल्या कैसरच्या विचित्र कटाक्षाच्या भाषणाने ती कांहींशी लाजली व तिच्या गालांवर लाली चढली. तिला कैसरकडे आपली नजर टाकून पहावेना. ती आपल्या जागेवरून किंचित् मार्गे सरून आपल्या मैत्रिणींत जाऊन बसली. ही नवयौवना आपल्या नाटकी पोशाखांत फारच सुंदर दिसत होती. यामुळे ती कैसरीनचरोवर नाटकशाळेत आल्यापासून तिच्यावर विशेष नजर ठेवून तिच्या सौंदर्यदर्शनाने हे आपल्या नेत्रांना आनंदीत करीत होते. पण नेत्र आणि जिह्वा यांच्यांत प्रतिस्पर्धा सुरू झाली. यामुळे कारण नसतांनाही यांना त्या विलासिनीशी बोलल्याखेरीज रहावले नाही !!

कैसरच्या विलक्षण रंगव्यवस्थेने कैसरीन अधिकच घाबरल्या; व त्यांतून निसटण्यासाठीं आजारीपणाचा बहाणा करावयास

कैसरचें मनश्चित्र !

लागल्या. पण कैसर थोडेंच त्यांचें ऐकणार ? त्यांनीं कैसरीन बाईंना नटि रीतीनें पंखा धरण्याची शंभरदां तालीम दिली परंतु त्यांना तें साधेना; तेव्हां हे फार असंतुष्ट झालेसें दिसले. यानंतर बाकी युवतींच्याकडे तें वळणार होते व त्यामुळे त्या चपलाचीं हृदये भीतीनें कांपत होती. पण इतक्यांत चातमी आली कीं; प्रेक्षक सर्व आले असून ज्या वृद्ध गृहस्थांच्या सन्मानार्थ हा समारंभ करण्यांत आला तेही आले आहेत. हें ऐकतांच कैसर तेथून निघाले आणि स्वतःला करावयाच्या कामाची तयारी करावयास लागले; नंतर त्यांच्या जागीं दुभरा व्यवस्थापक आला. तो आपल्या कामांत फार निपुण आणि अनुभवी होता. तो आला तेव्हां सर्व स्त्रियांच्या जीवांत जीव आला आणि मग प्रयोगाला सुरुवात करण्यांत आली !

तुम्हांस

क्षात्रविरांच्या खऱ्या हृदयाची परिक्षा पाहणे
असेल तर

अघोर कर्म-कथा !

हेंच पुस्तक मागवा !

किंमत चारा आणे . व्ही. पी.नें चवदा आणे.

प्रो. ज्ञानमित्र, पुणे-शहर.

४ कैसरची राजनीती.

कैसरचे वडील तिसरे फ्रेडरिक यांचा विवाह महाराणी व्हिक्टोरिया यांच्या मुलंबिरोवर झाला होता. यांचे विचार प्रथमपासूनच उच्च दर्जाचे होते; पण इंग्रज जातीच्या सहृदय महाराणीच्या प्रभावाने ती अधिक उदात्त बनले. यांच्या उदारपणाच्या वागणुकीने, हे गादीवर बसल्यावर राजनीतिला निराळेंच वळण लागून तीत पुष्कळ फायदेशीर फेरफार होतील अशी सर्व प्रजेला मोठी आशा वाटत होती. पण दुर्दैवाने त्यांना लवकरच निराश व्हावे लागले. सन १८८८ च्या मार्च महिन्यांत हे गादीवर बसले, परंतु पुढे तीनच महिन्यांनी हे परलोकवासी झाल्यामुळे त्यांचे चिरंजीव, हर्षीचे दुसरे विलियम यांच्या हातीं राज्यसूत्रे आली.

तिसरे फ्रेडरिक आणखी कांहीं काळ जगते, तर हर्षीच्या कैसरच्या उग्र विचारांत कांहीं तरी सुधारणा होण्याचा संभव होता. पहिले विलियम व त्यांचे मुख्यप्रधान बिस्मार्क यांच्या शिक्षणाच्या प्रभावाने यांच्या कुटील नीतिने वेगळेंच स्वरूप धारण केले. यांनी आरंभापासूनच सर्व राज्यकारभार आपल्याच तंत्राने चालविण्यास आरंभ केला. यांनी आरमार व सैन्य यापुढे आपले पहिले भाषण केले; व त्यानंतर तीन दिवसांनी दरबारांत सर्व साधारण लोकांपुढे भाषण केले. त्यांत यांचा सैन्याविषयीचा आदर व महति विशेष

कैसरचें मनश्चित्र !

असल्याचें दिसून आलें. यांनीं कित्येक वेळां म्हटलें आहे कीं,
“ आमच्या राज्याच्या इमारतीचा अढळ आणि भक्कम पाया
आमचें सैन्यबळ होय. ”

एखादें काम होवो वा न होवो; लाभ होवो अथवा हानि
होवो. कांहीं झालें तरी यांची इच्छा अशीच असतें कीं, आम्ही
सांगूं त्या बरहुकूम अंमलबजावणी झालीच पाहिजे. त्यांत थोडीसुद्धां
कसूर झाल्यास हे ताबडतोब नाखूष होतात. यामुळें ह्यांचें हातीं राज्य-
सूत्रे येतांच यांच्यांत व विस्मार्कमध्ये विलक्षण ओढाताण सुरूं झाली.
दोघेही आपापला हेका सोडीनात. याचा परिणाम असा झाला
कीं; यांनीं विस्मार्कला आपल्या जागेचा राजीनामा द्यावयास लागलें.
नंतर कैसरनीं सर्व राज्यकारभार आपल्या स्वताच्याच तंत्रानें चाल-
विण्यास सुरुवात केली. आतां हें खरें कीं; कैप्रिवी, होहेनलोह्य,
व्युलो वगैरे लोकांनीं मुख्य प्रधानकीचें काम केलें परंतु ते केवळ
नामधारी प्रधान होते. सर्व कारभार यांच्याच तंत्रानें चालत होता.

यांनीं रशियाबरोबर स्नेहभाव वाढविण्याचा प्रयत्न केला;
पण त्याचा परिणाम उलटच झाला. फ्रान्स व रशिया यांच्यातला
स्नेहभाव वाढतच होता. तथापि १८८९ मध्ये रशियाचे झार बार्लिन-
नला आले होते व १८९० सालीं कैसरही रशियांत जाऊन
आले. १८९१ त झालेल्या गुप्त भेटींत परस्परांच्या शिथिल
वर्तनानें या भावी आशेवर पाणी पडलें. यानंतर कैसर स्नेहभाव

चाहविण्याकरितां जर्मनीच्या सर्व मांडलीक राजांकडे आणि आश्रिया, हंगेरी, इटाली या राज्यांच्या मुलाखतीसही जाऊन आले. तसेच आसपासच्या सर्व देशांतही पण जाऊन आले. आसपासच्या सर्व देशांत जाऊन, जर्मनीच्या नवयुगाचे जनक आपण असल्याचे भासविण्याचा यांनी पुष्कळ प्रयत्न केला. अशा रीतीने हलके हलके सर्व युरोपभर आपल्या प्रभावाची छाप घसून राज्यकारभारांत सर्व ठिकाणीं जर्मनीला मान्यता मिळावी असा यांना हेतू होता. १८९८ सालीं युनानची राजधानी कुस्तुन-तुनिया येथे हे गेले. यांच्या या जाण्यानें युरोपांतल्या सर्व राजे लोकांना यांचा फार राग आला. कारण नुकताच तेथील सुलतान अबदुल हमीद याने आर्मिनियनच्या अनेक रहिवाशांचा निष्कारण वध करविला होता; आणि युरोपांतल्या इतर सर्व जातीप्रमाणे ईसाई मतावर यांचा विश्वास होता. सुलतानाच्या या अनुचित अत्याचारांमुळे त्यांच्याविरुद्ध युरोपांतले सर्व राजे होते; व त्याबेळेत कैसरला त्यांच्याशीं स्नेहभाव संपादन करतांना पाहून सर्वांना यांचा राग येणे स्वाभाविक होते. हे आपणांस ईसाई राज्यांचा नेता म्हणवीत होते व अशा स्थितीत ईसाई मतावलंबी आर्मिनियांचा संहार करणाऱ्या सुलतानाशीं यांनीं स्नेहभाव ठेवणे हे यांच्या मोठेपणास न शोभण्यासारखे होते.

पौरात्य देशांतही आपला प्रभाव गाजवावा अशी यांची इच्छा होती; आणि त्यासाठीं उचितानुचित विचार सोडून देऊन

कैसरचें मनश्चित्र !

हे युनानमध्ये गेले. या सफरीत त्यांनी ग्रीस व तुर्क या दोघां राज्यांची भेट घेतली. तेथे जाण्याचा यांचा उद्देश केवळ राज्यविषयक नसून यांना तेथील माणसे व पदार्थ फार आवडत होते यामुळे त्यांना आपली इच्छा दाखून ठेवतां आली नाहीं ह्मणून जावे लागले. या सफरीहून आल्यानंतर यांचे नांव 'हर रीज कैसर' असे पडले. यानंतर हे नार्वे देशांतही जाऊन आले.

सन १८८८ मध्ये जर्मनीतील लोकमत इंग्लंडच्या विरुद्ध होते. हे वैमनस्य नाहीसे करण्याकरितां हे १८८९ मध्ये इंग्लंडला गेले. यापुढे सतत सहा वर्षेपर्यंत हे आपली आजी महाराणी विक्टोरिया यांचेकडे जात येत होते. यामुळे इंग्लंड आणि जर्मनी यांत बराच स्नेहभाव वाढला आहे व तो पुढे बराच काळ टिकेल असा संभव दिसत होता. परंतु व्यापार विषयक बेवनावामुळे हा स्नेहभाव १८९५ पासून पुढे सारखा टिकला नाही आणि परस्परांवरील विश्वास उद्धत चालला. यावेळेस ट्रान्सवालमध्ये जेम्सनचा द्वेष सुरू झाला पण तो जागचेजागी जिरल्यानंतर यांनी तेथल्या प्रधानाला तारेने कळविले की, "आपण आपल्या चातुर्याने इंग्लंड वगैरेची मदत घेतल्याशिवाय आपल्या येथे शांतता स्थापन करून आपली स्वतंत्रता कायम ठेविली ही मोठी अभिनंदनीय गोष्ट आहे." यांच्या या अनुचित उत्साहाच्या संदेशाने इंग्लंडला बरेचसे वाईट वाटले व तेथील राहिवाशांचे मन यांच्याविषयी कलुषित झाले. इकडे

कैसरची राजनीति.

जर्मन लोकांच्या या कृत्याने सुप्रसन्न झाले. १९०१ मध्ये महाराष्ट्राची विकटोरिया यांच्या अंत्यविधीसाठी हे इंग्लंडला पुनः गेले व त्यावेळी त्यांनी इंग्लंडचे लोकमत अनुकूल बनविण्यासाठी पुष्कळ प्रयत्न केले पण तो व्यर्थ जाऊन, एकवार उत्पन्न झालेला संशय कमी न होता तो कायमच राहिला ! सन १९०२ मध्ये त्यांनी राजकुमार हेनरी यांस अमेरिकेच्या संयुक्त राज्यांत पाठवून त्यांच्याशी स्नेह संपादन करण्याचा प्रयत्न केला.

कैसरनी जर्मनीला एक मुख्य आरमारी सामर्थ्यांचे राष्ट्र बनविण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला. आरंभापासूनच याच गोष्टीत त्यांनी मन घातले होते. सन १८९५ साली त्यांनी स्वतः हा प्रश्न राजदरबारांत उपस्थित केला व तेव्हापासून तेथील आरमारी सामर्थ्याची झपाट्याने वाढ झाली. जर्मनलोक समुद्रावरील व्यापारांत मन घालीत नाहीत हे पाहून त्यांनी ही योजना अमलांत आणिली. एकदा त्यांनी असे म्हटले होते की; “ लक्ष्यांत ठेवा, आपली भावी उन्नति अवन्नति या समुद्रावर अवलंबून आहे. ” दुसऱ्या एका वेळेस त्यांनी आपल्या भावाला निरोप पाठविला की; “ आरमाराइतके सैन्यबल उत्तम तयार होईवावेतां आम्ही मुळीच विश्वांति घेणार नाहीत. ” आपल्या अंतरांतला गुप्तभाव छपविण्यासाठी असे ह्मणत होते की; “ आरमार व सैन्य यांची सुधारणा फक्त जगभर शांती स्थापण्याकरिता व पौरात्य देशांचा पराभव करण्याकरिताच करण्यांत येत आहे. ”

कैसरचें मनाश्रित्र !

आपल्या या अंतर्भूत गुप्तभावाला छपवून ठेवून वरकांती स्नेहभाव दाखवून सर्व जगाला धोक्यांत घालण्याचा यांचा हा प्रयत्न किती वर्षे चालू होता; याचा अंदाज करणे शक्य नाही. वास्तविक जर्मनीचा उद्देश काय आहे याचें ज्यांना ज्ञान होत नव्हतें व ज्यांची अशी समजूत होती कीं, सभ्यजर्मनीची भरभराट व सामर्थ्य जगांत शांतता स्थापित करण्याकरितांच आहे; व पुढेही राहिल ते यांच्या सैन्यबलाच्या वाढत्या उद्योगाला दोष देत नव्हते. त्या यत्नांला ते लढण्याचें सामान जमविण्याचा हेतू समजत होते. त्यांच्या विचारकोटींत आजचें महाभारत क्वचितच येत असेल ! येवढें मात्र होते कीं, एकदां कैसरनीसुद्धां हल्ले होतें कीं; “जर्मनीचें समुद्रांवर फिरणारें प्रत्येक जहाज शांततेचें एक निश्चयात्मक दर्शक आहे.” अशा प्रकारच्या उक्ति, भाषणें, व्याख्यानें व प्रतिज्ञा यांच्या पांघरूणाखालीं कैसर आपला गुप्तभाव छपवीत होते. ज्या देशांशीं भयंकर शत्रुत्व संपादन करण्याचा मनाशीं विचार करीत होते त्या देशांवर वरकांती स्नेहभाव वाढवीत होते. आपल्या कारकीर्दीच्या आरंभापासून ज्या इंग्लंड, रशिया, स्पेन, बेलजियम इत्यादि राष्ट्रांवर स्नेहभाव वाढविण्याचा प्रयत्न करीत होते; त्यांच्याशीं लढण्यास आज हे कंबर कसून तयार आहेत ! या गोष्टीचा विचार करितां यांचा सर्व पहिला कावा पैशाच्चिक हास्यात्ता निदर्शक होय !

कैसरची राजनीति.

रोमच्या पवित्र राजाप्रमाणे हे आपणालाही स्वत्वविशिष्ट-
आप्त जर्मन सम्राट समजतात. वस्तुतः जर्मनदेश अकुंचित व परि-
मित आहे. राजसत्ताक पद्धति तेथे मुळीच नाही. तथापि कैसर
आपलाच हुकूम चालवितात व दुसऱ्या कोणाचेही ऐकत नाहीत.
राज्याच्या मंत्रीमंडळाच्या सल्ल्याने यांना जर्मनचे महाराज अशी
पदवी मिळाली; परंतु यांचे विचारांत व भाषणांत असे दिसून येते
की, जणू काय हे ईश्वरप्रेषित असून यांचा हुकूम सर्वमान्य व्हाव-
यास पाहिजे. ता. २५ ऑगस्ट १९१० रोजी यांनी आपल्या
भाषणांत हटले होते की; “आम्ही आपणाला परमेश्वराचे दूत
समजतो आणि म्हणून हल्लीच्या विचारास व सल्ल्यास आम्ही मुळीच
किंमत देत नाही.” राज्यकारभारविषयक व इतर बाबतींतल्या सर्व
कामांत आपलाच हुकूम चालला पाहिजे; याविषयी यांचा विशेष
अट्टहास असतो व ह्यामुळे कधी कधी अनेक महत्वाची कामे
विषटून जातात !

स्वातंत्र्यप्रिय व त्यांतल्या त्यांत समिष्टवादी जर्मन लोक
कैसर यांच्या या कुतर्कपूर्ण कल्पनांनी चिडून जातात व त्यांच्यांत
आणि यांच्यांत नेहमी कांहीं ना कांहीं तरी खटका उडतच असतो.
कधी कधी एखादी गोष्ट अगदी निकारावर आली म्हणजे त्या शोच-
नीय अवस्थेला निर्दालण्याचे काम यांना व यांच्या मुख्य प्रधानांना
मोठ्या संकटाने करावे लागते. ज्या विचित्र विश्वासाच्या जोरावर

कैसरचें मनश्चित्र !

हे आपले प्रजेला अगदी मुठींत ठेवण्याचा उद्योग करित असतात. तो आतां निरर्थक बनला आहे; व या विसाव्या शतकांत त्याचा कांहीं सुद्धा उपयोग होत नाही. तरी पण एका बाजूने हे आपला दुराग्रह तर दुसऱ्या बाजूनी जर्मन लोक आपली अविच्छिन्न स्वतंत्रता कायम राहण्यासाठीं सारखे प्रयत्न करित असतात. अशा स्थितींत आपल्या प्रजेला उदासीन तर कधी कधी भांडतांना पाहून हे आपल्या आवडत्या सैन्यविषयक बाबतीकडे वळतात. आपल्या अपरिमित अधिकारासंबंधींच्या यांच्या असंभवनीय कल्पनाच जर्मनांच्या असंतोषाच्या अंशतः कारण झालेल्या असतात; व हे जोपर्यंत आपल्या त्या असंभवनीय कल्पना अजिबात टाकून वेणार नाहीत तोपर्यंत ही विरुद्धताही जशीच्या तशीच कायम राहणार यांत संशय नाही.

यांनीं आपल्या अनेक व्याख्यानांत ह्मटलें आहे कीं; “ जर्मनीला जगांत विशेष उद्देश्य साधावयाचें आहे व तेवढ्यासाठीच परमेश्वरानें मला कैसर बनविले आहे. ” यांना वाटतें कीं; जर्मन जातीच्या साहाय्यानेच सर्व जगाचें संरक्षण होत आहे (!) आणि म्हणून त्यांचा केव्हांही अपमान होता कामा नये. रोमच्या राजकीय प्रभावाप्रमाणेंच जगभर जर्मनीयता फैलावली पाहिजे; असें यांचें म्हणणें आहे !

आपल्याच राज्यांतल्या खटपटी करून यांना संतोष वाटत नाही. अन्य देशांतल्या कित्येक बाबीसंबंधी आपले मत दाखविण्याचा हे शक्य तेथवर प्रयत्न करीत असतात. कधी-कधी परदेशीय सैनिकांना पदव्यासुद्धां हे देतात. १९०६ मध्ये अल्जेसीरियन लोकांच्या सभेनंतर यांनी तेथील विदेश-विभागाच्या प्रधानाच्या नावे एक तार दिली. तिचा परिणाम असा झाला की, त्याला आपल्या कामाचा राजिनामा द्यावा लागला ! सन १९०५ मध्ये यांनी जपानचे सेनापति 'नोर्गी' यांना आपल्या येथील एक सैनिकाची पदवी दिली. पण तेवढ्यानेच यांचे समाधान न होता त्यांनी तीच पदवी अर्थर बंदराच्या संरक्षणार्थ असलेल्या रूसचे सेनापति स्टॉसेल यांना ही दिली ! सेनापति नोर्गी व स्टॉसेल यांचे परस्परांशी किती वैमनस्य आहे हे कांहीं नव्याने सांगावयास नको. या गोष्टीने कैसरला कदाचित आनंदही झाला असेल पण या विवेकशून्य केलेल्या सन्मानाने दोघांच्या मनांत परस्पराविषयी केवढे वितुष्ट आले असेल ते त्यांचे त्यांनाच माहीत. सन १९०२ साली बवेरियाच्या मंत्रीमंडळापुढे एका सभासदाने शिल्पशास्त्राच्या उन्नतीप्रित्यर्थ ७५००० रुपये खर्ची घालण्याविषयी सूचना पुढे मांडली होती. ती बहुमताने नापसंत ठरून तिला नकारात्मक उत्तर मिळाले ! यानंतर कैसरनी तेथील सभेच्या अध्यक्षीय नावे संदेश पाठविला त्यांत तेथील सभासदांची निंदा करून सूचना केली होती की; मी-

कैसरचे मनश्चित्र !

तो खर्च आपल्या पदरचा देतो ! शिल्पशास्त्राच्या उच्चतीमित्यर्थ मदत करण्याचा यांचा उद्देश निःसंशय स्तुत्य होता; परंतु यांचे विधान सर्व थैव दूषणीय होते. कारण ज्या अर्थी नवेरियाच्या मंत्रीसभेशी यांचा अर्थाअर्थी मुळीच संबंध नाही व तेथील सभासद व अध्यक्ष स्वतंत्ररित्या आपापले काम करीत आहेत; त्या अर्थी त्यांच्या कामांत अशा रीतीने अनुचित ढवळाढवळ करणे कोणालाही न रुचणे साहजिक आहे. कैसरच्या अशा निष्कारण ढवळाढवळ करण्याच्या वाईट संवयीने जर्मनीतील समिष्टवादी लोक नेहमी असंतुष्ट असतात. राज्यकारभार व तद्विषयक अधिकार याशिवाय दुसऱ्या कोणत्याच गोष्टींत यांनी हात घालणे सर्वथैव अनुचित व निव्व आहे असे त्या लोकांचे मत आहे.

नवंबर १९०७ मध्ये कैसर पुनः इंग्लंडला गेल्यावेळी सर्वांना वाटत होते की; आतां या उभय राष्ट्रांमधील स्नेहभावांत कांहीं तरी उन्नति होईल; पण प्रकार विपरितच झाला. त्याचा खुलासा १९०८ सालीं असा करण्यांत आला की; कैसरनीं सर्व प्रकारें विश्वास दाखविल्यावरून इंग्लंडच्या एका प्रधानाने, आरमारासंबंधीं नवीन व्यवस्थेच्या कांहीं सूचनांचा खंडा, पार्लमेंटच्या इतर सभासदांकडे, बैठक होण्याच्या अगोदरच पाठविला होता. त्यावरून दोन्ही देशांत बऱ्याच भानगडी उपस्थित झाल्या. जर्मनीचे लोकही आपल्या कैसरवर फार रागावले व त्यामुळे इंग्लंडच्या प्रेमभावाला बऱ्या

लागला. हा असंतोष दूर करण्याकरितां यांनीं अनेक उपाय केले पण त्यांत त्यांना यश आलें नाहीं. त्यावर्षीं यांनीं आपल्या भाषणांत व व्याख्यानांत बोलून दाखविलें कीं; “ जर्मनीत होणारी युद्ध-विषयक साहित्याची तयारी इंग्लंडशीं लढण्याकरितां नसून, इंग्लंडशीं सामील होऊन पौर्वात्य राष्ट्रांवर विजय मिळविण्याकरितांच आहे, व ती तशीच चालूं राहिल. ” यावरून यांचें लक्ष्य जपानवर असल्याचें स्पष्ट दिसत होतें. यांच्या या भयानक सूचनेनें इंग्लंड, रूस, फ्रान्स, जपान व स्वतः जर्मनी या सर्व देशांत मोठी खळबळ उडाली; व त्या सर्वांनीं यांच्या या अनर्थपूर्ण विचारांचें खंडण केलें. कारण असें झाल्यानें जगांत नांवालासुद्धां स्नेहभाव राहणें शक्य नव्हतें. त्यावर्षीं कैसरनीं आपल्या या विचाराच्या पुष्टिकरणार्थ मंत्रीमंडळाशीं बराच वादविवाद केला पण व्यर्थ गेला. नंतर दोन वर्षेपर्यंत ह्यांनीं मौन धारण केलें. यांच्यासारखा कूटनीतिचा सूत्रधार कधीं तरी स्वस्थ बसेल काय ? सन १९१० पासून यांनीं फिरून आपल्या असंभवी कल्पनांना मूर्त स्वरूप देण्यास सुरुवात केली; आणि त्याचा शेवट सांप्रतच्या युरोपीय अभूतपूर्व महाभारतांत झाला. या महाभारताचे हे जनक बनून त्यांनीं त्यांत ढोळे झांकून उढी घेतली !

५ कैसरिन आणि कैसर.

कैसरिनचाईंचें नांव ऑगस्ट विक्टोरिया आहे. ह्या कैसरहून एक वर्षानें वडील आहेत. यांचा जन्म सन १८५८ मध्ये झाला. यांचे वडील ऑस्टेनबर्ग येथील एक जमीनदार होते; परंतु हे नामधारीच इनामदार होते. यांच्याजवळ संपत्ति वेताचीच होती. शेल्सबीग हॉलस्टीनच्या इनामदारीवर यांचा हक्क होता पण प्रश्याचे राजानें तो मुलुख आपल्या राज्यांत सामीलकरून घेतल्यामुळें यांच्या कायदेशीर हक्कासंबंधानें नेहमीं तंटे उपस्थित होत असत. ऑस्टेनबर्गचे जमीनदार राजकुमार फ्रेडरिक जेव्हां युद्ध करतील तेव्हांच आपल्या या हिसकावून घेतलेल्या जमीनदारीचा आपल्याला पुनः लाभ होईल असें यांना वाटत होतें. या कारणामुळें त्यांनीं हल्लींच्या कैसरचे आज्ञे राजनीतिनिपूण विलियम यांजकडे खटपट करण्यास सुरुवात केली. त्यांनीं त्यांस सांगितलें कीं तुम्ही जर शेल्सबीग हॉलस्टीनच्या जमीनदारीचा हक्क आमचे नांवें करून देत असाल तर मी तुमच्या मुलीबरोबर माझ्या नातवाचें लग्न लावून देईन; व तुम्हांला तहाहयात २५५००० ची नक्त नेमणूक करून देईन. ऑस्टेनबर्गच्या जमीनदारांनीं हें त्यांचें म्हणणें मान्य केलें व तसा करार करून दिला. नंतर फेब्रुवारी १८८१ मध्ये हल्लींच्या कैसरबरोबर ऑगस्ट विक्टोरिया यांचा विवाह झाला.

कैसरीन आणि कैसर.

सामान्य जमीनदाराच्या वंशांत जन्म झाल्यामुळे कैसरीन-चाईना आपल्या पतीचा बराच धाक बाळगावा लागतो. नाही तरी कैसर तसे दांडगे आहेतच. आपल्याबरोबर लग्न झाल्यामुळेच एका सामान्य जमीनदाराच्या मुलीला महाराणी होण्याचे भाग्य प्राप्त झाले. ह्या विचाराने कैसर फुगून जाऊन ते कैसरीनचाईना मनास येईल तसे वागवितात. कैसरीनचाईना आपल्या पूर्वीच्या व हल्लीच्या स्थित्यंतराच्या विचाराने कैसरच्यापुढे बोलण्याचे मुळीच धैर्य होत नाही. एखाद्या वेळेस कैसर आंज्याला चिंच म्हणत असले तर स्याही भीतीने त्याला चिंचच म्हणतात. तसे पाहिले तर महाराणी ऑगस्ट विक्टोरियाच्या अंगी तेजस्विता बरीच आहे; पण केवळ त्या वरील विचाराच्या दाबामुळे त्यांना, कैसर एखादे अनुचित कर्म करित असले तरी त्यांना अडथळा करण्यास त्या धजत नाहीत. पहिल्या पहिल्याने तर त्या अशा गोष्टी मनावरच घेत नसत. पण एखादे प्रसंगी कांहीं बोलावेच लागले तर कांहीं तरी ' हो ' स ' हो ' म्हणून वेळ मारून नेत असत. कधी कधी याजकडे दुःखी स्त्रिया आपल्या दुर्दैवाची कहाणी सांगावयास आल्या तर त्यांना निराश होऊन जावे लागते. कारण यांना कैसर आपले ह्मणणे मान्य करतील असा भरंवसाच नसतो. कैसरीनचाई आपल्या पतीवर जितके प्रेम करितात तितक्याच त्या त्यांना भितात. एका बाजूने कैसर त्यांना आपल्या प्रबल इच्छेने, विचित्र विचाराने व अद्भुत विल-

कैसरचें मनश्चित्र !

क्षणपणानें, आपल्या कल्यांत ठेवूं पहातात तर इकडे कैसरिनबाई आपल्या पतिला नेहमीं प्रसन्न ठेवण्याचा प्रयत्न करीत असतात ! एखाद्या कामानिमित्त कैसरना बाहेर रहावयाचा प्रसंग आला असतां ते त्यांना विचारीत असतात. त्याचप्रमाणें बऱ्यावाईट गोष्टीसंबंधी ऊहापोह चालला असतां कैसरिनबाई आपल्या पतिच्या ' हो ' व ' हो ' ठोकून देऊन मोकळ्या होतात !

कोणी प्रेम जिंकितो तर कोणी प्रेमप्रवाहांत वाहवतो. कोणाला दुसऱ्याला प्रेमपाशांत अडकविणें आवडतें, तर कोणाला प्रेमप्रवाहाच्या ओघांत वाहत जाणें आवडतें. साधारणतः जो मनुष्य आपल्या प्रेमपाशांत दुसऱ्याला जखडून टाकतो तो प्रेम जिंकितो. व जो त्या प्रेमांत पडतो तो त्याच्या ओघांत वहात जातो. यद् दोन प्रकारांपैकी पहिला प्रकार स्वाभाविक, उचित व सुखपूर्ण आहे व दुसरा उद्दंड, अनुचित व दुःखपूर्ण आहे. जो मनुष्य आत्मसंयमन करतो तो प्रायः पहिल्या प्रकारच्या प्रेमाचा स्वीकार करितो. स्वभावतःच उद्दंड मनुष्य सामान्यतः दुसऱ्या प्रकारच्या प्रेमाच्या हातीं आपलें भाग्य सोंपवितो. प्रेम जिंकणाऱ्या मनुष्याला मोठमोठ्या कठीण प्रसंगांतून निभावून निघावें लागतें व त्याकरितां नेहमीं सावधपणानें वागावें लागतें. दुसऱ्या प्रकाराविषयी काय वर्णन करावें ? ते डोळे मिटून प्रवाहांत उडी घेतात व त्याच्या ओघा-

कैसरीन आणि कैसर.

बरोबर वहात जातात ! पहिल्या प्रकारच्या प्रेमाचें क्षेत्र पवित्र विवेकाचे सहाय्याने वाढतें तर दुसऱ्याचें अविवेकाच्या मदतीने वाढतें !!

कैसरचा विवाह झाल्यानंतर ५-६ वर्षांनी ते प्रेमप्रवाहांत पडले. कित्येक दिवसपर्यंत ते राजवाड्यांतल्या नाटकशाळांच्या सौंदर्यसागरांत गटकळ्या खात होते. एकीच्या प्रेमाची परमावधि ती दुसरीच्या हृदयव्यथेची परिसीमा; एकीचें सुख ते दुसरीचें दुःख; एकीची शांति ती दुसरीची हृदय जालणारी भयंकर ज्वाला; व एकीची मनधरणी ते दुसरीचें प्रत्यक्ष मरण. युवति महाराणीच्या बाबतींतही मोठी दुःसह आपत्ति होती. ती मनांतल्या मनांत सारखी झुरत असे. पत्नी वाटेल तशी सामान्य स्त्री असली तरी तिला, आपल्या पतिप्रेमांत दुसरी कोणीही सुंदरी वांटेकरीण झाल्यास, मुळीच खपावयाचें नाहीं. तो अपमान, तें दुःख, तो अनादर व तो वज्राघात तिला अति दुःसह व्हावयाचा. अशा स्थितींत ती मरूनच जावयाची; परंतु जिवंत रहाण्याची आशा कोणास सुटली आहे ? कैसरीनबाई कधी कधी आपल्या मनाशीच दुःख करीत असतात कीं, केवळ मुलें होण्यासाठीच मी जर्मनीची महाराणी बनल्यें काय ? माझ्यांत काय वैगुण्य आहे ? मला सौंदर्य नाहीं; कां माझ्यांत प्रेम नाहीं ? कां मला सुखी व्हावें अशी इच्छा नाहीं ? मग असे कां असावे बरे ?

कधी कधी कैसर आपल्या पत्निला एखाद्या सुंदर युवतीचा फोटो दाखवून तिचें रूप तुला कसें काय आवडतें असें विचारितात.

कैसरचें मनश्चित्र !

हे आपल्या समजुतीनें हा विनोद मानितात; पण कैसरीनवाईंना त्यायोगें अति दुःख होतें. आपल्या पतीच्या तोंडून दुसऱ्या स्त्रीच्या सौंदर्याची प्रशंसा ऐकून त्यांना अतिशय वाईट वाटतें. राजवाड्यांत होणाऱ्या भोजनसभारंभाच्या वेळीं निमंत्रण केलेल्या सुंदर युवतींच्या समक्ष कैसर आपल्या पत्निला झिडकारून टाकितात. अशा वेळीं त्या विचारीच्या हृदयाला प्रेम व अपमान या दोन विकारांच्या ज्वाळांनीं चटके बसत असतात. अशा वेळीं त्या उभयतांमध्ये क्वचितच भाषण होतें. कैसर बळेंच बोलावयास लागेल तर ह्या तात्पुरत्या उत्तरानें वेळ मारून नेतात. जेवतांना कैसरीनवाईंनीं यांना कांहीं विचारलें तर हें असा चमत्कारिक जबाब देतात कीं, त्यावर बोलण्याचें कैसरीनवाईंना धैर्यच होत नाही; अगर उत्तर ऐकलें न ऐकलेसें करून त्या विषयच बदलतात. तसेंच दुसऱ्यासमक्ष होणाऱ्या आपल्या उपहासानें त्यांना फार वाईट वाटून आतां कांहीं तरी सणसणीत उत्तर देऊन मोकळे व्हावें असेंही कधीं कधीं यांना वाटतें; पण ह्या मनाला दाबून ठेवतात व वरकांती तोंडापुरतें बोलून वेळ निभावून नेतात.

कैसरबरोबर गप्यागोष्टी करणाऱ्या सुंदर स्त्रियांचा कैसरीनवाईंना फार तिरस्कार वाटतो. त्यांच्यासंबंधीं यांच्या मनांत नेहमीं असें वाटत असतें कीं, कशानें तरी ह्या राजवाड्यांत येण्याच्या बंद होवोत; परंतु यांचे कांहीं चालत नाही. या सर्व स्त्रिया त्यांच्या

कैसरीन आणि कैसर.

नेत्रांत अगदीं खुपतात; व त्यांपैकीं एखादी भोजन समारंभास न आली तर यांना तेवढेंच जरा बरें वाटतें. एकदां अशा एका स्त्रीनें चिठी पाठविली कीं, ' आज सायंकाळीं मला कांहीं कारणामुळे भोजन समारंभास इजर रहातां येणार नाही; तरी त्याबद्दल माफी असावी. ' तेव्हां यांनीं मोठ्या आनंदानें म्हटलें:—' मी मोठ्या आनंदानें क्षमा करित्यें व इच्छितें कीं, अशा सर्वच स्त्रिया माझ्या वाड्यांत कधींही न येवोत. ' हें ऐकून त्यांच्या परिचारिकेनें त्यास म्हटलें; ' बाईसाहेब, असें कां म्हणतां ? ' कैसरीनबाई म्हणाल्या हें पहा, तूंही स्त्रीच आहेस व तुलाही हृदय आहे. जरी मी कैसरीन आहे तरी माझी अशी इच्छा असतें कीं, मीही थोडा वेळ मी आपल्या पतिबरोबर एकांतांत बसून दोन गप्पागोष्टी करीन. '

कैसरीन बाईंचें असें म्हणण्याचें कारण असें होतें कीं; ह्या विलासनी कैसरबरोबर नेहमीं असावयाच्याच. त्यामुळे त्यांना यांच्याशीं मोकळ्या मनानें प्रेमाचे दोन शब्द बोलण्यास फुरसतच मिळत नसे. महाराणीला नेहमीं काळजीहि होती कीं, जर एकदां तरी मला आपल्या पतिबरोबर एकांतांत अगर त्याचेसह आपल्या मुलांबाळांबरोबर भोजन करण्याचा सुयोग लाभेल तर मला जन्माचें सुख एकदांच मिळालें असें मी मानीन. तसें पाहिलें तर नेहमीं भोजनाच्या वेळेस बाहेरच्या स्त्रिया आणि पुरुष राजवाड्यांत यावयाचेच व त्यामुळे यांच्या या आशेवर पाणी पडावयाचें. जगांत ज्याला

कैसरचें मनश्रित्र !

अद्भुत कौटुंबिक सुख म्हटलें आहे तें कैसरीनबाईंच्या नशिवांत क्वचितच लिहिलेलें आहे. त्या नेहमी त्या सुखाची इच्छा बाळगून असतात; पण त्यांची निराशाच होत असते. या गृहस्थाश्रमींच्या सुखासाठी झुंजतात; तर तिकडे कैसरना आपल्या विनोदी व कौतुकाच्या गोष्टींपासून सुटका होत नाही ! जर हे उभयतां कांहीं वेळ तरी स्थिरतेनें एकत्र बसतील तर कैसरीनबाईंच्या मनीषा पूर्ण होतील; पण आकाशाला फूल येण्यासारखेंच हें घडावयाचें ! ! कैसरचें आपल्या पत्निकर प्रेम आहे यांत संशय नाही, पण हे जेव्हां गप्पागोष्टींत गर्क होऊन दुसरीकडे रंगलेले असतात त्यावेळीं ते कैसरीनबाईंची मुळीच पर्वा बाळगीत नाहींत; आणि इकडे यांच्या हृदयाचे तुकडे तुकडे होत असतात !

एकदां दुपारच्या वेळेस कैसर बाहेर फिरावयास निघाले, त्यावेळीं कैसरीनबाईंना असें वाटलें कीं, ते मला ही बरोबर चलययास सांगतील; परंतु त्यांनीं यांना राजवाड्यांतच ठेविलें ! या गोष्टीनें कैसरीनबाईंना अतिशय वाईट वाटलें; व त्या निजावयाच्या खोलींत जाऊन अंधरुणावर शोक करीत पडल्या इतक्यांत. खोलीबाहेर कोणाचीशीं पावले वाजल्यावरून कैसरीनबाईंना, आपले पति आपणास घेऊन जाण्यासाठीं परतले असावे असें वाटलें; व त्यांचा आनंद गगनांत मावेनासा झाला. त्या चटकन वळून खोलीचे दार उघडण्यासाठीं तिकडे वळल्या. तों त्यांना दाराशीं कैसरच्या ऐवजीं

कैसरिन आणि कैसर.

आंत ढोकावून पहात असलेला एक नोकर दिसला ! ! त्या दुःखाने निव्वल होऊन त्यांनी किंकाळी फोडली व अथरुणावर बेशुद्ध पडल्या. त्यांची ती किंकाळी ऐकून राजवाड्यांतली सर्व माणसे तेथे जमली. महाराणीच्या खोलीत कोण माणूस कसा गेला. याविषयी सर्वांच्या तोंडून आश्चर्यांद्वारे निघाले ! !

कैसरची अशी इच्छा असते की, ते व कैसरिनबाई एकत्र बसल्या असतां तेथे कोणीही नोकर येतां कामा नये. वास्तविक याचे कारण असें असतें की, जेव्हां हे दोघे एकांतांत असतात त्यावेळीं एखादी चपल सुंदरी परिचारिका कैसरच्या दृष्टिसमोरून सुद्धां जाणे उपयोगी नाही; असें कैसरिनबाईंना वाटतें. कारण त्यांना भीति वाटते की, कोणा सुंदर दासीला पाहतांच हे तिकडे वळले तर त्यांना तेवढ्यानें सुद्धां राग येईल. यासाठीं कैसरिनबाईंची अशी इच्छा असते की, आपणा उभयतांच्या एकांतसमयीं कोणीही दासी तेथे फिरकतां कामा नये. कैसरही अशा वेळीं सर्व नोकरांवर मोठी करडी नजर ठेविताना.

कैसर परत आल्यावर त्यांना जेव्हां कळलें की, महाराणीच्या खोलीत कोणी नोकर ढोकावून पहात होता; तेव्हां त्यांनी असा हुकूम दिला की, कोणाही सेवकाने कोणत्याही कारणास्तव महाराणीच्या महालाकडे फिरकतां देखील कामा नये; आणि तेथील सर्व कामें महाराणीच्या दासींनींच केलीं पाहिजेत ! आतां तर

कैसरचें मनाश्रित्र !

त्या सर्व दासींवर मोठेंच संकट येऊन कोसळलें. आतांपर्यंत श्रमाच्या कामांत नोकरलोक त्यांना सहाय्य करीत असत पण आता त्यांना अजिबात मना केलें; व त्यामुळें कैसरीनवाईच्या कोमल दासींवर सर्व कामांचा बोजा येऊन पडला. येवढ्यानेच भागते तरी हरकत नव्हती; पण ज्यावेळीं स्वतः कैसर आपल्या निजावयाच्या खोलींत असतात व महाराणी आपल्या दासींना तेथे येण्याचीसुद्धा बंदी करतात तेव्हां त्यांना कधीं कधीं थंडीनिवारणार्थ स्वतःच शेगडी पेटविण्याचा प्रसंग येतो ! धन्य भाग्य ! कोठें कैसरीनवाई आणि त्यांना थंडीत रात्रीं उठून शेगडी पेटविण्याचें काम करणें भाग पडावें ? पण मनुष्यांची विचित्रता त्यांना सर्व कांहीं करावयास लावते.

कधीं कधीं कैसरीनवाई व कैसर बरोबरच बाहेर फिरावयास निघतात; पण त्यावेळीं चपळाईने महाराणी तयार होऊन आल्या तर ठीक जमतें. जर त्यांना थोडासा देखील उर्शीर असला तर कैसर त्यांची वाट न पाहतां आपल्या घोड्यावर स्वार होऊन चालावयास लागतात. बरे चालतांना तरी घोडा हळुहळु चालवून महाराणींना येऊं देतील तर तेंही नाही. तितक्यांत जर कोणी यांना महाराणी येणार असल्याचें स्मरण दिलें तर हे उत्तर देतात कीं, 'त्यांच्याबरोबर त्यांच्या दासी वेगळ्या आहेत. मला त्यांच्यासाठीं थांबण्याची कांहीं जरूर नाही !'

एकदा सैन्यांची कवायत होत होती. त्यांत कैसरीनचाईही आपल्या सैनिकवेषांत तेथे हजर होत्या. त्यांना जर्मनीतील कांहीं सैन्यांच्या अधिपतीची पदवी देण्यांत आली होती. स्वतः कैसर मूर्तिमंत सैनिक आहेत मग ते आपल्या पत्निला सैनिक बनविल्या- शिवाय थोडेच रहाणार आहेत ! तेथे त्यांनी महाराणीच्या पोषाका- कडे जरा बारीक दृष्टीने पाहिले तो त्यांत त्यांना अर्पण केलेले सन्मानसूचक पदक दिसून आले नाही. येवढ्यावरूनच यांची मर्जी खंपा होऊन त्यांनी हटले:—

“ कां ? तुम्ही त्या मूल्यवान् पदकाचे काय केलेत ? तुम्ही ते यावेळेस पोषाकावर लावणे जरूर होते ! जर अशा रीतीने तुम्ही असल्या वस्तुला घालवून बसाल तर एखादे वेळेस तुम्हांला आपल्या मूकुटावरील अमूल्य रत्नांलाही मुकावे लागेल. समजलांत ? ’ ’

वरील शब्द कैसरनीं आपल्या पत्निला तेथे हजर असलेल्या सर्व शिपायांदेखत उच्चारले. साधारणतः एखादा साधा मनुष्य देखील आपल्या पत्निला दुसऱ्यांच्या समक्ष असले कठोर शब्द बोलणार नाही !!

ऑक्टोबर १८९० मध्ये हे राजकीय दंपत्य संध्याकाळी हरणाच्या शिकारीस गेले. कैसर आपल्या शिकारीच्या आवडत्या शिकारी पोषाकांत होते व कैसरीनचाई रुपेरी मोठ्या कांठाचे वस्त्र नेसलेल्या होत्या. महाराजांच्या मनांत असा बेत होता की; आज

कैसरचें मनश्चित्र !

बऱ्याच हरिणांची शिकार करूं. तीन तासपर्यंत त्यांनीं पुढकळ खटपट केली; पण हातीं कांहीं लागलें नाहीं. तेव्हां हे निराश होऊन परत जावयास निघाले इतक्यांत एक म्हातारा शिकारी तेंथें आला व आश्चर्यानें कैसरीनबाईंच्या कपड्यांकडे पाहूं लागला. त्यास कैसरनें म्हटलें:— ' कांही, इतका वेळ मेहनत करूनही मला हरिण कां सांपडलें नाहीं हें तुम्हांला सांगतां येईल काय ? ' त्यावर तो म्हणाला ' महाराज ! याचें कारण उघड आहे ! पाठऱ्या रंगाचें कपडे पाहून हरणें भडकतात; हें लहान मुलांनासुद्धां माहीत आहे. ' नें ऐकतांच कैसरनीं आपल्या पत्नीला आपादमस्तक पाहिलें व म्हटलें:— ' ह्या ! आपणच आज आमच्या हरणाला घालवून दिलेंत बरें कां ! ! ' हे शब्द त्यांचा राग व्यक्त करीत होते. इतकेंच नव्हे तर त्या रात्रीं कैसरनीं, कैसरीनबाईंबरोबर जेवण केलें नाहीं. थोडक्याशा गोष्टीवरून आपल्या पत्नीवर इतकें रागावणें त्यांच्यासारख्यांना शोभत नाहीं. महाराणी आपल्या हातून नकळत घडलेल्या गोष्टीनें फार दुःखी झाल्या व आपल्या पतिप्रमाणें शिकारी पोषाक तयार करवून घेईपावेतो त्यांना चैन पडलें नाहीं. पहा ! यांच्या बाजूनें इतकें प्रेम तर कैसरच्या बाजूनें इतका रक्षपणा ! ! !

कैसरचा स्वभावच मोठा विलक्षण आहे. राजधानींतून बाहेरगांवीं गेल्यावर ते कैसरीनबाईंना पत्र देखील पाठवीत नाहींत. दोन दिवस बाहेर जावोत किंवा महिनाभर जावोत पत्राचें हणून नांवा

कैसरीन आणि कैसर.

नाहीं. स्वतः होऊन पाठविणे नाही तर नाही पण आलेल्या पत्राचे उत्तरसुद्धा देण्याचे त्यांच्या जीवावर येते ! पत्र लिहिणे व त्याचे उत्तर देणे ह्या दोन्ही गोष्टी त्यांच्या मते अनुचित आहेत. कैसरीन-बाईंना मात्र पत्र लिहिल्यावांचून रहावत नाही. त्या सारखी पत्रे पाठवीत असतात; पण एक पत्राचे तरी उत्तर देतील तर मग ते कैसर कसले ? याप्रमाणे हे पत्राचे उत्तर देत नसल्यामुळे पत्रांची उत्तरे लिहिण्याचे काम, त्यांच्याबरोबर असलेले मंत्री करितात. ते पत्र लिहून, महाराजांचा मुक्काम कोठे आहे; कोठे जाणार; शिकार किती मिळाली वगैरे मजकूर कैसरीनबाईंना कळवितात. त्यांच्या खाली त्यांचीच सही असते. कैसर बाहेर असतांना त्यांचा कैसरीन-बाईंशी जो काय पत्रव्यवहार व्हावयाचा तो सर्व मंत्र्यांच्या मार्फत व्हावयाचा. आपले स्वतःचे पत्र न गेले तर आपल्या पत्निला किती दुःख होत असेल याची त्यांना किंचित्सुद्धा काळजी वाटत नाही.

कैसरप्रमाणेच कैसरीनबाईंनाही वाटते की, मला खुद्द परमेश्वरानेच या उच्च पदावर बसविले आहे आणि तेवढ्याचकरिता कोणही दुसरी स्त्री कोणत्याच बाबतीत माझ्याशी प्रतिस्पर्धा करून मला जिंकू शकणार नाही. तरी पण एखादी स्त्री कांही बाबतीत वरचढ आहे असे त्यांना दिसून येतांच त्यांचा जीव फार तळमळतो. वास्तविक पहातां यांच्यांत कोमलपणा जरा कमी आहे. यांचे शरीर सुदृढ आहे व स्त्रियांच्या अंगी असणारे सर्वसाधारण मार्दक

कैसरचें मनश्चित्र !

यांच्यांत नांवाचेंच आहे. प्रतिवर्षीं नाच होण्याचे वेळेस याही एक-दोन वेळां नाचतात. एक वेळ १८९३ मध्ये यांना नाचावयाचें होते. यांनीं पहिल्यापासूनच हुकूम दिला होता कीं, नाच होण्याच्या जागेच्या आजूबाजूस कोणीही बाहेरचा मनुष्य राहतां कामा नये व त्या जागेच्या चारी बाजूंनीं पडदे लावले पाहिजेत. पडदे लावल्यानें हवा बंद होऊन नाचकाम करण्याची जागा अडचणीची होईल असें समजल्यावर त्यांनीं सांगितलें कीं, तसें असेल तर पडदे सबंध न लावतां अर्धवट वरच्या बाजूनें हवा येण्यास जागा सोडावी व सर्व मनुष्यांस तेथून घालवून द्यावें. त्याप्रमाणें सर्व व्यवस्था करण्यांत आली. यांच्या अगोदरच्या कैसरीनच्या नाचाच्या वेळीं पडद्याविषयीं इतका कडक बंदोबस्त कधींच होत नसल्यामुळे यांच्या या विशेष बंदोबस्तामुळे राजवाड्यांतल्या दासींना फार आश्चर्य वाटलें ! पण कैसरीनबाईंना नाचतांना पाहून त्यांचें कोडें उलगडलें. कारण त्यांना उत्तम नाचतां येत नसल्यामुळे प्रेक्षक लोक आपल्या नाचाला हंसतील या भीतिनें त्यांनीं ही तजवीज केली असावी. शरीरांत कोमलपणा असल्याशिवाय नाचकाम चांगलें होत नाहीं. यामुळे महाराणीला आपल्या साधारण नाचकामापरच संतुष्ट रहावें लागतें !

यांचा एक आवडता पोषाक आहे. तो घातला असतां यांच्या गळ्याखालचा कांहीं भाग थोडा उघडा रहातो. त्या पोषाकांत त्या

कैसरीन आणि कैसर.

असतां जर त्यांच्याकडे कोणी चुकून पाहिलें तर कैसर त्यास देहान्त शिक्षा फर्मावितात ! त्यांना शिकारी पोषाकाची पण बरीच आवड आहे. त्या पोषाकांस आपण फार सुंदर दिसतो हें त्यांना ठाऊक आहे. म्हणून त्यांना तो पोषाक करून घोड्यावर बसून रपेट करण्यास जाणें आवडतें. प्रचलित बहिवाट पाळण्यासाठी व आपल्या साहसाचे प्रदर्शन करण्यासाठी या साधारणपणें घोड्यावरच बसून फिरावयास जात असतात. शारीरिकदृष्ट्या पाहतां यांना तसल्या पोषाकांत पाहिलें तर यांचे सौंदर्य कांहींसें खुलतें. जो घोडा उत्तम रीतीनें शिकविलेला व तरुण उमरीचा असेल त्यावरच या बसतात. घोड्यावर बसतेवेळेस त्या घोड्यास एखाद्या चबुतऱ्याशी उभा करून मग त्यावर उडी मारून बसतात. एकदां अशाच झोकांत त्या उडी मारून बसत असतां घोडा जाग्यावरून हलल्यामुळें या खालीं पडल्या. तें पाहून यांच्या बरोबर असलेल्या युवतींत बराच हंशा पिकला.

या घरांत बहुधा काळ्या रंगाचे कपडे वापरतात व डोकीस रेशमी इंग्रजी टोपी घालितात. या पोषाकानें त्यांचें सौंदर्य बरेंच कमी खुलतें. या कधीं कधीं आपल्या साध्या पोषाकांत पायींच फिरावयास निघतात; व बरोबर एकादुसरी दासी असते. एकदां अशाच रितीनें या फिरावयास निघाल्या होत्या, इतक्यांत राजवाड्याच्या बाजूस जात असलेल्या पोस्टमनास पाहून त्यांस हाक

कैसरचें मनश्रित्र !

मारून या म्हणाल्याः—“ महाराजांचें एखादें पत्र आहे काय ? ”
त्याजवर पोष्टमन म्हणाला, ‘ काय, तुम्ही ही मला वेढ लावण्याच्या
वेतांत आहां वाटतें; पण मी तसा कच्चा नाहीं. नी अशानें
मुळींच फसरणार नाहीं. कैसरचें पत्र मी तुम्हांला देऊं ? वा ! हे
तुमचे मळकट खीसे त्या पत्राला मळकट करतील. जा, आपण
आपल्या कामाला चला ! ’ यावर कैसरीन म्हणाल्याः—‘ नाहीं,
नाहीं. तुम्ही मला त्यांचें पत्र द्या. माझे पति याबद्दल तुम्हांला
कांहीं सुद्धां म्हणणार नाहींत. ’ पोस्टमन म्हणालाः—‘ बाहवा ! आपले
पति ! तुम्ही तर त्यांचे पाय धुण्याच्यासुद्धां योग्यतेच्या नाहींत !
संभाळून बोला. नाहीं तर तुम्हांबद्दल त्यांजकडे जाऊन सांगून
तुम्हांला तुरुंगांत पाठवीन. समजला ? ’

यावेळेस एका परिचारिकेनें पुढें होऊन त्या पोस्टमनास
यांची ओळख करून दिली. या स्वतः कैसरीन आहेत असें समजल्या-
वर तो विचारा घाबरून गेला व यांच्या पायांवर लोटांगण घेऊन
क्षमा मागूं लागला. त्यांनीं त्याला अभय देऊन उठविलें व कांहीं
इनामही देवविले.

६ कैसर आणि राजकुमार.

जरी कैसरचे स्वास्थ्य जन्मापासूनच सामान्य आहे तरी ते आपले शरीरस्वास्थ्य चांगले रहाण्यासाठी अहर्निश प्रयत्न करीत असतात. याशिवाय यांचा असाधारण सैनिक जीवनक्रम ही यांना त्या प्रयत्नांत बरीच मदत करीते. इकडे कैसरीनबाईंची शरीरसंपत्ति स्वभावतःच सुदृढ व बलवान आहे. अशा स्थितीत या दोघांपासून सुसंपन्न संतति उत्पन्न व्हावी हे स्वाभाविक आहे. आपल्या मुलांबाळांना पाहतां हे राजदंपत्य आपणा स्वतःस मोठे भाग्यवान समजते. एकंदरीत यांना सहा मुलगे व एक मुलगी आहे. त्यांचीं नांवे व जन्मसमय येणेप्रमाणेः--

१ युवराज विलियम.—ता. ६ मे सन १८८२.

२ राजकुमार इटेल फ्रेडरिक.—ता. ७ जुलै १८८३.

३ राजकुमार एडेलबर्ट.—ता. १४ जुलै १८८४.

४ राजकुमार ऑगस्ट विलियम.—ता. २८ जानेवारी १८८७

५ राजकुमार आस्कर.—ता. २७ जुलै १८८८.

६ राजकुमार जिआकिग.—ता. १७ दिसेंबर १८९०

७ राजकुमारी विक्टोरिया लुई.—ता. १३ सप्टेंबर १८९२.

यांपैकी फक्त नं. ३ चे राजकुमार एडेलबर्ट चालू युरोपीय महायुद्धांत कामास आले बाकी सर्व हयात आहेत.

कैसरचे मनश्चित्र !

राजकुमार लहान असतांना कैसरचे एकमेकांचे त्यांजवर कमीच प्रेम असतें. कधी कधी महिना महिनासुद्धां यांचे दर्शन होत नाहीं. आपल्या मुलांचे पालनपोषण व शिक्षणसंबंधी काय व्यवस्था आहे याची त्यांना मुळीच पर्वा नसते. या सर्व गोष्टींचा बोजा फक्त कैसरीन बाईंवर असतो व त्यांना आपल्या लेकरांची सर्व प्रकारची तरतुद पहावी लागते. घरांत, बाहेर, रात्री दिवसा, जागेंपणी झोपेंत; केव्हांच कैसर आपल्या मुलाबाळांत मिळत मिसळत नाहींत. त्यांची त्या मुलांस मोठी कृपा म्हणजे हे त्यांच्या दयांजवळ व दासींजवळ त्यांच्या बाबतींत कांहीं तपास करितात तेवढीच. येवढ्यानेच त्यांना आपलें कर्तव्य आपण केलें असे वाटून ते आपल्या नित्य व्यसनांत गर्क होतात.

सामान्यतः मुलांना कौटुंबिक सुखाचें मूळकारण न समजतां हे त्यांना वंश चालविणारे तेवढेच समजतात. या कारणाने त्यांना जन्म दिल्यानंतर हे मनांत म्हणत असतील कीं, मी आपलें कर्तव्य केलें आतां दिवसेंदिवस त्यांचें पालनपोषण करण्याच्या खटपटींत पडण्याचें माझे काय कारण आहे ? एका दृष्टीनें यांचें हें आपल्या मुलाबाळांपासून अलग रहाणेंच त्या मुलांच्या फायद्याचें आहे. कारण अशा स्थितींत कैसरच्या ज्या वाईट आचरणाचा त्यांच्या कोमल मनावर कायमचा परिणाम घडावयाचा ! कैसरीनबाईंच्या आचरणाचा प्रभावच राजकुमारांवर होणें इष्ट आहे. ते सर्व त्यांच्याच शिक्षेखाली लहानाचे मोठे होत आहेत.

कैसर काणि राजकुमार .

इतर दुसऱ्या शिक्षणापेक्षां राजकुमारांना सैन्यविषयक शिक्षण अधिक देण्यांत येतें. लहानपणासून अशी तजवीज करण्यांत आलेली असते कीं, प्रत्येक बाबतींत खेळतांना अगर शिकतांना त्यांचें लक्ष्य विशेषें करून मर्दुमकीच्याच बाजूस राहिल अशा तऱ्हेनें त्यांना शिकवायाचें. त्यांचा बहुतेक वेळ सैन्यविषयक निरीक्षण, शिक्षण व संगति यांत घालविला जातो. त्यांना शिकविण्यासाठीं शिक्षक नेमतांना त्यांना आरमारी शिक्षण मिळालें आहे कीं नाहीं याची चौकशी करण्यांत येते. सर्व प्रकारें सैनिक वातावरणांत वाढल्यानें हे राजकुमार विशेषतः सैनिकच बनतात. साहित्य आणि संगीत, तसेंच दुसऱ्या कित्येक अवश्यक विद्येंत व कलांत यांना निष्णात करणें त्यासंबंधी खटपट करणें ह्या अवश्यक गोष्टींची बरीच कमी पर्वा बाळगली जाते.

यांच्या शिक्षणांत दुसरा असा एक दोष आहे कीं, त्यांना लहानपणापासून रुपये अगर पैशांच्या बाबतींत कांहीं सुद्धां शिक्षण दिलें जात नाहीं. यामुळें द्रव्याचा उपयोग कसा करावा याविषयी त्यांना मुळींच ज्ञान नसतें. जोंपर्यंत मुलाच्या हातांत पैसे देऊन त्यापासून कोणतेकोणते उपयोग आहेत, त्याचा सदुपयोग कसा करावा हे त्यांना स्वतःच्या अनुभवानें शिकविलें जात नाहीं, जोंपर्यंत मुलांना द्रव्याचा सदुपयोग व दुरुपयोग कसा करणार, आणि पुढें मोठें झाल्यावर त्यांच्या हातांत एकादम संपत्ति पडली म्हणजे

कैसरचें मनश्चित्र !

ते तिचा मन मानेल तसा उपयोग करितात; आणि लवकरच खंक्र बनून जातात. या गोष्टीकडे कैसरचें बरेंच दुर्लक्ष्य आहे. त्यांची अशी समजूत आहे कीं, मुलांना खाजगी खर्चासाठी रुपये देण्याची लहानपणापासून संवय लावली म्हणजे मोठेपणीं ते उधळें बनतात. यासाठी त्यांच्या हातीं पैसा देऊं नये; पण ही त्यांची मोठी चूक आहे. कारण मुलांना रुपयांपासून अलग ठेविल्याने त्यांना त्यांचा सद्व्यय कसा करावा हे मुळींच समजत नाहीं. कैसर जेव्हां लहानपणीं शिकत होते तेव्हां त्यांच्या हातीं मुळींच पैसे येत नसत. जो कांहीं खर्च यांना लागत असे तो सर्व त्यांच्यावर नेमलेल्या सेवकाकडून होत असे. कधीं कधीं कारणापुरते पैसे यांना देण्यांत येत असत. पण त्याचा पै न पै खर्चाचा हिशोब यांजपासून घेतला जात असे. या दूषित शिक्षणाचा परिणाम असा झाला कीं, यांना कधीं १०-२० रुपयांचा खर्च करावा लागला तर यांना वाईट वाटतें तर कधीं कधीं कोट्यवधि रुपयांचा हे क्षणांत फडशा उडवून टाकतात ! पण त्यासंबंधीं त्यांच्या चेहऱ्यावर किंचित देखील चिंता दृष्टोत्पत्तीस येत नाहीं.

मोठमोठ्या सम्राटांना द्रव्याच्या उपयोगाविषयीं अनभिज्ञ राहणें मोठें आपत्तीचें कारण होय. लहानपणीं स्वतंत्रतेनें खर्च करण्यासाठीं १० रुपयेसुद्धां हातीं न येणाऱ्याच्या हातीं, सम्राट होतांच कोडो रुपये येतांच त्या संपत्तीचें महत्त्व त्यांना कळत नसल्यामुळे ते वाटेल तशी उधळपट्टी चालवितात. द्रव्याच्या सहाय्यानें आपले

कैसर आणि राजकुमार.

देशहित कसे साधतां येईल हा विचारच त्यांना नसतो. याचा परिणाम असा होतो की, यांच्या देखरेखीखाली किंवा हुकमाने लाखों रुपये निरर्थक कामांत खर्च होतात तर कधी कधी उपयोगी कामांत द्रव्य खर्च करण्याचे त्यांच्या अगदी जीवावर येते !!

या सर्व गोष्टींकडे दुर्लक्ष्य करून कैसर आपल्या मनाप्रमाणे राजकुमाराला शिक्षण देतात. या राजकुमारांना दर आठवड्यास कांहीं रुपये दिले जातात; पण त्यांचा पैसपैचा हिशोब त्यांच्याकडून घेण्यांत येतो. जर राजकुमार स्वतः त्या रुपयांचा खर्च करून त्याबद्दल हिशोब ठेवते तर कांहीं ठीक होते; पण हा खर्च व त्याचा हिशोब ठेवण्याचे काम त्या राजकुमारांच्या बरोबर असणाऱ्या नौकराने करावयाचे असते. त्यामुळे राजकुमारांचे द्रव्य खर्च करण्यासंबंधीचे अज्ञान तसेच कायम राहिले जाते. ज्या दिवशी एखाद्या राजकुमाराला १० वर्षे पुरीं होतात त्या दिवसापासून त्या राजकुमाराला सैन्यातील कनिष्ठ दर्जाच्या—लेफ्टेनंटचा—पगार सुरू करण्यांत येतो. या पगारांतून त्यांच्या एखाद्या परिचारकाचे वेतन कापले जाते. ह्या लहानपणाच्या असाधारण कृपणतेमुळे मोठेपणांत ते उधळे बनतात व त्यामुळे भयंकर हानी होते. जरी लहानपणापासून राजकुमारांना स्वतंत्ररीत्या द्रव्याचा व्यय करून दिल्याने अनेक अनर्थ होतात तरी कैसरचे लक्ष्य अद्याप त्या गोष्टींकडे मुळीच गेलेले नाही.

कैसरचे मनाश्वत्र !

जेव्हां कोणी राजकुमार १० वर्षांचे झाल्यामुळे त्यांस सैन्यांत दाखल करण्यांत येते त्या दिवशीं कैसरचे आनंदास पारवार नसतो. खरा पुत्रजन्म त्या दिवशीं झाला असें ते समजतात. यांच्या दृष्टीनें मनुष्यानें सैनिक बनणे हें त्यांचें अति श्रेष्ठ ध्येय होय. या कारणाने त्यांनीं आपल्या सर्व राजकुमारांना आपणाप्रमाणेंच सैनिक बनविलें आहे. मुलगा लहान असतांना ते त्याजवर वेताचेंच प्रेम करितात; पण तो सैन्यांत सामील झाला कीं, त्याजवर यांचें प्रेम अधिक जडते. मग तेव्हांपासून ते आपलें पितृकर्तव्य करावयास लागतात, आणि त्याची उन्नति होण्यासाठीं नेहमीं दक्षता बाळगितात. अशा स्थितींत राजकुमाराच्या उत्कर्षाने त्यांना अपरिमित आनंद होतो आणि उलटपक्षीं अतोनात दुःख होते. आपल्या राजकुमाराला उत्तम सैनिक बनविण्याकरितां जरूर त्या सर्व गोष्टी अवश्य करितात यांत संशय नाही.

हे आपल्या मुलांची मिथ्या प्रशंसाकरून त्यांना उत्साह देण्याचा प्रयत्न करितात, पण ही त्यांची चूक आहे. मिथ्या प्रशंसा करण्याचा परिणाम नेहमीं वाईटच होतो. अनुभाविक मनुष्य देखील या जाळ्यांत सापडून बिघडून जातात; मग त्या लहान वयाच्या राजकुमारांची काय कथा ? आम्हांला असे वाटते कीं, खऱ्या गुणाची प्रशंसा करणे अगदीं जरूर आहे व त्यायोगें लहान बालक, युवक अगर मनुष्य याना उत्साह वाटणे साहजिक आहे.

त्याचप्रमाणे हे ही खरे आहे की, मिथ्या प्रशंसा बुद्धिनाशक व साहसविनाशक आहे. राजकुमार सैन्यांत दाखल झाल्यापासून हे त्यांच्या समक्ष आणि त्यांच्याशी अशा रीतीने भाषण करित असतात की, त्यायोगे त्यांच्या मनांत असे वाटते की, आपण आतांपासून एक मोठे पराक्रमी वीर बनलो आहो आणि आतां पुढे आपणास रणकुशल होण्यासाठी अधिक मेहनत करण्याचे कांहीं कारण नाही. वास्तविक गुणाच्या प्रसंसेने मनावर असा परिणाम होतो की, आपण पराक्रमी व वीर आहोत; परंतु भविष्यत्काली उन्नति प्राप्त होण्याकरितां आपण आतांपासूनच परिश्रम करणे जरूर आहे. या दोन प्रशंसापैकी एक मनुष्याचा उत्साह वाढविते, स्वभाव सुधारते, चरित्र उज्वल करिते व त्याची उन्नति करते; तर दुसरी आळस वाढविते, दुर्गुणी बनविते, दुर्वर्तनी करते व त्याला अधोगतिला नेऊन पोहचविते.

ता. २४ जून १९१४ रोजी राजकुमार ऐडलवर्ट आरमारखात्यांत शिरले तेव्हां कैसरनी बोलून दाखविले की, 'आज राजकुमार ऐडलवर्ट तुम्हांमध्ये येऊन मिळाले आहे; तेव्हां हा दिवस जर्मनीच्या इतिहासांत विशेष महत्वाचा गणला जाईल.' अशा प्रकारच्या भाषणाने लहान लहान मुलांची अशी समजूत होते की, आपण आतांपासूनच ऐतिहासिक पुरुष बनलो आहो. आतां मोठेपणीं अंगी पात्रता आणण्याची कांहीं अवश्यकता नाही. आपण

कैसरचें मनश्चित्र !

हळीं जसें आहां त्याच स्वरूपांत देश आणि जाति यांच्या हितार्थ झटणारे असतात. बरेच वृद्ध व अनुभवी जलसैनिकाच्या समोर केवळ १० वर्षांच्या उमरीचे राजकुमार ऐडलवर्टचें आरमारांत सामील होणें यासारख्या गोष्टीला इतकें महत्त्व देणें कितपत उचित आहे याचा सहज उलगडा होण्यासारखा आहे; तथापि याच्या तुलनेसाठीं चांगल्या रीतीनें समजण्याकरितां खालील मजकूर जरा लक्ष्यपूर्वक वाचावा:--

“ आतांपासून जें काम तुला करावें लागणार आहे तें तुला जरी हलकें व व्यर्थ आहे असें वाटत असलें तरी तुला हें लक्ष्यांत ठेविलें पाहिजे कीं, आपलें कर्तव्य बजावतांना तें लहान कीं, मोठें याचा विचार करितां कामा नये. मोठें घर तयार करण्यासाठीं—आपलें सैन्यबल उत्तम बनविण्याकरितां—प्रत्येक वीर प्रत्येक सैनिक—चांगल्या रीतीनें बसविला गेला पाहिजे—व उत्तम रीतीनें तयार झाला पाहिजे. आतां आम्ही सदर काम तुझेंवर सोंपवितों व तें तूं आपल्या वरिष्ठाच्या आज्ञेवरहुकूम बजावलें पाहिजे. ”

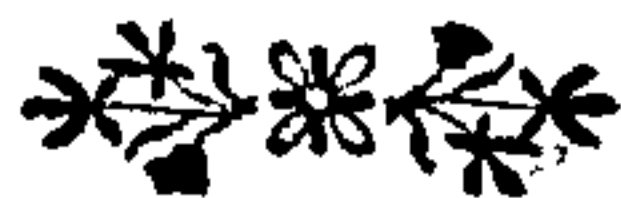
याचप्रमाणें पुढील मजकुराचेंही विचारपूर्वक वाचन करा:--

“ माझ्या बंधूनों ! आज माझा मुलगा आपल्या सैनिक शिक्षणासाठीं तुमच्या सेनेत येऊन सामील होत आहे; याचा मला मोठा अभिमान वाटतो. मी त्याच्या या भाग्याबद्दल त्याची

कैसर आणि राजकुमार.

प्रशंसा करितो. तुमचा वेश त्याला घालण्यासाठी मोठ्या अभि-
मानाने देत आहे व त्याला तुम्हांसर्वांच्या स्वाधीन करितो. ”

ज्यावेळेस हल्लीचे कैसर दुसरे विलियम आपल्या १८ व्या
वर्षी ता. ७ फेब्रुवारी १८७७ रोजी पहिल्याने सैन्यांतील एका
छोट्या हुद्यावर नेमले गेले होते त्यावेळी वरील भाषणांपैकी त्यांच्या
आजाने व दुसरे त्यांच्या बापाने केले. त्यांच्या बरोबरच हल्लीच्या
कैसरनी आपल्या १० वर्षांच्या मुलाच्या सैन्यांत प्रवेश करण्याच्या
वेळेस काढलेल्या उद्गारांशी तुलना करून पहाता, जुन्या व नव्या
कैसरच्या स्वभावामधील अंतर स्पष्टपणे दृष्टोत्पत्तीस येते. यांच्या
अगोदरचे दोघे ही महाराज यांजवर अतिशय प्रेम करित होते
पण यांच्याप्रमाणे ते मिथ्या प्रशंसा करून उत्साह देण्याने आपल्या
राजकुमाराला विध्वंसित नव्हते. जे सैन्यांत काम करता करता
बृद्ध झाले; ज्यांनी आपल्या आयुष्यांत अनेक अनुभव मिळविले;
ज्यांनी आपले शीर हातांवर घेऊन शौर्य दाखविले त्यांच्यासमोर
१० वर्षांच्या लहान मुलाच्या सेनाप्रवेशला जर्मन इतिहासांत मह-
त्वाचे स्थान देणे; आणि १८ वर्षांच्या आपल्या सुशिक्षित मुलाला
त्यावेळी कांही शेलक्या गौरवपूर्ण शब्दांनी उपदेश करणे आणि
त्या सैन्यांतील बृद्ध सैनिकांवर त्याला सोंपवून देणे यांपैकी अधिक
श्रेष्ठ कोणते ? याचा निर्णय करण्याचे काम आम्ही आमच्या सूत्र
वाचकांवरच सोंपवितो.

७ कैसरचें प्रवासव्यसन !

कैसर हे मोठ्याकष्टानें एके ठिकाणीं कांहीं दिवस रहातात. ते आपला बहुतेक काळ सारखा प्रवास करण्यांतच खर्च करतात. जर्मनीतील निरनिराळीं शहरे, राज्ये, अगर दुसरे निरनिराळें देश यांत नेहमीं ते फिरत असतात. आपल्या प्रवासांत एखाद्या गोष्टीचा उद्देश सिद्धीस जाईल किंवा नाही याची यांना विशेष काळजी नसते. कधीं कधीं तर यांचा निष्कारण प्रवास काम बिघडवून टाकतो व राज्यकारभारांत नुकसान घडवितो; तरी हे एके ठिकाणीं क्वचित्च रहातात. नेहमीं फिरत असतात.

हे ज्या दिवशीं राजधानींत येतात त्याच दिवशीं, उद्यां कोठें प्रयाण करावें याविषयीं मनांत योजना करीत असतात ! एक प्रवास पुरा होण्याच्या आधींच दुसऱ्या प्रवासाची तरतुद करण्यास सुरुवात होते. राजवाड्यांत आले कीं, पुढील प्रवासाविषयींच्या गण्यास सुरुवात झालीच. त्यांत कोणाढून कां होईना प्रवासाची सूचना बाहेर पडण्याचा अवकाश कीं, हे ताबडतोब प्रवासाची तयारी करण्यास लागतात. यांच्याबरोबरचे सेवक आणि यांचे खाजगी मंत्री सर्व प्रकारच्या गोष्टींचे पूर्ण ज्ञाते असतात ! कोणत्या देशांत कोणती राजनैतिक घटना पहाण्यासारखी आहे; आपल्या देशांत अमुक एक ठिकाणीं अमुक गोष्टीची जरूर आहे व अमक्या शहरांत अमुक

कैसरचे प्रवासव्यसन !

एक विशेष कार्य होत आहे व त्यावेळीं महाराजांना तेथे हजर असणे जरूर आहे. अशा प्रकारची एखादी अनुकूल संधि सांपडतांच त्याबद्दल ताबडतोब कैसरना कळवून प्रवासाची तयारी करण्यास ते नेहमी तयार असतात ! अशा बाबतींचा तपास ठेवण्याविषयीं सर्व नोकर लोकांना सक्त हुकूम सुटलेले असतातच ! शिवाय स्वतः कैसर ठिकठिकाणच्या बातमीपत्रांतून अशी एखादी संधि शोधतच असतात. जेव्हां असली एखादी संधि सांपडत नाही त्यावेळेस प्रवासाला कारण फक्त कैसरची इच्छा येवढेच असते व तेवढे पुरेसेही पण होते. अशा स्थितीत सर्व नोकरचाकर आज्ञेवरहुकूम प्रवासास ताबडतोब तयार रहातात.

१८९५ सालीं आस्ट्रियाचे अर्क ड्यूक आल्ब्रेश मरण पावले व त्यांच्या अंत्यविधीची तारीख २१ फेब्रुवारी ठरविण्यांत आली होती. हे गृहस्थ कैसरचे कडे वैरी होते व हे त्यांना नेहमी पाण्यांत पहात असत. या गोष्टीवरून ऑस्ट्रियांचे वृद्ध महाराज फ्रान्सीस जोसेफ यांनी कैसरला त्या अंत्यविधीसाठीं मुद्दाम बोलविले नव्हते. परंतु यांच्याने राहिले नाही. प्रवासाला योग्य सव्वे मिळून ह्यांनी आस्ट्रियाच्या प्रवासाची तयारी केली. यांच्या मनास वाटले की; यावेळीं जाण्याने एकतर प्रवास होईल, त्या देशाशीं स्नेहभाव वाढेल, मयत वैच्याच्या अंत्यविधीला हजर राहिल्याबद्दल माझी वाहवा होईल व काहींना कांहीं तरी राज्यविषयक लाभ होईल. पण तेथे

कैसरचे मनाश्वित्र !

गेल्यावर सर्वच रंग बदलला. हे आपल्या शत्रूचा सन्मान करण्यास गेले पण तेथील लोकांना तो दुःसह अपमान वाटला. हे गेले होते राजाचा परामर्श घेण्यासाठी पण फ्रान्सिस जोसेफ यांच्याशी बोलले देखील नाहीत. हे प्रवासाचा आनंद भोगण्यासाठी गेले पण यांना तेथे दुःखच भोगावे लागले. आस्ट्रियाचे महाराज व तेथील लोकां-
वर नाखूष होऊन हे तेथे असलेल्या आपल्या वकिलाच्या घरी उतरले. आपला अंदाज पार चुकून भलताच प्रसंग घडला हे पाहून नाच, तमाशे वगैरे खेळ करून आपला वेळ व त्याचरोबरच आपले दुःख घालवून ते मुकाट्याने जर्मनीस परत आले. अशा प्रकारे एखादे वेळेस यांचा प्रवास यांना उपहासास्पद होतो.

दुसऱ्या देशांतल्या लोकांनी कैसरना बोलावणे न बोलावणे हे त्यांच्या मजीवर अवलंबून आहे, त्यांत कैसरचे कांही चालत नाही. पण जर्मनीतल्या लोकांविषयी बोलण्याची सोयच नाही. तेथे हे कैसर आहेत व म्हणून तेथील रहिवाशी व सैनिक यांना कोणत्या तरी निमित्ताने आपल्या घरी बोलावितात. जर त्यांनी होऊन यांना बोलाविले नाही तर यांच्या मंड्यांच्या सांगण्यावरून त्यांना कैसरना आपल्या येथे बोलावणे भाग पडते. ते आपल्या नांवासाठी भरतात व कैसरना बोलावीत असतात. सार्वजनिक, नागरीक व जातीविषयक सभा या भानगडीत हे क्वचितच पडतात. यांना निष्कारण बोलावून हजारों रुपये खर्ची घालण्याचे काम अलीकडे बरेच लोक हात राखून करितात.

वरील प्रकारांनीसुद्धां कैसरना जेव्हां यथेच्छ प्रवास करावयास मिळत नाही, तेव्हां एक दोन दिवस राजवाड्यांत राहण्याने हे अगदीं कंटाळून जातात; व बसल्या बसल्या नवीन कारणे उत्पन्न करित असतात. या सर्वांचा एकच हा उद्देश असतो की, कोणीकडून तरी नेहमीं प्रवास करण्यास मिळावा. दुसरीं कारणे शोधण्यांत यांची निराशा झाली झणजे मग हे आपल्याच देशांतल्या एका सेनेला नवी पताक देण्यासाठी; दुसरतिल्या कांहीं सैनिकांना पदके वांटण्यासाठी; तिसरीचे विशेष निरीक्षण करण्यासाठी; चौथीत राजकीय भोजन देण्यासाठी जाण्याचा बहाणा करून आपली प्रवासाची हौस भागवितात. कोठे एखाद्या नव्या इमारतीचा पाया बसविणे आहे; कोठे एखादी नवी इमारती उघडण्याचा समारंभ आहे; कोठे एखादी मूर्ति स्थापन व्हावयाची आहे; अथवा एखादे स्मारक उभारवयाचे आहे अगर सामाजिक, सार्वजनिक समारंभ आहे अशा सर्व प्रसंगी आपणाला निमंत्रित करवून घेतात. निमंत्रण देण्यांत कोणी चूक केली तरी हे कधी कधी “तूं मान न मान, में तेरा मेहमान” या न्यायाने तेथे जातातच. कोणीकडून तरी प्रवास करण्यास कारण उत्पन्न करितात किंवा करवितात. यांना प्रवासास जाण्यास मिळाले नाही तर यांच्या चित्ताला शांतता वाटत नाही. आस्ट्रिया, इटली व स्वतः जर्मनी देश यांच्या या प्रवासाला अगदीं कंटाळून गेले आहेत. यांना पहातांच त्यांच्या तोंडून ‘पहा ! प्रश्याचे सैन्य आले ! !’ असे उद्गार सहज निघतात.

कैसरचे मनश्चित्र !

कैसर आपले वर्ष कोणत्या प्रकारे घालवितात हे दाखविण्यासाठी त्या दिवसांचा तपशील आम्ही खाली देत आहोत:--

	दिवस.
१ शिकारसंबंधी; समुद्रावरील व साधारण सफरी.	१५६
२ राजवाड्यांमध्ये राहून सर्व वेळ भोजन, नाचरंग, संगीत, नाटक, दुसऱ्यांचे स्वागत वगैरे व गव्यागोष्टी करणे.	८९
३ राजवाड्याच्या आसपास किरकोळ शिकार, नांवा चालविणे वगैरे.	७७
४ सेनेचे निरीक्षण करण्याप्रित्यर्थ सफरी. ...	२७
५ राज्यकारभारसंबंधी सफरी.	१६
	एकंदर ३६५

हा साधारणपणे एक वर्षाचा तपशील दिला आहे. याशिवाय कैसर आपल्या इच्छेनुसार कमीज्यास्त दिवसांचा फरक करितात. ज्या संबंध वर्षात यांना प्रवासाला जाण्यास मिळाले नाही ते वर्ष यांच्या मते व्यर्थ गेले ! पण त्याचा वचपा ते पुढल्या वर्षी भर-पूर काढतात.

हा झाला एक वर्षांच्या दिवसाचा हिशोब; पण यांनी आगस्ट १८८८ पासून मे १८९० पावेतो एक वर्ष दहा महिन्यांत किती

कैसरचें प्रवासव्यसन !

प्रवास केला याची यादी पहा ! या अवधीत त्यांनीं खाली लिहिलेल्या ३६ ठिकाणीं प्रवास केलाः—

१ स्टाकहोम.	१३ ओल्डेनबर्ग.	२५ मंस्टर
२ कोपेनहेगन.	१४ विलियम्स हैफेन.	२६ मिंडेन.
३ फ्रँकफर्ट.	१५ इवेट.	२७ हैजोवरा.
४ स्टटगर्ट.	१६ ब्रीमर.	२८ श्वेरिन.
५ म्युनिच.	१७ ब्रजविक.	२९ एथेन्स.
६ वायना.	१८ ड्रेस्डेन.	३० डेसाओ.
७ रीम.	१९ ऑस्वर्न.	३१ डैर्मस्टाड.
८ हम्बर्ग.	२० सैडाउन बे.	३२ कोनिग्जबर्ग.
९ लिपजिग.	२१ आल्डवशाट.	३३ वर्म्स.
१० ब्रेस्ला.	२२ कार्ल्सरूह.	३४ ब्रेमेन.
११ स्टेटिन.	२३ स्ट्रास्बर्ग.	३५ फ्रँकफर्ट ऑन दी मेन.
१२ बकबर्ग.	२४ मेज.	३६ ऑस्टेनबर्ग.

ही लांघलचक यादी पाहून मनांत येतें कीं; यांच्या प्रवासाला कांहीं सीमा नाही. एक तर इतक्या स्थळांची यादी कोणाही मनुष्याला आश्चर्यचकित करून सोडणारी आहे; पण त्याच्याहून अधिक आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे तेवढ्या अवधीत कैसर वरील यादीपैकी कित्येक ठिकाणीं दोन दोन तीन तीन वेळां गेले.

कैसरचें मनश्चित्र !

आहेत ! ! ज्याला हिंडतच रहावयाचें त्याला ही ३६ च ठिकाणें काय पुरणार ? याच्याहून दुप्पट जरी यादी लांबली असती तरी कैसरना ती अपुरीच पडली असती. अशा रीतीनें एकसारखें फिरत राहण्याचें व्यसन जडल्यामुळें कैसरना एके ठिकाणीं स्वस्थ पडून राहणें जीवावर येतें. जमिनीमागून समुद्र, समुद्रामागून पहाड व पहाडांनंतर पुनः जमीन असे एकसारखें भ्रमण चालूं असतें ! कधीं कधीं यांना बाहेर जाण्यास वास्तविक अगर काल्पनिक कारण मिळत नाहीं तेव्हां हे आपल्या राजकीय रेल्वेमध्ये जाऊन निजतात. ५ मिनिटांनीं दुसऱ्या स्टेशनवर गाडी उभी करण्यांत येतें. नंतर मध्यरात्रीं अथवा पहाटे जेव्हां यांची झोंप पुरी होऊन यांना प्रसन्नता वाटते तेव्हां यांना पुनः ती गाडी परत राजधानींत आणून सोडते. यावरून यांचें प्रवासाचें व्यसन केवढें जबर आहे याची कल्पना सहज होते.

एके ठिकाणीं राहण्याबद्दल यांची अस्थिरता कधीं कधीं यांचा विचारांत सुद्धां चंचलता उत्पन्न करते. एक तासाच्या अगोदर हे एका ठिकाणीं जाण्याचा निश्चय करितात तर विचाराच्या दुसऱ्या तरंगाबरोबरच तें ठिकाण बदलतें. १८९५ आणि १८९६ सालांत ही गोष्ट बरेच वेळां वडून आली. एकदां यांनीं हुकूम दिला कीं, मी आपल्या सर्व लोकांसह "बेरिश हारोन" मध्ये टिफीन खाईन. त्याप्रमाणें ताबडतोब कित्येक गाड्यांतून तंबू, राहुट्या,

मेजे, खुर्च्या, चिनीची व कांचेची भांडी वगैरे जिन्नस घेऊन नोकर तिकडे रवाना झाले. बरेचसे दास आणि दासी तिकडे जाण्यास निघाल्या आणि मोठ्या मुष्किलीने ते सर्व लोक तेथे जाऊन पोहचले. इतक्यांत मागून दुसरा हुकूम येऊन थडकला की, तुम्ही सर्व लोक तेथून पांच कोसावर असलेल्या दुसऱ्या एका ठिकाणी जावे. कारण महाराज तेथे फराळासाठी येणार आहेत ! मग काय ? हे लोक सर्व सामनासह पुनः तेथून पुढे निघाले. त्या दिवशी चिनीची व कांचेची भांडी किती फुटली असतील व केवढे नुकसान झाले असेल ते त्यांचे त्यांनाच माहीत. कितीएक बोडे लंगडे झाले. त्या वर्षी यांच्या विचाराची चलविचल इतकी चमत्कारिकपणाने होत असे की, यांचे सामान एका मुक्कामावर चालले असता ते तेथेच पोहोचेल की नाही. याविषयी लोक अपसांत पैज लावीत असत ! आणि त्याप्रमाणे कधी कधी होई. एखादे वेळेस सांगितल्या ठिकाणी सामान जाऊन पोहचण्याच्या अगोदरच वाटेत त्यांना दुसऱ्या ठिकाणी जाण्याचा हुकूम होई.

कैसर प्रवासास निघाले ह्मणजे त्यांच्या बरोबर बहुधा ५० पासून १०० पावेतो मनुष्य असतात. कैसरचे खास नोकर, सैनिक व न्याय मंत्री, प्रधानमंडळीतील एक दोन सभासद, राजवैद्य, स्पेशल नोकर, कपडे ठेवणारे व अंगावर घालणारे, चांदीची भांडी संभाळणारे नोकर, दारु ठेवणारा, बोड्यांची शुश्रूषा करणार, किती-

कैसरचे मनाश्वित्र !

एक शिकारी कोचवान, नाव्ही, परिट, स्वैपांकी व इतर लोक सर्व मिळून ६० पासून ७० माणसे असतात. महाराजांच्या नेहमीं फिरण्याच्या संवयीमुळे हे लोक सर्व चिजवस्त बांधून अगदीं तयार असतात. हुकूम झाल्याबरोबर एक तासाच्या आंत हे निघण्यास तयार होतात. कैसरचा हुकूम ताबडतोब, अमलांत आणण्यांत यांना कांहीं सुद्धां काळजी करीत बसावे लागत नाहीं. हुकूम मिळतांच हे सर्व लोक झटकन तयार होऊन आपले व कैसरचे सर्व सामान बांधून स्टेशनवर पाठवून देतात.

कैसरना आगगाडीच्या वेळेसंबंधीं बिलकूल काळजी वाटत नाहीं. कारण यांची स्पेशल ट्रेन सजोदित तयार असते. यांची लहर लागतांच ती चालू करण्यांत येते. जर्मनीतील बहुतेक रेल्वे सरकारी आहे तरी यांना व यांच्या बरोबरच्या नौकरांना इतर सर्व सामान्य लोकांप्रमाणेंच भाडे द्यावे लागते. या राजकीय आगगाडींत कैसरना पूर्ण सुख मिळावे म्हणून सर्व प्रकारच्या सोयी उत्तम तऱ्हेने केलेल्या असतात. त्यांत निजण्याची व भेटण्याची जागा; स्नान व भोजन करण्याची जागा, स्वैपाक करण्याची व भांडीं घांसण्याची जागा मोठ्या व्यवस्थितपणें वेगवेगळ्या केलेल्या असतात. फक्त त्यांत सेवकांना बसण्याची मात्र स्वतंत्र जागा ठेवलेली नसते. त्यांना विचार्यांना भरपूर काम करावे लागते; पण विसाव्यासाठीं मात्र त्यांना गाडींत जागा नाहीं ! ! तेवढी असती तर त्यांना

कैसरचें प्रवासव्यसन !

आनंद वाटता. महाराजाच्या बरोबर प्रवासास जाणें म्हणजे आपलें दुःख वाढविण्यासाठीच जावयाचें असें त्यांना वाटतें. स्वतः कैसरच्यासाठी तयार केलेली आगगाडी म्हणजे एक लहानसा हिंडता फिरता राजवाडाच आहे !

ही गाडी बहुधा रात्री १० वाजतां स्टेशनवरून निघते आणि फार धिमे धिमे चालते. कारण ज्यास्त वेगानें चालल्यास कैसरच्या झोपेंत व्यत्यय येतो ! रेल्वे कंपनीचें वाटेल तेवढें नुकसान झालें तरी त्याची पर्वा नाही; परंतु महाराजांच्या सुखांत किंचित्-सुद्धां न्यून पडतां काग नये. हे साधारणतः गाडींत बसतांच झोप घेण्यास सुरुवात करितात, लांबचा प्रवास असल्यास बिचाऱ्या नौकरांना कांहीं विश्रांति तरी मिळण्याचा संभव असतो; परंतु हे जेव्हा आपल्या विचित्र स्वभावानुरूप गाडींत बसून नजीकच्याच स्टेशनवर रात्र घालविण्याचा इरादा करितात तेव्हां बिचाऱ्या नौकरांचे कोण हाल होतात ! बर्लिन स्टेशनचे सुमारे १०० नौकर यांना सुखनिद्रा मिळावी म्हणून झटक असतात. हे तेथून ३-४ कोसांवर असलेल्या 'वाइल्ड पार्क' स्टेशनपर्यंत जातात. तेथवर जाण्यास केवळ पांचच मिनिटे लागतात. त्या स्टेशनावरील सर्व नौकर आणि त्या स्टेशनवर येणाऱ्या सर्व गाड्यांची मोठी दुर्दशा उडते. जोंपर्यंत कैसरची खास ट्रेन तेथील प्लॅटफॉर्मवर उभी आहे तोंपावेतो तेथे येणाऱ्या सर्व मालगाड्या अलग असलेल्या मालकोठ्यावर गुपचूप निघून जातात.

कैसरचे मनाश्वित्र !

तसेच पॅसेंजर गाड्यांचा वेग लांबवर आहेत तोंच अगदी मंई करण्यांत येतो. तसेच कोणत्याही नेकरानें योग्य कारणावांचून सिटी अगर घंटा वाजवितां कामा नये. सर्व गाड्या गुपचूप येतात व तशाच गुपचूप रीतीने निघून जातात. हे सर्व महाराजांची झोंप मोडूं नये म्हणून ! आणि याच कारणास्तव त्या स्टेशनवरील नौकर लोकांची संख्या दुप्पट ठेवण्यांत आली आहे.

कैसर सकाळीं गाडींत जागे झाले म्हणजे शौचादिविर्वा उरकून एक कप चहा घेतात; नंतर स्नान करून सकाळचे जेवण जेवतात. राजवाड्यांतल्या जेवणापेक्षां येथील जेवणाचा वेत फारच चांगला असतो. यांचा दौरा दूरवरचा असला तर दुसऱ्यांची झोंप-मोड होत नाही. पण कधी कधी अर्ध्या रात्री किंवा पहाटे ४ वाजतांच दुसऱ्या ठिकाणी उतरून परत राजधानीस येतात. अशा वेळीं नगरप्रवेश करणे म्हणजे लोकांना इतके त्रासदायक होते की; स्वारीच्या धांदलीने व कोलाहलाने सर्वांच्या झोंपा मोडल्या जातात व त्यामुळे लहान मुले रडून गोंधळ करितात; पण त्यांनीं बिचाऱ्यांनीं काय करावे ? हे पडले कैसर व ते सामान्य नागरीक मनुष्य. यामुळे त्यांचा कांहीं इलाज चालत नाही. पहा ! कशी मजा आहे ? एक बाजूस यांची झोंप मोडली जाऊं नये म्हणून दुसऱ्या आगगाड्यांचा वेगसुद्धां कमी करण्यांत येतो आणि स्टेशनवर सिटी किंवा घंटा वाजवूं देत नाहीत ! तर दुसरे बाजूस स्वतः कैसरचा अनक.

कैसरचें प्रवासव्यसन !

श्यक दौरा हजारों स्त्रिया, पुरुष व मुलें यांच्या निद्रेचा भंग करितो !! याला दैवाचा दुर्विपाक अथवा नशिवाची विडंबना यांशिवाय दुसरें काय म्हणावें ?

कैसर राजवाड्यांतून बाहेर जातात तेव्हां त्यांची निमी शोभा नाहीशी होते. सर्व प्रकारचे नाचरंग व कामकाज बंद ठेवण्यांत येतें. तसेच खर्चातही चाट मारण्यांत येतें. कैसरीन निराश होऊन आपल्या मुलांबरोबर जेवण जेवतात. पाकशाळा शांत होत असते. खोल्या शृंगारण्यासाठीं दररोज येणारी फुलें कमी होतात व कैसर असतांना जी धांवपळ असतें ती अगदीं बंद पडते. कैसरचा जाण्याचा व एकदम परत येण्याचा निश्चितपणा नसतो. जेव्हां हे एखाद्या जवळच्या ठिकाणीं जातात व तेथे कित्येक दिवस मुकाम करणार असल्याचें समजतें; तेव्हां ते कधीं कधीं सूचना न पाठवितां अचानकपणें राजवाड्यांत परत येतात. हे आले कीं, तेथे पुनः धांदल सुरू होते. हे येतात ते केवळ परत निघण्याच्या तयारीनेच आलेले असतात ! एकीकडे राजवाड्यांत पाय ठेवतात तर दुसरीकडे पुनः जाण्याच्या बाबतींत सारखे हुकूम सोडीत असतात. तार, टेलिफोन व स्वार लोक या कार्यां रात्रंदिवस गुंतलेले असतात. अशा रीतीने राजवाड्यांत एकाददुसरा दिवस राहतात न राहताच तोंच पुनः बाहेर फिरावयास जातात.

यांवरून असे दिसतें कीं; सूर्य, चंद्र, पृथ्वी आणि नक्षत्रें याप्रमाणें यांनाही सतत भ्रमण करण्यासाठींच उत्पन्न केलेले आहे !

कैसरचे मनश्चित्र !

लाखों रुपयांचा खर्च, अमर्याद कष्ट, राज्यकारभारांत गोंधळ आणि अमूल्य वेळेचा नाश सारखा होत आहे; पण हे आपले प्रवासचक्र कांहीं थांबवीत नाहीत. एंजिनावरच्या वाफेप्रमाणे यांचे मन यांना सारखे फिटावयाला लावते. कैसरच्या ह्या फिरण्याच्या व्यसनाने कंटाळून जाऊन रुसचे झार तिसरे अलेक्झांडर यांनी यांच्या बाबतीत एकदां म्हटले की; “ पाहून घ्या ! कांहीं दिवसांनी हे आपल्या राजदरबारांत आपल्या जागी अध्यक्षीचे काम करण्याकरितां आपले जोडे पाठवतील ! ! ”

ज्या अद्वितीय मानसिक

शक्तिच्या जोरावर जर्मनीचे

कैसर— आज लढत आहेत, ज्या अदृश्य शक्तीमुळे कॉमबेल इंग्लंडचा राजा झाला; ती अद्भुत शक्ति अंगी आणून आत्मोन्नति करून घेणे असल्यास वैयक्तिक आकर्षण—पर्सनल मॅग्निटिझम किं. ८८ ष्ठी. पी.ने ८१० हे पुस्तक मागवा !

प्रो. ज्ञानमित्र, शंभार पेठ, पुणे—सिटी.

८ जर्मनीतील गुप्त पत्रांचा प्रभाव !

नटवे तरुण युवकांचा संघ, सुंदर रुपवती युवतींचे केंद्र व सुसिज्जित परिस्थितीची अनुकूलता पाहून तेथे कामदेव आनंदाने नाचत असतो. त्या ठिकाणी अनेक विचित्र व सामान्य आंगि प्रकट अप्रकट प्रेमलीला होणे ही कांहीं अशक्य गोष्ट नाही. वास्तविक पाहिले तर कंदर्पांच्या दर्पाची सर्व साधारण लीला आहे. जेथे ह्या लिलांचा प्रादुर्भाव असतो तेथे प्रेमी व प्रेमिका यांच्यांत परस्परांच्या प्रेमाची अदलाबदल सुरू होते व ते प्रेम प्रतिकूल परिस्थिति प्राप्त होतांच प्रसंगी वैमनस्यांतसुद्धां रूपांतर पावते. उभयतांपैकी एखाद्याच्या मनांत दुसऱ्याविषयी संशय उत्पन्न झाला की, मग त्या लहरी मदनाच्या प्रभावाने त्या प्रेमी-प्रेमिकांच्या अनपेक्षित भेटीसुद्धां त्यांच्यांत अधिक तेढ उत्पन्न करून ती त्यांना भांडावयास उद्युक्त करिते.

जेव्हां एखादी गुप्त प्रेमलीला उघडकीस येते, तेव्हां तिच्या उजेडांत चोरट्या व छपाविलेल्या कित्येक अपरिचित गोष्टी जनतेच्या दृष्टोत्तरीस येतील याचा नेमच नसतो. अशा परिस्फुटतेने त्यांत उघडकीस आलेल्या किरकोळ गोष्टींवरूनसुद्धां रासिक समालोचक व निराश प्रेमी मोठमोठीं रहस्ये शोबून काढितात व नवीन तयार करितात ! ! अशा स्थितीत त्या प्रेमराज्यांत अनेक कलह माजतात

कसरचे मनश्चित्र !

व कोणालाही आपल्या स्थितीचे भान नाहीसे होते. एखाद्याला दुसऱ्याच्या बाबतीत जे कांहीं गुप्त रहस्य माहित असेल ते तो मनसोक्त भकत अगर लिहीत सुटतो. अशा परिस्थितीत गुप्त पत्रांचा प्रभाव अनुभवास येतो !

नवंबर १८९२ मध्ये कैसरच्या राजवाड्यांत व त्यांच्या समस्त मंडळींची अशीच स्थिति बनली होती. अनेक खऱ्या प्रेमलीला व रहस्ये यांच्या बरोबर हजारों खोट्या व अश्लील गोष्टी उघडकीस येत होत्या. हजारों गुप्त पत्रांनी आपल्या प्रादुर्भावाने तेथल्या कोमलांगी कमनीय कामिनींना भतीने थरथर कांपावयास लाविले होते. हीं पत्रे सर्व स्त्रियां व पुरुष यांच्या नांवावर येत होती. त्यांच्या खाली कोणाची सही नसे. हे गुप्त पत्र ज्यास मिळे, त्याचा स्वतःसंबंधी, पतिसंबंधी अगर पत्निसंबंधी व त्यांच्या आवडत्या माणसासंबंधी, स्नेहसंबंधी व आप्तासंबंधी आणि संबंध नसलेल्या अनेक दुसऱ्या माणसांसंबंधी त्यांत अगदीं निर्लज्जतापूर्ण अशा अश्लील गोष्टी लिहिलेल्या असत. हीं पत्रे इतकीं अश्लील मजकुराची असत की वाचणाऱ्यांचे देहभान ठिकाणीं न राहून आतां काय करूं आणि काय न करूं असे त्यांस होऊन जाई ! जगांतल्या सर्व अश्लीतेचा यांत कळस केलेला असे. सर्व कुमारिका आणि युवती या पत्रांना विषय झाल्या होत्या. त्या पत्रांत प्रेमलीलांचा आरंभ स्त्रियांकडून करविण्यांत येऊन नंतर त्यांत कोणा तरी पुरुषांचे नांव घुसडून

जर्मनीतील गुप्त पत्रांचा प्रभाव !

दिले जात असे व त्या पुरुषाच्या पुढील दुर्गतीचे वर्णन केलेले असे. या चपल लेखकांना नुसतीं पत्रेच लिहून समाधान होत नसे. त्या पत्राबरोबर अनेक प्रकारची अश्लील चित्रेही त्याबरोबरच पाठवात असत.

राजवाड्यांत राहणारे सर्व लोक, कैसर, कैसरीन, त्या दोघांच्या बैठकीतले युवक युवति, त्यांच्याकडे जाणाऱ्या घेणाऱ्या स्त्रिया आणि पुरुष, मुख्य नोकर, दासी, कैसर कैसरीन यांचे आप्तसंबंधी, ओळखीचे पुरुष, स्त्रिया, मुले कुमारिका, युवति वगैरे सर्वांचा या पत्रांनी समाचार घेतला होता. या सर्वांच्या आचरणासंबंधी चरित्रासंबंधी, या पत्रे लिहिणारांनी अशा कांहीं धृणापूर्ण, अश्लील व अनुचित गोष्टी लिहिल्या होत्या व अश्लील चित्रे काढून त्या पत्रांबरोबर पाठविली होती की, ती पत्रे वाचून चित्रे पाहून खुद्द निर्लज्जतासुद्धां लाजली असती. मग लज्जावति स्त्रिया, युवति व कुमारािकांच्या बाबतीत काय सांगावे ? त्यांना ती पत्रे म्हणजे प्रत्यक्ष यमस्वरूपी वाटत. ती आपल्या नांवावर येण्यापेक्षा मरण पुरवले असे सर्वांना वाटत असे; पण काय उपयोग ? 'कैसरचा बिलक्षणपणा' नांवाच्या प्रकरणांत नं. २५ मध्ये वाचकांनी परिचित झालेली लाषण्यमयी युवती-श्रीमती वैसेविज-दिलाही एक दिवस तसेल निर्लज्जतापूर्ण एक पत्र मिळाले. ती बिचारी ते पाहून फार लाजली व तिने त्या अति अश्लील लेखाचे तुकडे करून ते विस्तवांत टाकून दिले.

कैसरचें मनश्चित्र !

या पत्रांनीं सर्वांना त्रासवून सोडलें होतें. एकालासुद्धां त्यांनीं सोडलें नव्हतें, ज्या स्त्रिया अगर पुरुषांना हीं पत्रें मिळालीं; त्यांच्या प्रेमिका व प्रेमी यांची गुप्त रहस्ये; तसेंच अनेक दुसऱ्या मनुष्यांचीं दुश्चरित्रें त्यांत विलक्षण रीतीनें वर्णिलीं होती. त्या दिवसांत श्रीमती फ्रिज व काँज यांच्यांत या गोष्टीची मोठी चढाओढ होती कीं, पाहूं, आपणांपैकी कोणावर महाराज अधिक प्रेम करितात ! कैसरच्या प्रेमांत विघाड घालण्याविषयीं या दोघीही आपसांत भांडत होत्या. यांच्यापैकी एखादीशीं ते जरा हंसून व दुसरीशीं जरा गंभीरपणानें बोलले तर तेवढ्यावरून त्या दोघींत भांडण जुंपत असे. इकडे गुप्त पत्रांच्या लेखकांनीं कैसरचा एकीबरोबरचा दररोजचा चोरून छपून झालेला सर्व व्यवहार दुसरीला लिहून पाठविण्यास आरंभ केला. त्यामुळे त्या दोघींत भयंकर वैमनस्याची ज्वाला भडकली, एकीला अशा तऱ्हेचें पत्र जाई कीं, आज कैसरनीं दुसरीला रत्नजडीत भूषणें दिलीं व स्वतः तिच्याजवळ असे बोललें कीं; 'ते पहिलीच्या मुलाचा घर्मपिता नसून दुसरेच आणखी कोणी आहेत.' ह्या दोघींकडेही त्यांनीं अनेक अश्लील चित्रें पाठविलीं. तीं पाहून त्या युवतींना जें काय दुःख झालें असेल तें त्यांचें त्यांनाच माहीत. यापैकी एका चित्रांत श्रीमती फ्रिजचा फोटो होता व त्यांत असे दाखविलें होतें कीं; इटली देशचा राजा जुलियस सिझर (ज्याला होऊन आज दोन हजार वर्षे झालीं तो) त्यांची आर्जवें करीत आहे !!

जर्मनीतील गुप्त पत्रांचा प्रभाव !

सन १८९२ मध्ये जीं पत्र सर्व जर्मनीत वांटलीं गेलीं होतीं त्यांत सुमारे पंचमांश अशा अश्लील चिह्या होत्या. वस्तुनः त्यांची संख्या यापेक्षांही अधिक असेल; कारण शेंकडों स्त्रिया आणि पुरुष या मिळतांच लज्जित होऊन जात होते आणि या गोष्टीचा स्फोट करीत नसत. बरेच दिवसपर्यंत—नव्हे आतांपर्यंत—ह्या गुप्तपत्रांचा लेखक कोण व ते कां लिहितात याविषयीं पूर्णपणें शोध लागलेला नाही. यांच्यावरील आक्षेपांचें निरसन करण्याकरितां सर्व स्त्रिया आणि पुरुष सारखे तळमळत होते; पण यांच्यानें कांहीं झालें नाही. त्या पत्रांना आळा घालण्याकरितां नवीन निर्बंध धातले; नवीन कामगार नेमले आणि कित्येक नवीन उपाय योजण्यांत आले; परंतु सर्व गोष्टींच्या योगानें शेवटीं विशेष असा कांहींच परिणाम घडून आला नाही. त्यावेळच्या आवेशांत या नवीन अधिकाऱ्यांनीं व कैसरनीं एका दोषां निर्दोष सज्जन मनुष्यांना फांशीची शिक्षासुद्धां देण्याचा प्रयत्न केला; पण तसें न जमल्यामुळे त्यांना सोडून देणें भाग पडलें. गुप्त पत्रांचा सुळसुळाट जशाचा तसा कायम राहिला व या राजकीय नवीन अधिकाऱ्यांच्या निर्फळ प्रयत्नांना हंसून त्यावर टीका करावयाचा धडाका सुरू झाला. कोणाच्यानें कांहीं सुद्धां झालें नाही आणि या पत्रांचे अश्लील लेखक आपले अश्लील व्यापार सारखे चालू ठेवित होते. त्यांनीं एकेक स्त्री आणि पुरुष यांना चांगल्या रीतीनें झाडले आणि त्यांना ताळ्यावर आणले. या

कैसरचे मनश्चित्र !

पत्रांतील निर्लज्जतापूर्ण मजकूर वाचून अनेक कोमलांगी युवतींचे हृदय शतशः विदीर्ण झाले व त्या मनांतल्या मनांत पुष्कळ शोक करीत; परंतु केवळ अत्रुच्या भीतीने त्यांनी ह्या बदनामी करणाऱ्या पत्रांची कोणाजवळ परिस्फुटता केली नाही. यावेळी आपल्या मुलीचे व स्त्रीचे रहस्य जाणलेल्या अनेक रहिवाश्यांनी आपली राजनिष्ठा दाखविण्यासाठी कैसरच्या हाती ती पत्रे दिली आणि स्वतः आपल्या आणि त्यांच्या वाचतात जारीचा शोध केला; परंतु अनेक सज्जन गृहस्थांनी तसले अश्लील पत्र मिळाल्यावर आपली व आपल्या स्त्रियांची वेअत्रू न होण्यासाठी राजवाडा व महाराजांपासून अलग राहण्याचा निश्चय केला.

कैसरच्या प्रीतिपत्रांचे कैसरविषयक हृदयस्थ प्रेम नाहीसे करण्याकरिता व त्यांचे नीचत्व दाखविण्याकरिता महाराणी आगस्ट विकटोरियांचे बंधु मि. गन्थर महोदय यानी ह्या अश्लील पत्रांची युक्ति काढली, एक नष्ट श्रीमती फ्लारेन्स यासंबंधी माहिती पुरविण्याचे काम करीत होती व अनेक पत्रांतल्या बातम्या हीने आपल्या पदरचे तिखटमीठ लावून सांगितल्या होत्या. आपल्या बहिणीच्या—कैसरीनबाईंच्या—मदतीसाठी व तिच्यावरील कैसरचे प्रेम याग्य रीतीने पूर्ववत करण्यासाठी त्यांच्या उपरोक्त भावाने ही गुप्त योजना केली असल्याचे संभवनीय आहे; परंतु आमच्या समजुतीप्रमाणे, कित्येक दिवसांनी या चिटोऱ्यांना पाहून कित्येक रासिक व

जर्मनीतील गुप्त पत्रांचा प्रभाव !

उपद्रवापी स्त्रिया व पुरुष यांना आपापला मोबदला घेण्यासाठी तसे करणे सुरू केले ! ! आणि यामुळे त्या पत्रांचा इतका फैलाव झाला व त्यांची भरभराट झाली. यापैकी कांहीं पत्रे खरोखर हितासाठी लिहिली असतील; परंतु विशेषतः निराश व निरादृत प्रेमीजनांनी आपापल्या मियेचे मन पुनः आपणाकडे परत वळविण्यासाठी लिहिली असली पाहिजेत. वास्तविक जो प्रेमीजनांचा विनोद होता तो प्रेमिकांची विपत्तिरूप होता व ती विचारी झोपेत व जागेपणी त्या अश्लील पत्रांच्या दर्शनाने व स्मरणाने थरथरा कांपत होती.

खरोखर पाहू गेले तर अशा प्रकारची प्रेम-रहस्ये सर्व ठिकाणी असतात; पण चतुर मनुष्य कुशलतेने त्यांवर पांवरूपण घालतो. जर्मनीचे लोक मोठे बडबडे असतात व त्यांच्या जे मनांस घाटेले ते निःसंकोचपणाने बोलून टाकतात. गप्पागोष्टी करतांना विवेकाने काम करण्याचा, स्वतः कैसरचा, स्वभाव नाही. अशा स्थितीत जेव्हां सर्वच आपापल्या गोष्टी आणि दुसऱ्यांची गुप्त रहस्ये उघडी करितात तेव्हां ज्या सुंदर युवतींची यांना कांहीं तरी माहिती मिळते व ओळखीची बनते. तिच्या अत्रूचा संरक्षक एक परमेश्वरच ! जर्मन लोकांचा बडबड करण्याचा स्वभावच या गोंधळाचे मूळ कारण होता; नाही तर या गुप्त पत्रांचा इतका जोर चाललाच नसता ! !

९ कैसर आणि सुंदर स्त्रिया.

सौंदर्याची मिमांसा ठरविणे वस्तुतः अनुवांशिक आहे. जी रमणी एकाच्या दृष्टीने अत्यंत रूपवती दिसते तिच दुसऱ्याच्या दृष्टीने सामान्य ठरते. याशिवाय नाना तऱ्हेने स्त्रियांच्या सौंदर्याने निर्णय करतात. कोणी पुरुष कामिनीच्या केशपाशांत अडकून राहतें; तर कोणी तिच्या भालप्रदेशावर भाळतो, कोणी तिच्या नासिकेच्या अवलोकनाने आनंदित होतो; कोणी तिच्या दंतपक्तिने दलित होतो. कोणी तिच्या चुंबनाने चंचल होतो तर कोणी तिच्या मुखावर मोहीत होतो व कोणी तिच्या वक्षस्थळावरून आपली कुर्वडी करितो. एकंदरीत काय की, काहीं पुरुष विशेष अंगाला तर काहीं त्या सर्वांग सुंदरतेवरून रूप लावण्याची मर्यादा ठरवितात.

कैसर विचित्र पुरुष आहेत. ते वर लिहिलेल्या पैकी कोणत्याच गोष्टीत आपले मन अडकू देत नाहीत. ज्या प्रमदेचे हात फार कोमल आणि सुंदर जिच्या हातांची बोटें पातळ व मनोहर असतात; ती यांच्या दृष्टीने रूपवती होते. कोणी स्त्री खरोखरच सुंदर आहे किंवा नाही या गोष्टीची यांना विशेषशी पर्वा नसते. तिचे हात सुंदर आहेत येवढ्यावरून हे तिचे मनःपूर्वक अभिनेदन करितात. ज्या रमणीला हे अशा प्रकारे पसंत करितात;

कैसर आणि सुंदर स्त्रिया.

तिला हे निष्कारण भेटतात व गप्पागोष्टी करितात; तसेच ती परत जाण्यास निघाली असतां सर्वांच्या देखत तिच्या हातांचे एकदां चुंबन घेतात. यांना कोणी पाहत नाही अशा एकांत स्थलीं तिची गांठ पडली असतां हे तिच्या हातांचे व बोटांचे किती चुंबने घेतात त्याची गणतीच नसते. यांच्या समजुतीने ती स्त्री, दुसऱ्यास सुस्वरूप स्त्री जितकी मोहक दिसेल तितकीच मोहक असते. ज्या प्रेम-नदांच्या हातांचे सौंदर्य यांना पसंत वाटते त्यांना आपल्या हातांतील हातभोजे काढावयास लावितात व त्यांपैकी जी यांना रूपवती वाटते. तिच्या हातांचे हे आनंदाने चुंबन घेतात. ह्यांनी एकवार कोठेही कोणा स्त्रीच्या सुंदर हातांचे चुंबन घेतले असले तर त्याची ह्यांना पक्की आठवण रहाते.

जेव्हां एखादा उत्सव, सम्मेलन अथवा प्रदर्शन समर्थी यांना स्त्रियांना भूषणे वाढावयाची असतात. त्यावेळीं हे इतर ढागीन्यांपेक्षां कंकर्णे व आंगठ्या देणे व त्या आपल्या हाताने त्यांच्या हातांत घालण्यांत यांना विशेष आनंद वाटतो. या रीतीने त्यांना त्या सुंदर हातांचे निरीक्षण करण्यास वेळ मिळतो आणि ते पाहून यांना आनंद वाटतो. एकदां याच कारणाकरितां यांनीं एका स्त्रीला आपल्या येथे बोलावून आणले होते. आपणाला दुसऱ्या कोणी पाहू नये म्हणून तिने बुरखा घेतला होता. कैसर तिची वाट पाहत बसले असतांना तेथे ती येऊन पोहचली. ती येतांच यांनीं तिला

कैसरचें मनश्रित्र !

चुरखा काढून टाकण्याचा हुकूम फर्माविला त्याप्रमाणें तिने आपला चुरखा काढला. तिने अंगांत जें पोलकें घातले होते त्याच्या बाह्या मन-गटापर्यंत असून त्यावर सुंदर झालर लावलेली असल्यामुळे तिचे सुंदर हात विलक्षण रितीने खुललेले दिसत होते. ते पाहून कैसर फार खुष झाले व त्यांनी आपल्या कपाटांतून एक सुंदर रत्नजडीत कंकणाचा जोड काढून तिच्या हातांत स्वतः चढविला. यानंतर त्यांनी त्या सुंदर हातांचें कित्येक वेळां चुंबन घेतले आणि तिला परत पाठविले. ती आल्या वेळेपासून तो जावयास निघेपर्यंत तिचे सुंदर हात कैसरच्या हातांत होतें. अशा प्रकारे हें अनेक स्त्रियांना आपल्या राजवाढ्यांत बोलावून आणून स्वतः कंकणें अगर आंगठ्या देऊन विभूषित करितात.

कदाचित कैसरना असे वाटत असेल की, कोणाही स्त्री अगर युवती असो ती यांच्या उघड प्रशंसेनें अवश्य प्रसन्न झाली पाहिजे; पण ही प्रशंसा तिच्या लज्जेला कारण होते हें यांच्या ध्यानांत क्वचितच येतें. जेव्हां भोजनसमारंभ, नाच अगर उत्सवप्रसंगी हे एखाद्या रूपवती स्त्रीला पाहतात तेव्हां हे लागलीच तिची उघडपणें प्रशंसा करण्यास सुरुवात करितात. तशांत तिचे हात कोमल व स्तन कठीण असेल तर मग काय ? प्रशंसेची एकसारखी झोड उठवून देतात. अशा वेळीं त्यांना, आपण करतो त्या प्रशंसेनें ती स्त्री, तिचा पति

कैसर आणि सुंदर स्त्रिया.

अगर पिता प्रसन्न होतील कां अप्रसन्न होतील, याचें भानच रहात नाहीं !

हे आपल्या मेजावर अनेक रूपवती स्त्रियांचीं चित्रे ठेवीत असतात. अशा प्रकारचीं चित्रे यांच्या निजावयाच्या खोलींत आणि पाहुण्यांना भेटण्याच्या खोलींत टांगलेलीं असतात. त्यापैकी कांहीं यांच्या हुकुमावरून काढविलेलीं असतात व बाकीच्या पैकीं पुष्कळ चित्रे यांच्या ओळखीच्या स्त्रियांनीं आपण होऊन 'प्रेम, आदर व शुभाकांक्षेसह' आपल्या स्वतःच्या सहीनिशीं पाठविलेलीं असतात. जी युवती यांच्या मते रूपवती होते तिचा फोटो हे तिच्याजवळून मागून घेतात अथवा अन्य उपायांनीं मागवून घेतात. जर्मनी व दुसरे देशांतल्या पुष्कळशा सुंदर स्त्रियांचीं चित्रे यांच्या उठण्याबसण्याचा, खेळण्याच्या व निजण्याच्या खोलींत ठेवलेली असतात. हे नानाप्रकारच्या स्त्रियांची, नानाप्रकारच्या वेशांतली निरनिराळी अनेक चित्रे आपल्या नजरेसमोर मोठ्या प्रेमानें ठेवितात. यांच्या खोलींत कांहीं चित्रे अशी आहेत कीं, त्यांतील कोमलांगीं स्त्रीनें नांवाला मात्र कपडे घातले आहेत !! यांना फार पसंत असलेले एक दोन फोटो नेहमीं यांच्याजवळ असतात. श्रीमति, लेटिशिया बोनापार्टचे चित्र याच प्रकारचें एक आहे. त्यांत विशेष हें आहे कीं, त्या सुंदरीच्या वक्षस्थळावर मोत्याच्या हाराच्या लुटपुट्या आवरेणा- शिवाय दुसरे कसलेंच वस्त्र नसून तें अगदीं उघडें आहे ! याच-

कैसरचें मनश्चित्र !

विलासनीचे दुसरें एक चित्र त्यांजपार्शी नेहमीं असते. त्यांत त्या स्त्रीचे सुंदर हात उबडे आहेत. तिसरें चित्र प्राशियाच्या सेनापतिची मुलगी श्रीमति, फालिन वान बाल्किन हिचें आहे. यांच्या दृष्टीने ती युवति त्यावेळीं (सन १८९१ च्या सुमारास जर्मनींत अगदीं सर्वांहून सुंदर होती. कैसरनीं तिला फर्माबिलें कीं, जेव्हां तुम्ही आपला नवीन फोटो काढाल त्यावेळेस त्याची एक प्रत आम्हांस पाठवावी. हे या कामिनीला फार पसंत करीत होते. हिळा न बोलावतां राजवाड्यांत नाच अगर उत्सव कधीं होतच नसे. अशा प्रकारें चित्रांत चितरलेल्या अनेक सुंदर व सुकुमार स्त्रिया यांच्या खोलींत सुसज्जीत करून यांच्याकडे प्रेम दृष्टीनें पहात असतात.

प्राशियाच्या सैनिकांत अशी एक झण आहे कीं, “ मित्रामध्ये आपसांत कोणत्याही गोष्टीचा भेद अगर वैरभाव नसतो.” असें सांगतात कीं, जर्मनीचे कांहीं लोक या म्हणीच्या जोरावर ‘ प्रेमिका प्रवर्तन ’ अथवा ‘ पत्नि प्रवर्तन ’ नांवाचा खेळ खेळतात ! हा चमत्कारिक खेळ वास्तविक कोणत्या प्रकारें खेळण्यांत येत असें त्याबद्दल आम्हांला खात्रीपूर्वक कांहीं सांगतां येणें शक्य नाहीं; परंतु येवढें मात्र खास माहीत आहे कीं, एकदां १८८५ सालांत, जेव्हां कैसर व कैसरीन भरज्वानीत होते; तेव्हां हे दोघे आपला मित्र आस्ट्रियाचे रडल्फ यांची मोठी दोस्ती होती. हा आस्ट्रियन गृहस्थही तरुण वयाचाच होता व त्याची पत्नी सुंदर युवति होती. एक दिवस हे दोघे मित्र

शिकार खेळून वरीं रात्रीं परत आले. त्यावेळीं युवक कैसरनीं रड-
रुफला म्हटलें कीं, ' आपण आज पत्नि-परिवर्तन खेळ खेळूं. ' त्या
गृहस्थानें या गोष्टीस रुकार दिला; परंतु जेव्हां कैसर त्याच्या सुशिल
कामिनीच्या खोलींत गेले तेव्हां तीं मोठ्यानें आरोळी ठोकली.
कैसरीनबाई तेथे जवळच दुसऱ्या खोलींत निजल्या होत्या त्या या
गोधळानें जाग्या होऊन तेथे आल्या. त्यांच्या देखत तो चमत्कारिक
खेळ खेळण्याचें कैसरना साहस झालें नाहीं. अशा प्रकारें त्या रात्रींचा
खेळ मातींत मिसळला. दुसरे दिवशीं त्या दोघांच्या बायकांमध्ये
मोठें कडाक्याचें भांडण झालें. त्यांत प्रत्येकजण दुसरीच्या नव-
न्याला दोष देत होती. या भांडणानें त्यांच्यांत वैमनस्य उत्पन्न
झालें आणि कैसर कैसरीनबाई ताबडतोब जर्मनीस परत आले.

राजदूत हर्बे हे जर्मनींत फ्रान्सच्या तर्फे नेमलेले होते. त्यांचा
व कैसरचा बराच स्नेह वाढला होता. बर्लिन नगरच्या पैरिसर प्लॉज-
मध्ये ते रहात होते. जेव्हां पहिले तेव्हां त्याच्या घरासमोर कैसरची
फैटण उभी आहेच. तेथील रहिवाशी महाराजांच्या या अनुचित
वर्तनाच्या मैत्रीमुळे फार रागावले होते. कारण फ्रान्स आणि जर्मनी
यांत स्वाभाविक वैरभाव असतां, कैसर त्या देशच्या मनुष्याशीं नेहमीं
गप्पागोष्टी करितात याचें त्यांना आश्चर्य वाटलें, इतकेंच नाहीं तर
त्या मनुष्याशीं-फ्रान्सच्या राजदूताशीं-हे आपला परिचय इतका
वाढवितात यांचा त्यांना राग आला होता.

कैसरचे मनाश्रित !

इकडे यांना असा संदेह उत्पन्न होणे व तिकडे विचित्र जन-वार्ता उडण्यास एकच वेळ आली. ज्या कोणाची भेट होई तो दुसऱ्याला म्हणे “महाराज, राजदूत मि. हर्बे कांहीं एकडेच येथे आलेले नाहीत. त्यांच्याबरोबर त्यांची सुंदर व रंगेली पत्निही येथे आलेली आहे आणि म्हणूनच कैसर या फ्रेंच जातीच्या गृहस्थावर इतकी कृपा करित आहेत. ईश्वर त्यांचे मनोरथ पूर्ण करो. ” इकडे कैसर त्याचे येथे तसेच येत जात होते; पण हे कौतुकपूर्ण रहस्य कळल्यावर तेथील रहिवाशांचे आश्चर्याने रसिकतेचे रूप धारण केले. आपल्या शत्रूची-फ्रान्सची-एक कमलनयनी आमच्या कैसरला वश झाली आहे या विचारानेच त्यांना आनंद वाटू लागला होता. पुढे राजदूत हर्बे यांना आपली अपकीर्ति समजल्यावर तो फार घाबरून गेला.

त्यावेळेस राजवाड्यांत एक विशेष नाच व्हावयाचा होता. त्या नाचासाठी मि. हर्बे व मिसेस हर्बे यांना मोठ्या आग्रहाचे निमंत्रण करण्यांत आले होते. राजदूत आपल्या पत्निच्या अपमानाने मनांत सारखा जळफळत होता. त्याने तिच्याकडून तीन दिवस अगोदर एक पत्र कैसरना पाठविले. त्यांत लिहिले होते की, “यावेळेस महाराजांच्या सन्मानपूर्ण निमंत्रणानुरूप मला स्वतः हजार राहून आपणाला कृतार्थ करण्यास मी असमर्थ आहे. माझे पति

कैसर आणि सुंदर स्त्रिया.

सुंदरहू समारंभास अगत्य येतील व महाराजांच्या सेवेस सादर होतील.' हें पत्र मिसेस हर्बे यांच्या विशेष प्रकारच्या सुगंधित कव्हरामध्ये घालून तें कैसरकडे पाठविण्यांत आलें. तें मिळतांच कैसरचे हृदय आनंदानें उचंबळून गेलें व त्यांनीं झटझट तें फोडून आतील श्रीम-
तिच्या सुंदर अक्षरांचे पत्र वाचले. तें वाचतांच त्यांना असा भास झाला कीं, जणू काय एखाद्या विषारी सर्पानेंच त्यांना दंश केला ! त्यांनीं तें पत्र पुनः पुनः वाचलें पण त्यांत काय आणखी लिहिलें होतें ? जो काय मजकूर होता तो यांनीं एकदां वाचलाच होता; पण त्यावर विश्वास न बसतां हे आपल्या नेत्रांवरच अविश्वास ठेवित होतें !

आपणाला माहीत असेलच कीं, एकदां एक भुंगा कमळांत अडकून राहिला होता. तो त्या कमळांतील मकरंद चाखावयास मेळा होता, पण सायंकाळ होतांच तो त्यांत अडकून पडला. त्यावेळेस त्याला फार दुःख वाटलें व तो मनांत म्हणू लागला कीं, सर्व रात्र जाईल, प्रातःकाळ होईल व नंतर कमळ पुनः उकलेल तो पावेतो मला अडकवून पडणें भाग आलें ! ! तो या विचारांत गुंग आहे तोच एका हत्तीनें तें कमळ तोडून टाकले. मिसेस हर्बेच्या पत्रानें कैसरची हुबेहुब तशीच स्थिती झाली. आतां त्यांना वाटत होतें कीं:—

“ हाय ! हाय ! हत्तीनें नलिनीला मुळासकट उपटून टाकलें ! ”

कैसरचे मनश्चित्र !

मिसेस हर्वेचे पत्र हातांत असतांनाच त्यांनी आपल्या मुख्य कारभाराला बोलवून हुकूम दिला की, “ नाचासाठी ज्यांना निमंत्रण दिले असेल त्या सर्वांना आतांच्या आंता जाऊन सांगा की, परवांच्या दिवशी होणारा नाच तहकूब ठेवण्यांत आला आहे ! ”

नंतर यांनी आपल्या मनाशी ठरविले की, मि. हर्वे यांना आपल्या राजधानीतून घालवून दिल्याशिवाय आपणाला चैन पडणार नाही; व त्याप्रमाणे लवकरच घडून आले.

मिसेस थेरेसी मोठी थडेखोर युवति होती. नाचणे, सिगारेट ओढणे, खेळ खेळणे, सर्वांची चेष्टा करणे, हास्यकारक गोष्टी सांगणे, दुसऱ्यांचे हास्यजनक अनुकरण करणे वगैरे कलांत ती पूर्ण निष्णात होती. एकदां ती प्रवासास गेली होती; त्यावेळेस तिला बहिले मूल झाले ! या विचित्र घटनेचा वृत्तांत ती सर्वांना मोठ्या चावटपणाने सांगत असे. कधी कधी ही नमिनीवर व गबतावर लोळत पडे आणि आपल्या बरोबरच्या स्त्रियांचे पाय बद्द घरून देवून आपणाला फरपटत ओढीत नेण्यास ता त्यांना सांगे. हिच्या अंगी थडेखोरपणा व छिचोरपणा पूर्णपणे भरलेला होता. तसेच सौंदर्य वगैरे सर्व गोष्टी तिला अनुकूल होत्या. तिची अनेक राजांशी ओळख व संबंध होता यामुळे सर्वजण तिला मान देत. ही चहुंकडे जात असे. हीने आपल्या हावभावाने, गप्पागोष्टीने व दीलपंसत गोष्टींनी कैसरला-मुद्दां चकित करून सोडले होते आणि त्यांचेबरोबर भलत्याच

रीतीने बागून त्यांना चीड आणीत होती. हिच्या छिचोरपणाच्या चागणुकीने सर्व स्त्रियांना भीति वाटत होती व त्यांना असे वाटे की कांहीं समतकारपूर्ण योगायोग येऊन हिची अशी फजिती व्हावी की, हिला पुनः वर तोंड करण्यास देखील जागा न रहावी.

एकदां मित्तेश थेरेशीला मोठ्या विचित्र घटनेला तोंड बघि लागले. कैसर शिकार खेळण्यासाठी गेले होते; मागाहून कित्येक स्त्रियांही तेथे जाण्यास निघाल्या. ही बाई एका मोठ्या घोड्यावर स्वार होऊन मोठ्या तातडीने पुढे निघाली. तिला वाटत होते की, आपण सर्वांच्या अगोदर जाऊन कैसरना भेटूं. तिच्या मार्गे कांहीं अंतरावर मि. ब्रैकमेयर आणि कांहीं सैनिकही होते. या बाईचा घोडा वायुवेगाने धावत असून तो तिला अनावर झाला होता. ही आपल्या चेष्टेखोर गोष्टींनीं दुसऱ्यांच्या गोष्टी थांबवित होती; पण यावेळीं तिला आपला घोडा आवरतां येईना. धावतां धावतां तो घोडा अशा एका रस्त्याला गेला की, त्याच्या दोनी बाजूस ठेंगण्या झाडांची रांग होती. त्या झाडांच्या डहाळ्या प्रायः घोड्या-इतक्याच उंचीवर इकडे तिकडे पसरल्या होत्या. जेव्हां या बाई त्या ठिकाणी पोहोचल्या तेव्हां यांचा झगा त्या डहाळ्यांत गुंतून राहिला, घोडा पुढे निघून गेला व ही त्याच्या पाठीवरून घसरून खाली आली. झगा वर डहाळ्यांत गुंतला आणि ही बाई बहुतेक नागवी आपल्या गुडघ्यावर नेट देऊन तेथे बसली. यापेक्षां विशेष

केसरचें मनश्चित्र !

गमतीची गोष्ट म्हणजे त्या बाईना या घांदलीत कांहीं दुखापत झाली नाही. नाही तर या सर्व तमाशाची मौजच नाहीशी झाली असती.

याबेळीं मिसिस थेरेसीच्या लजेला पारावार नव्हता. आपल्या स्वतःला त्या कांट्यापासून सोडवून घेणें तिच्या शर्कीबाहेरचें होतें; कारण ती ठेंगणी होती. तीं विचारी मनांतल्या मनांत फार स्वजील झाली कीं, इतक्यांत मागून मि. वैकमेयर व सैनिका यांच्या बोटांच्या टापा ऐकूं येऊं लागल्या ! कां ? बाईसाहेब ? आजपर्यंत आपण चेष्टा करून दुसऱ्यांना लाजवीत असतां पण आज तर तुझां बरब तसा प्रसंग येऊन ठेपला आहे ! तुम्ही उठलां तरी तुमची लाज जाते व न उठला तरी लाज जाणार. शिवाय उठणार नाहीत तर अशा किती वेळ पर्यंत बसणार ? मि. वैकमेयर व सैनिक येतांच त्यांनीं त्या बाईला उठविलें. तेव्हां ती बाई फार लज्जीत होऊन त्यांना झणाली ' नाही, नाही. मी खाली बसलेलीच बरी. '

मि. वैकमेयर:— ' नाही. आपण कृपा करून या झाडाला पाठ टेकून उभ्या रहा; मी आपल्यापुढील झगा नीटनटका करितो. '

म्हण बाईनें लाचार होऊन हे म्हणणें मान्य कलें आणि त्या गृहस्थाच्या म्हणण्याप्रमाणें ती झाडाशी उभी राहिली. इतक्यांत मि. वैकमेयर पुढें म्हणाले:—

' हां ! आतां थोडा वेळ जरा बर बघा पाहूं ! '

‘ हाय ! हाय ! मला फार लाज वाटते. ’

‘ ठीक. येथे असलेल्या सैनिकांपैकी ज्यांचे लग्न झालेले नाही त्या सर्वांनी आपली तोंडे दुसरीकडे वळवावी. ’

त्या सैनिकांनी त्याप्रमाणे केले आणि मि. ब्रैकमेयर यांनी त्या बाईचा बाजूस गेलेला झगा नीटनीटका केला. नंतर एक घोडा मागवून आणून त्यांजवर त्यांना बसवून रवाना केले. ही एक कौतुक-मय आकस्मिक गोष्ट घडली; पण त्या चेष्टेखोर बाईला राहववले नाही. तिने आपल्या मैत्रिणीला झालेली सर्व गोष्ट इत्यंभूत सांगितली; नंतर ती गोष्ट राजवाड्यांत सर्वत्र पसरली. ही विचित्र हकीकत ऐकणा-राची हंसून हंसून मुरकुंडी वळे व असल्या चमत्कारिक बाईचे तोंड बंद करण्यास हे हास्यजनक कौतुक एक उत्तम उपाय आपल्याला सांपडला या विचाराने आनंदित होत.

१० कैसरचे ऑफिसर्स आणि नौकर.

कैसरचा अभिमान बराच वाढलेला आहे. हे समजतात 'मी' मीच आहे आणि माझ्याशिवाय सर्व जर्मन-या देशांतले रहिवाशी आणि राज्यांतले नोकर-हे वेगळेच आहेत. ते सर्व माझ्या आधीन रहाण्यासाठी, माझा जाच सहन करण्यासाठी व मला सुख देण्यासाठीच उत्पन्न झालेले आहेत. जर कोणी पुरुष अगर स्त्री, बालक अगर बालिका यांच्या उपरोक्त उद्देशाविरुद्ध कधी वागले तर त्यांच्याकडील यांचे मन फिरते; नाही तर कधी विवडते. दुसरी स्थिती प्राप्त झाली असता त्यांचे हे जे काही करतील तेवढे थोडेच आहे !

जर्मन प्रजेपैकी बरेच लोक दुबळे न जाणारे आहेत. ते साधारणतः यांच्या गविष्ठ वाता, अभिमानदर्शक कामे व उद्दाम स्वभावाला भीक घालीत नाहीत. त्यांपैकी पुष्कळांच्या बरेच यांचे धमक्यांचे वाग्प्रहार व्यर्थ होतात. उद्दाम जर्मन लोक आपल्या उद्दाम महाराजांबरोबर दोन हात करण्यास तयार असतात. परंतु ऑफिसर व नोकर लोकांची वेगळी स्थिती आहे. ते अपमान, अनादर, दुःख व कष्ट सहन करितात; परंतु साधारणतः त्याच स्थितीत आपले आयुष्य कंठितात. काय करतील विचारे ! काही उपाय चालत नाही व उपजीविकेचे दुसरे उपाय शोधून काढणे सर्वांनाच

कैसरचे ऑफिसर्स आणि नोकर.

मोठे कठीण आहे. हे खरे आहे की; अनेक ऑफिसर व नोकर लोक यांच्यापासून अलग होऊन दुसरीकडे मिळेल तशी अर्धा-चतकोर भाकरी खाऊन आपले दिवस वालवितात. मोठमोठ्या ऑफिसरांची ही स्थिती तर छोट्या छोट्या नोकरांची गोष्टच बोलणे नको. वस्तुतः कैसर, आपल्या मुख्य प्रधानापासून तर एका सामान्य सेवकांपर्यंतच्या सर्वांना आपले नोकरच समजतात आणि त्या दृष्टीने त्यांच्याशी मन मानेल तसे वर्तन करितात. हे त्या सर्वांना केवळ 'बुद्धिहीन मदतगार' समजतात. एक वेळ यांनी सुप्रसिद्ध विस्मार्कसंबंधी सुद्धां असे उद्गार काढले होते की; "ते माझ्या बावांचे एक बुद्धिहीन मदतनीस होते."

रात्री अगर दिवसा, जेव्हां यांची लहर लागते त्यावेळेस ते आपल्या ऑफिसरांना आपलेजवळ कामासाठी बोलावीत असतात. झोपेत अगर जागृतीत वाटेल त्यावेळीं त्यांना आपलाच वेळ आहे असे वाटते व त्याप्रमाणे हे त्यांना वाटेल त्यावेळीं न बोलावतील तरच आश्चर्य समजावयाचे. कोणीही ऑफिसर आपले खाजगी काम विनधोक करू शकत नाही. कारण त्याला धास्ती वाटत असते की; केव्हां मला बोलावण्यास महाराजांचा मनुष्य येईल याचा नेमच नाही. थंडीच्या दिवसांत ७ वाजल्यापासून आणि उन्हाळ्यांत सकाळी ६ वाजल्यापासून त्यांना तयार रहावे लागते. नंतर मग रात्री १२ वाजेपर्यंत सुद्धां कैसरचे काम चालते व त्यावेळेस यांना

कैसरचें मनश्चित्र !

सर्षाना अगर त्यांपैकी कांहींजणांना हे बोलावणें पाठवितान. या सर्व गोष्टी आम्ही बऱ्याच उच्च पदाधिष्ठात ऑफिसरांच्या—मुख्य प्रधान, खजिनदार, सेनासचिव, दुसरे मुख्य प्रधान, प्रधानमंडळाचे सभासद यांच्याच—बाबतींत सांगत आहोंत. दुसऱ्या श्रेष्ठ व कनिष्ठ प्रतीच्या नौकरांच्या बाबतींत तर बोलण्याची सोयच नाही. खरें विचारलें तर त्या विचारांचें नशीबच खडतर ! जेंयें गोठमोठें ऑफिसर सामान्य सैनिकांपमाणें लेखले जातात तेथें सामान्य सेवकांच्या भाग्याचा मालक भगवान परमेश्वरच आहे.

प्रवास, विनोद व कौतुक यांपासून कैसरना जेव्हां सुट्टी मिळते तेव्हां हे राजकारभाराचें काम पाहतात. तें बियडो वा चागलें होवो त्यांची त्यांना तितकी काळजी वाटत नसते. मंत्रीजन राजकारभारांसंबंधी तितकेंच दक्ष असतात व सदोदित नानाप्रकारच्या चिंता करीत असतात; पण महाराजांच्या विचित्रपणानें कधीं कधीं त्यांच्या प्राणावरसुद्धां येऊन बसते. उंच उंच पदवीच्या जागेवर ६० वर्षी-हून अधिक वयाचे अनुभवीक लोक नेमण्यांत येतात. त्यांना कधीं कधीं कैसर हुकूम देतात कीं, आज तुम्हीं आपल्या कामाचा अहवाल आम्हांला सांगण्याकरितां रात्री १० वाजतां ट्रेनमध्ये भेटावें. अथवा प्रवासाहून परत आले असतां रात्री १२ वाजतां अगर पहाटे ३ वाजतां आपल्याला भेटण्यास सांगतात. ते अशा वृद्धावस्थेत-सुद्धां तितक्या अपरात्री उठून यांना ठरलेल्या ठिकाणीं भेटावयास

कैसरचे ऑफिसर्स आणि नौकर.

जातात ! ते तेथे आपला पोषाक करून घंटाभर अगोदर जाऊन बसतात. या मंड्यांच्या कामाच्या महत्वाचे मोठमोठ्या रिपोर्टीपैकी अर्धेमुर्धे रेल्वे स्टेशनवर वेटिंगरूममध्ये अगर गाडीच्या डब्यांत ऐकतात व बाकीचा भाग एखाद्या सहलीच्या वेळेस आपल्या फेटणमध्ये ऐकतात. इतके करूनही कांहीं ऐकावयाचे राहिलेच तर ते मुख्य दरबारांत ते ऐकतात.

रात्री १० अगर ११ वाजतां हे उत्सव, भोजन अगर नाटकं समारंभाहून परत आल्यावर त्यावेळेस कधीं कधीं कोणा मंड्याच्या अहवाल ऐकण्यास तयार होतात. यावेळीं ते जर फेटणमध्ये असले तर तीं अगर त्यांच्यासह एखाद्या रेल्वेगाडीत बसून ते प्रधान आपला अहवाल कैसरना ऐकवितात. यावेळीं जर्मनीच्या राज्यांतील महत्वाच्या व्यवस्था, अवश्यक सूचना व प्राणइंदाच्या माफीची प्रार्थना वगैरे विषयांचा ऊहापोह होत असतो हें लक्षांत ठेवण्यासारखें आहे. एकीकडे प्रधान आपली हकीकत सांगत असतो; तर इकडे हे झोंप वेऊं लागतात. यांना झोंप लागलेली दिसत असतांनासुद्धां विचारा भीतीनें आपले वाचनाने काम चालूच ठेवीत असतो. त्याच्या गप्प राहण्याच्या वेळेसच जर हे जागे झाले तर त्या बाबतींत कांहीं तरी बरावाईठ निकाल सांगून त्या प्रधानास ते वाटेस लावितात. कधीं कधीं हे त्यांचे रिपोर्ट आपणांजवळ ठेवून घेऊन, ' मायाहून निकाल देऊं तुम्ही आज जा. ' असे त्यांना सांगतात.

कैसरचे मनश्चित्र !

कधी कधी राजवाड्याच्या आसपास हे शिकारीसाठी जातात व सदीं झाल्याकारणाने हे तो विचार सोडून देऊन परत राजवाड्यांत येण्याचा विचार करितात; तेव्हां ताबडतोब तार अथवा टेलिफोनच्या द्वारे हे दोनतीन प्रधानांना आपापले काम घेऊन अमक्या वेळेस राजवाड्यांत येण्याचा हुकूम सोडतात. ते विचारे हुकूम मिळतांच कैसरच्या सेवेस सादर होण्याकरितां ठरल्यावेळीं धांवत येतात. परंतु इकडे हे थोड्याच वेळांत आपला शिकारीचाच बेत कायम ठेवून तेथेच रहातात. तिकडे विचारे वृद्ध प्रधान राजवाड्यांत यांची मार्गप्रतीक्षा करीत बसलेले असतात ! यांना तेथे येवढाच निरोप कळतो कीं; महाराज शिकार झाल्यावर रात्री येणार आहेत व त्याप्रमाणें ते तेथे तिष्ठत बसतात !! तसेच हे ज्यावेळेस त्यांचे रिपोर्ट स्टेशनवर ऐकतात तेव्हां रात्री ११ वाजतां त्यांना धांवत स्टेशनवर यावे लागते; व कैसरनीं आपला बेत बदलला असला तर ते वृद्ध मंत्री सर्व रात्रभर त्या स्टेशनवर थंडीनें कुडकुडत बसलेले असतात.

कैसरच्या या विचित्र वागणुकीनें तेथे एक म्हण प्रचारांत आली आहे कीं, ज्या मंत्र्याला येथे काम करावयाचें असेल त्यानें आपला एक कान टेलिफोनजवळ ठेवला पाहिजे, एक होला घड्याळाच्या कांट्याकडे व दुसरा रेल्वेच्या टाइमटेबलाकडे ठेवला पाहिजे. जेव्हां उत्सव, भोजन व नाटकाहून परत येत असतांना कैसर गाडीत

कैसरचे ऑफिसर्स आणि नौकर.

रेल्वेस्टेशनवर किंवा रेल्वेगाडीत प्रवास करितांना, फिरतांना व झॉप घेतांना जर्मनीच्या राज्यव्यवस्थेसंबंधी कामाचा निकाल लावतात; तेव्हां या ऑफिसरांच्या बाबतीत तर कांहीं बोलण्याची सोयच नसते. जेथे कैसर राज्यविषयक महत्वाच्या बाबींना क्षुल्लक लेखितात; तेथे प्रधानांच्या महत्वाच्या सामान्यपणाळा अनुचित म्हणण्यास कोण तयार होईल ? या ऑफिसरांना हिंढता हिंढता पुरेसें होतें व चित्तास स्थिरता रहात नाही.

यांच्यापैकी ज्याच्यावर हे प्रसन्न होतात त्यांच्या येथे हे कधीं कधीं जातात व आणखी पुनः आपल्या कित्येक सोबत्यांसह त्याचे येथे जाऊन त्याचे हजारों रुपयांचा चुराडा उडवितात. येवढेंच होतें तरी बरें होतें; परंतु हे कधीं कधीं तर केवळ एक घंटा अगोदर आपल्या येण्याची सूचना देतात व नंतर आपल्या अनेक मित्रांसह त्याच्या घरीं जाऊन थडकतात. तेवढ्या वेळांत त्या बिचाऱ्याला घांवपळ करून त्यांची सत्काराची सामग्री एकच करावी लागते !

एकदां कैसरनीं मुख्य प्रधान होहेनलोह यांना आपल्या कामाच्या रिपोर्टांसह नक्की सकाळींच सात वाजतां स्टेशनवर येण्याचा हुकूम सोडला. यांची समजूत होती की, माझा आज्ञा-भंग करण्याची कोणास ताकद नाही; सबब नेमल्या ठिकाणी व नेमल्या वेळीं मुख्य प्रधान अवश्य तेथे राहणार याविषयी त्यांची

कैसरचें मनाश्वित्र !

पक्की खात्री होती. रेल्वे स्टेशनवर येतांच त्यांना कळलें की, राजकुमारी होइनलोह्य आपली वाट पहात रेल्वे ट्रेनमध्ये बसली आहे. तेव्हां यांना वाटलें की, महामंत्री खास आजारी झाला असला पाहिजे व म्हणून तो आला नसावा. कैसरनी झटकन पुढें होऊन हस्तांदोलन करण्याच्या अगोदर राजकुमारीला विचारलें:--

‘ राजकुमार लोहेनलोह्य कांहीं आजारी आहेत काय ? या वेळेस आमच्या महामंत्र्याच्या आजारी होण्यानें कामाचा बराच गोंधळ उडणार आहे. ’

राजकुमारी:--‘ नाही महाराज; ते आजारी नाहीत. यावेळेस ते निजले आहेत. ’

कैसर:--‘ आं ! आन्ही हजर रहाण्याचा हुकूम दिला आहे अशा वेळी झोप घेत आहेत ? ’

राजकुमारी:--‘ छे: छे: महाराज, आपण कदाचित् विमरुन गेला असाल की, आपण त्यांच्या वृद्धपणाकडे नजर देऊन त्यांजकडून काम करवून घ्याल ही गोष्ट आपण मान्य केल्यावर मग त्यांनीं आपलें काम पत्करलें आहे. थंडीच्या दिवसांत येथें सकाळीं ७ वाजतां हजर रहाण्याबद्दलचा या व्यवस्थेच्या विरुद्ध नाही काय ? यावरून मला असें वाटलें की, ती तार आपण स्वतः दिली नसून कोणी दुसऱ्यानेच मधल्यामध्ये दिली असावी. अवश्यकता असलेले सर्व रिपोर्ट आपणाबरोबरच आणले आहेत. ’

कैसरचे ऑफिसर्स आणि नौकर.

कैसर-तें ठीक केलें; पण आपणाला ठाऊक आहे कीं, आमच्या हुकुमाला न माणणें--

राजकुमारी:--छे: छे: आपण काय माझी चेष्टा करीत आहां. महामंत्री कैप्रिवी-वगैरेंची गोष्ट अलग होती; परंतु आम्ही सर्व राजवंशीय आहोंत व आपापणांत या गोष्टीची काय शोभा येईल करे ? कृपा करून हे रिपोर्टांचे कागदपत्र आपले जवळ घ्यावेत.

मग लाजून जाऊन कैसरनीं ते कागदपत्र आपणाजवळ ठेवून वेऊन राजकुमारीला परवानगी दिली. ज्या महामंत्री होहेनलोखर्ना यांनी असत्या भलत्याच वेळीं स्टेशनवर बोलाविले होते. त्यांचे वय जवळ जवळ ७८ वर्षांचे होते. सांगा. या विचित्रपणाला कांहीं मर्यादा आहे कां ? हे महामंत्रीही स्वतः राजवंशीय होते सधव त्यांनी कैसरच्या हुकुमाची कांहींच पर्वा बाळगली नाही; परंतु दुसऱ्यां कोणाच्यानें असें करवले नसतें. त्याला अनादर व कष्ट सोसून बहुधां यांच्या बऱ्यावाईट वारंवार होणाऱ्यां आज्ञा पाळाव्याच लागल्या असत्या ! !

कैसर राजवाड्यांत असतांना जर कोणी उच्च पदवीचा गृहस्थ यांजकडे कांहीं महत्वाचे काम घेऊन आला तर हे त्या गोष्टीला मार्गें ठेवून त्यांच्याबरोबर दुसऱ्याच गप्पा मारण्यास पहिल्यानें सुद्धात करितात. हे शिकारीहिन परत आल्यावर आपण

कैसरचें मनश्चित्र !

मारलेल्या अनेक प्राण्यांना मेजावर मांडून ठेवतात व जो कोणी मंत्री कांहीं काम वेऊन यांजकडे येतो त्यांच्याशी त्या प्राण्यासंबंधी अमोदर गप्पा मारितात व नंतर त्यांच्या त्या कामाकडे लक्ष्य देतात. वास्तविक हीं कामें राज्यविषयक महत्वाचीं असून त्यांचेमुळे अहाराज्याचा भाग्यनिर्णय न्हावयाचा असतो.

आपल्या ऑफिसरांना हे कधीं कधीं राजवाड्यांत भोजनास बोलावितात पण हा सन्मान झणजे त्यांपैकीं कित्येकांची न्बाधीच होय. त्यांना बहुधा आपल्या राजदरवारी पोषाकांत रहावे लागते. हे राजदरवारी थाटांचे पोषाक बरेच तंगतंगीत असल्यामुळे यांना चांगल्या रीतीने खातां अगर पीतां येत नाही. शिवाय त्यांना आप्णखी अशी भीति असते कीं, कैसर अगर कैसरीन कोणत्या वेळीं अचानकपणे काय विचारतील व त्यास आपण काय जबाब द्यावा ? याशिवाय कधीं कैसरनीं एखाद्याची कुचेष्टा करण्यास आरंभ केला तर त्याला त्या सर्व गोष्टी मुकाट्याने ऐकून घ्याव्या लागतात. मुख्य घोरण हें आहे कीं, राज्यविषयक काम करावयाचें असो अगर भोजनास येऊन बसावयाचें असो, बहुधां सर्व पदाधिकारी यांचे जीव मोठ्या संकटांत असतात व जेव्हां हे तेथून सुटतात तेव्हां ते आपणास घन्य समजतात ! !

जो ऑफिसर कैसरशीं गप्पागोष्टी करतो त्याला तर आकाश ठेंगणेंच होतें. तो केवळ यांच्या खुशामतींत आपला सर्व वेळ घाल-

कैसरचे ऑफिसर्स आणि नौकर.

वितो व दुसऱ्या कोणाची मुळीच पर्वा पाळीत नाही. यांच्यापैकी कोणी कोणी तर इतके धीट बनतात की, ते राजकुमार व राजकुमारींना सुद्धां आश्चर्यचकित करून सोडतात. एकदां सन १८८८ मध्ये हल्लीच्या कैसरीनबाईंनी, या प्रकारच्या राजवाड्यांतल्या एका कारभान्याला, मूल्यवान मद्याचा एक ग्लास पाठवून देण्याचा हुकूम केला; तेव्हां त्याने स्पष्ट जबाब दिला कीः—

‘केवळ राजवधुकरितां ते मद्य पाठविले जाण्याइतकी यंदाच्या अंदाजपत्रकांत बचत नाही. हां, राजकुमार विलियमनांच जर पाहिजे असते तर आणखी एक दोन ग्लासही पाठविले असते तर निराळी गोष्ट आहे.’

या प्रगल्भ उत्तराने कैसरीनबाईंचे हृदय क्रोधाने जळ्याबयास लागले; परंतु त्यांनी त्यावेळेस गप्प बसणेच उचित आहे; ठराविले. सामान्यतः कांहीं कारभान्यांच्या हलगर्जीपणाने त्यांना असेच अवश्यक श्रम करणे भाग पडते. हीच स्थिति आतांसुद्धां असेल असे अम्हाला सांगतां येणार नाही; परंतु कित्येक वर्षांपूर्वी लहानलहाने वस्तुसुद्धां मागण्यासाठीं न जाणो कित्ती त्रासे पडत असेल. एखादी नवीन निबस पाहिजे असल्यास त्याची सूचना राजवाड्यातील कारभारी यांजकडे प्रथम जावी लागते. नंतर त्यांच्या किंमतीचा अंदाज करण्याचे कामासाठीं हे प्रकृण दुसऱ्या कारभान्यांकडे जाते. नंतर ते तपासण्यासाठीं, किंमत वेताशीच पडली किंवा,

कैसरचें मनश्चित्र !

नाहीं हें पाहण्याकरितां तिसऱ्या कारभाऱ्याकडे जातें. नंतर रुपये मिळण्यासाठीं चौथ्या कारभाऱ्याकडे जातें व त्यांजकडून मिळालेल्या रुपयांसह ते प्रकर्म वस्तु मागण्यासाठीं पांचव्या कर्मचारीकडे पाठविलें जातें. याप्रकारें सहा किंवा सात दिवसांत १० अगर २० रुपयांची जिण्ड कैसरीनच्या हातीं येऊन पडतें. राजवाढ्यांत जेव्हां एखादी वस्तु पुन्हा नवी मागविण्याचा प्रसंग येतो तेव्हां ज्याच्यासाठीं जी जिण्ड मागविली असेल त्याला अहचण सोसावी लागते. या हास्यजनक प्रकाराला स्वतः कैसरची असावधानता, कारभाऱ्यांची प्रगल्भता किंवा नियमांची शिथिलता यांपैकी कोणतें नांव द्यावें तेंच आम्हांला समजत नाहीं.

कैसरच्या हुकुमानें कां आपोआप, राजवाढ्यांतील कांहीं कारभारी अति कंजुष बनतात तें सांगतां येत नाहीं. जेव्हां एखाद्या वेळीं कोणी दूर देशाचा राजा अथवा महाराजा यांच्या येथें आला म्हणजे कधीं कधीं यांना दारिद्र्य येतें. सन १८८९ मध्ये इंग्लंडचे युवराज जर्मनीस आले. त्याच्याबरोबर बरेचसें नौकर होते. त्यांचे विशेष मित्र, वरिष्ठ कारभारी वगैरे तेथें कैसरच्या येथेंच जेवत होते; परंतु नौकर लोकांसाठीं तयार केलेले सार्धे जेवण त्याकडे पाठवून दिलें जाई. तेथील व्यवस्थापक आपल्या मनाप्रमाणें त्याच्याकडे जेवण पाठवीत असात, परंतु तेथें अशी चळवळ उडून गेली होती कीं, आक्षी सर्व उपाशी मरत आहोत. इकडे दुसऱ्या वस्तुशिवाय

कैसरचे ऑफिसर्स आणि नौकर.

त्या नोकरांनी आपणासाठी मांस व अंडी मागितली. त्यावर मुख्य जर्मन कारभाऱ्याने त्या वस्तु देण्याचे नाकारले; पण ते इंग्रज यांचे थोडेच ऐकतात ! असंतुष्ट होऊन त्यांनी मोठी गडबड माजविली, जेव्हा राजवाड्यांतल्या त्या कारभाऱ्याने यांना घमकी दिली की, आम्ही तुम्हां सर्वांमदल कैसरकडे तक्रार करू. तेव्हा ते इंग्रज लोक म्हणाले:—

“ हो, हो, तुम्ही जरूर तक्रार कराच, आम्ही पण त्याचीच वाट पाहून आहोत. आमच्या युवराजांस ही गोष्ट कळली ह्मणजे ते आमच्या जेवणाची दुसरीकडे कोठे तरी सोय करतील ! ते मोठे उदार आहेत ! तुमच्या येथे तर आह्माला पोटभर खावयालासुद्धा मिळत नाही ! ”

हे इंग्रज नोकर जर्मनीत होते तोंपर्यंत त्या कारभाऱ्यांशी नेहमी भांडत असत; परंतु तो काय त्यांना दाद देतो ? त्याने आपली चिमूट जशीच्या तशीच कायम ठेविली, आणि एक दिवस कैसरीनबाईंच्या समक्ष तो म्हणाला:—

“ इंग्लंडच्या युवराजांनी कोठून दुष्काळपिडीत लोक जमा करून आणले कोणास ठाऊक ! ”

जमले त्याप्रमाणे खाऊन पिऊन व भांडण तंटा करून या खेपेने इंग्लंडच्या युवराजांचे नोकर त्यांच्याबरोबर परत गेले. १८९२ मध्ये पुनः युवराज जर्मनीत जात आहेत अशी वृत्ती पुढे आली होती; पण त्यानंतर कांहीं दिवसांनी अशी खबर आली की, युवराजांनी आपला नेत फिरविला. यानंतर जर्मनीत थडेखोर लोकांनी अशी गप्प उठविली की:—

कैसरचें मनश्चित्र !

“अहो, युवराज तर येत होते; परंतु जेव्हां ते पहिल्यानें आलें होतें तेव्हां त्यांच्याबरोबर आलेल्या नौकरांना येथें उपाशीं रहावें लागल्यामुळे त्यांनीं यावेळीं जर्मनीस येण्याचें नाकारल्यामुळे लाचार होऊन युवराजांना येथें येण्याचा विचार सोडून देणें भाग पडलें. ”

मोठमोठ्या ऑफिसरांचा अनादर करणारा, आपल्या सामान्य नौकरांना कसें वागवीत असेल याची कल्पना सहज होण्यासारखी आहे. कैसरच्या हिशोबी, हा सर्व चोरांचा समुदाय आहे. त्यांच्याशी पूर्ण कठोरतेनें वागणूक होत असते. महाराज या सर्वांचें अर्थेंच नाव पुकरतात व आणखी त्याबरोबर “ओ, वे ” अगर “ये, अरे ” लावितात. हे जेव्हां त्यांना एखादें काम सांगतात. तेव्हां निमे भाषण हे तोंडातल्या तोंडांत करितात; आणि मग तो हुकूम काय होता हें कळण्याकरितां दुसऱ्यांदा विचारावयाचें कोणाला धैर्य होत नाहीं. अशा स्थितींत त्यांना जेवढें कळतें तेवढेंच करितात आणि न समजलेला भाग आपल्या बुद्धिसामर्थ्यानें ताडून त्याप्रमाणें करितात.

साधारणतः कोणी नोकर आपल्यासमोर उभा असलेला कैसरना आवडत नाहीं. जरी हे सर्व त्यांच्या नजरेसमोर असतात. तरी हे अशी तक्रार करीत असतात कीं, जेव्हां पहिलें तेव्हां हे पाजी माझे समोर उभेच असतात. अशा स्थितींत हे राजवाड्यांतलें मुख्य कारभाराला असा दम देतात कीं;

“पहा, मी हजार वेळां तुम्हांला सांगितलें कीं, या पाजी लोकांइकीं कोणीसुद्धां माझ्यासमोर नकोत. परंतु तुमच्यानें कांहींसुद्धां होत नाहीं. पुढें लक्षांत ठेवा कीं, हे सर्व आपापलीं कामें संप-

कैसरचे ऑफिसर्स आणि नौकर.

वून दुसरीकडे गेले पाहिजेत. माझ्या दृष्टीसमोर यांच्यापैकी कोणी-सुद्धां येऊं नये. ”

याचा बंदोबस्त राहण्यासाठी असा एक नियम घालून देण्यांत आला आहे की; कैसर निजतात तेवढ्या वेळेखेरीज, ते राजवाड्यांत असतांना, कोणी ही नोकर त्यांच्या खोलींत येतां कामा नये इतकेंच नव्हे तर खोलीच्या जवळपाससुद्धां हिंडतां कामा नये !

अशा स्थितींत कैसर निजल्यावर हे काम करण्याकरितां जातात; परंतु जर यांचे डोळे एखादे वेळेस पहिल्यानेच उघडल्याबरोबर अर्धवट झालेले काम तसेच टाकून देऊन त्यांना तेथून निघून जाणे भाग पडते. त्याचप्रमाणे नोकर काम करीत असतांना हे बाहेरून आले तर यांच्या जाण्याच्या रस्त्यापासून ते दूर पळून जातात. त्याबरोबर ते जर एखादा शब्द बोलले अगर कोणी मार्गे पाऊल टाकले की, त्याची कमबख्ती भरलीच समजावयाची. एकदां एक दासी काम करीत होती. इतक्यांत कैसर अचानक आले. ती विचारी मोठ्या अडचणीत सांपडली. तिला बाहेर जाण्यास रस्ता न मिळाल्यामुळे ती भितीत असलेल्या जाळण्याचे कोळसे ठेवण्याच्या जागेत घुसून बसली आणि मग जेव्हां कैसर शेजारच्या खोलीतले आपले काम संपवून बाहेर गेले तेव्हां ती विचारी, पाऊण तासाने त्या भड्डीतून कोळशाच्या काळ्याकुड रंगाने रंगून गेलेली अशी बाहेर निघून गेली.

एक बाजूने त्या नोकरांना ते इतकी तंबी देतात. तर दुसरे बाजूने पहावे तो त्यांना राहण्यासाठी घर व खाण्यापिण्याची तरतूद केली जात नाही. त्या विचाऱ्यांची सर्व शोभा सरकारी पेहेराक

कैसरचे मनश्चित्र !

आणि भषकेचाच टोपीतच खलास होते. याचप्रमाणे यांना अनेक दुःखे भोगावीं लागतात. यांना इष्टीने पहावयाला सर्व कांहीं तयार असते परंतु जेव्हां यांच्या खाण्यापिण्यासंबंधाने गोष्ट निघते तेव्हां त्यावर असे उत्तर दिले जाते कीं, हे आपल्या परवानगी-शिवाय आणखी लोकांचे घर लुटणार कीं काय ? आणि पगार कमी असल्याबद्दल गोष्ट काढली कीं, उत्तर असे मिळावयाचे कीं, तूर्त खजिन्यांत शिल्लक नाहीत. हे सर्व नोकर अशा प्रकारे दरिद्रतेत राहिल्याने त्यांना पहातांच हे महाराजांचे नोकर आहेत असे कोणालाही वाटावयाचे नाही.

त्यांच्याशी उद्दामपणाने वर्तन केल्याने त्यांच्यांत असंतोष फैलावणे स्वाभाविक आहे. राजवराण्यांत एकाची चुगली दुसऱ्या-जवळ सांगणे यांचे सहज काम आहे. कधी कधी हे कैसरीन आणि कैसर यांचे हुकूमसुद्धां घाब्यावर बसवितात; पण इतक्या चतुराईने हे काम करितात कीं, ते कोणाच्या लक्षांतसुद्धां येत नाही; व त्यामुळे त्यांजवर कोणी रागावत नाहीत. एकदां कैसरीनकडे अमेरिकेचा वकील भेटण्यास आला होता. तेव्हां त्याला दाखविण्यासाठी आपल्या सर्वांहून धाकट्या राजकुंरास आणण्याची आज्ञा झाली. तेव्हां तेथे उभी असलेल्या मुख्य दासीने सांगितले कीं,

“ बाईसाहेब, मला आठवते कीं, दोन मिनिटापूर्वी राजकुमार आपल्या दाईबरोबर हवा खाण्याकरितां बाहेर गेले आहेत. ”

कैसरीन—“ कधींच शक्य नाही. मी त्या दासीला साफ निक्षून सांगितले आहे कीं, त्याला खाऊं घातल्याशिवाय बाहेर नेऊं नये. ”

य नंतर ती मुख्य दासी राजकुमाराला पाहण्यासाठी गेली. परंतु तेथे जातांच राजकुमार खरोखरच बाहेर गेले असल्याचे तिला

कैसरचे ऑफिसर्स आणि नौकर-

आढळून आले. परत आल्यावर तिने ती हकीकत कैसरीनबाईंना सांगितली. यावर त्या कांहीशा रागाने म्हणाल्याः— “ या दाईने माझा हुकूम कां पाळला नाही ते माझ्या कांही लक्ष्यांत येत नाही. ”

यावर मुख्य परिचारिका म्हणालीः— “ बाईसाहेब ! ती तेथे असलेल्या एका बाईजवळ म्हणाली की, लहान मुलांना हवा खाण्यासाठी बाहेर केव्हा न्यावे हे मला ठाऊक आहे. ”

ते ऐकून कैसरीनबाई आपल्या मनांत खजील झाल्या. तेथेपि वरकांती त्या वकिलाजवळ म्हणाल्याः—

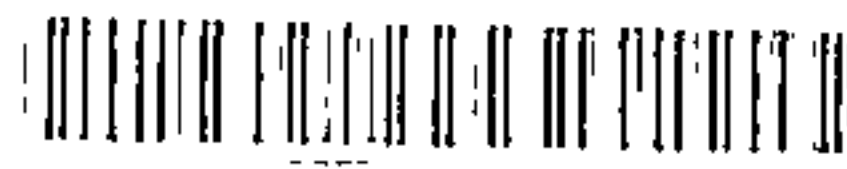
“ पहा, नोकर तितके सर्वत्र सारखेच ! मोठे नष्ट व खाष्ट असतात. हे सर्व घरांतले मालकच होऊन बसतात. आतां मुलगा घरी असल्यावेळीं आपण आला असतां; मी तो तुम्हांला अवश्य दाखवीन. ”

इकडे हे असंतुष्ट सेवक कधीं कधीं कैसरचे गुप्त रहस्य उघडकीस आणण्यास तयार होतात. सन १८९५ सालीं यांनीं असा एक नियमच करून टाकला होता की, आपल्या राजधानींतून आपल्या ट्रेनमध्ये बसून ५ मिनिटांत वाइल्डपार्क स्टेशनवर जाऊन तेथे रात्रभर निजावयाचे; व त्याप्रमाणे त्यांनीं कित्येक महिने चालविले होते. यावर त्यांचे नोकर तेथील पार्लमेंटच्या सभासदांना अशी सूचना देणार होते की, कैसर तेथे जाऊन स्टेशनला आपले शयनागार बनवितात, सबब हे उचित की अनुचित याविषयी रेल्वे प्रधानाला प्रश्न करण्यांत यावा. परंतु पुढे त्यांनीं ही गोष्ट तशीच राहू दिली. हे तर एक सार्धेच उदाहरण आहे. राजवाड्यांतले

कैसरचें मनश्चित्र !

नौकर आपला मोत्रदला मिळण्याच्या धडपडीत नेहमीं असतात व त्यामुळे ते कधीं कधीं तर भल्लेंच काम करून बसतात.

वाटेल तो आफिसर अगर नौकर असो, कैसरची नोकरी करितांना त्याला आपल्या अंगीं असलेल्या प्रामाणिकपणा व सौजन्य या गुणांना राजवाड्याच्या दरवाजाबोहरच सोडावें लागतें. तसेंच त्यानें हें ही लक्ष्यांत ठेवलें पाहिजे कीं, मीं कांहींच नसून जें काय आहे तें सर्व कैसर व कैसरीनच आहेत. त्यानें केवळ सांगितलेली कामगिरी बजावली पाहिजे आणि आपल्या मालकाचा धाक-दपटशा व मारहाण मुकाट्यानें सहन केली पाहिजे. नोकरीवर असतांना कैसर अगर कैसरीन यांनीं कांहीं अपमान अगर अनादर केला तर स्त्री असो कीं पुरुष असो त्याच्या मनांत त्याबद्दल कांहींही न वाटलें पाहिजे. जर कधीं कैसरच्या दडपशाहीनें त्याला राग आलाच तर तो त्यानें आपल्या हाताखालच्या नोकरावर काढावा. ज्या स्त्रीमध्ये अगर पुरुषामध्ये हा गुण नसेल अगर त्याला तो आपल्या अंगीं आणतां येत नसेल त्यानें कैसरच्या येथें नोकरी करण्याची इच्छा करूं नये अगर नोकरी करून ती यशस्वी होईलच-असा भरंवसा ठेवूं नये.

REFBK-0001409

समाप्त.

१४०२ *

❀ ज्ञानमित्र पुस्तकमाला. ❀

प्रतिज्ञा व नियम.

महाराष्ट्रांतील सुशिक्षित, अल्पशिक्षित व पुढारी बंधुभागिनीनां रुचतील, पचतील आणि परिणामी हितकारक होईल असे 'ज्ञानामृत' याजून वार्चकांना आपल्या स्वऱ्या कर्तव्याची ओळख पटवून देणारी औद्योगिक शास्त्रीयविषयावर छोटी छोटी पुस्तके आणि प्रगमशील व प्रगतिकारक विचारांच्या रहस्यपूर्ण ऐतिहासिक व सामाजिक चटकदार कादंबऱ्या, जगातील थोर विभूतींची मननीय चरित्रे प्रकाशित करण्याची सदर मालेची प्रतिज्ञा आहे.

(१) फक्त चार, आणे प्रवेश फी भरणाऱ्यास ग्राहक समजले जाते. कायमच्या आश्रयदात्यांत केव्हांही नांव दाखल करता येते. (२) ग्राहक झाल्यानंतर पुढे प्रत्येक पुस्तक घेतलेच पाहिजे. मागील पुस्तके वाटल्यास घ्यावीत. (३) प्रत्येक अडीच तीन महिन्यांनी एक किंवा दोन पुस्तके ग्राहकांकडे ०६ आण्यापासून १०४ आणे पर्यंतच्या व्ही. पी.ने रवाना होतील. (४) कायमच्या ग्राहकास तूर्त दर खेपेस ०२ आण्यापासून ०४ पर्यंत लागणारा टपाल, व्ही. पी. व प्याकिंग खर्च माफ करून पुस्तकाच्या मूळ किंमतीतच पुस्तक घरपोचते करण्यांत येईल. लढाईनंतर प्रत्येक पुस्तक पाऊणपट किंमतीत देऊं. (५) कायमच्या आश्रयदात्यांकडे व्ही. पी. करण्यापूर्वी सहा दिवस काड पाठवून अगाऊ सूचना देण्यांत येते व्ही. पी. घेणे नसल्यास ताबडतोब स्पष्ट कळवावे.